ИЗВЕСТИЯ

СПИСАНИЕ НА ИКОНОМИЧЕСКИ УНИВЕРСИТЕТ - ВАРНА

2 · 2010

ИЗЛИЗА ОТ 1957 Г.

Редактор *Вяра Алексиева*

Секретар *Сийка Коларова*

Предпечатна подготовка *Мария Янчева*

Издателство „Наука и икономика”

Икономически университет – Варна

Дадена за печат IV.2010 г. Печатни коли 7,5

Тираж 1000 Формат 70x100/16

Адрес на Редакцията: Икономически университет – Варна,
бул. „Княз Борис I” № 77, 9002 гр. Варна
Главен редактор: тел: (+359 52) 660 251;
Секретар: тел. (359 52) 660 486, e-mail: katedrastat@abv.bg

Печатна база на
Икономически университет – Варна

ISSN 1310-0343

С Ъ Д Ъ Р Ж А Н И Е

ДЕВЕТДЕСЕТ ГОДИНИ
ИКОНОМИЧЕСКИ УНИВЕРСИТЕТ – ВАРНА

C O N T E N T S

NINETY YEARS
UNIVERSITY OF ECONOMICS – VARNA

С О Д Е Р Ж А Н И Е

ЭКОНОМИЧЕСКОМУ УНИВЕРСИТЕТУ В ВАРНЕ – ДЕВЯНОСТО ЛЕТ

КЪМ ЧИТАТЕЛИТЕ

Списание „Известия” е академично списание на Икономически университет – Варна. То е форум за изява на идеи от различни теоретико-методологични традиции, поощрява плурализма в икономическата наука и е открито за научни дискусии. В четири книжки годишно се публикуват резултати от научните изследвания на академичния състав. Списанието е отворено и за външни за университета автори, чиито материали съответстват на таматичната насоченост и възприетите изисквания за публикуване. Всички материали се рецензират.

Материалите следва да се представят във Word for Windows, като се използва шрифт Times New Roman, размер 14 pt, междуредие 1,5 lines (на електронен носител във формат DOC и RTF и разпечатка в 2 екземпляра). Приемат се статии с обем до 16 стандартни страници (30 реда по 60 знака); научно-методични материали, касаещи проблеми на обучението във ВУ – до 10 стандартни страници, без ръкописни добавки и зачерквания, с прецизно и точно посочени библиографии. Размерът на таблиците и схемите да не е по-голям от форма А4. Всяка статия се придружава от резюме в два екземпляра с обем 8-10 реда, записано в отделен файл.

Използваната литература се цитира по БДС под линия с номера от 1 до n (Footnote Text – 10 pt).

Вдясно, над заглавието, се вписват два класификационни индекса:

- От Универсалната десетична класификация (УДК).
- От EconLit Classification System.

Двете класификационни схеми са на разположение в библиотеката, отдел „Справочно-библиографски и информационен”, кабинет 503, както и в кабинет Н-109.

В разпечатките и на електронния носител трябва да са изписани името, научното звание и степен на автора (или авторите).

ДЕВЕТДЕСЕТ ГОДИНИ ИКОНОМИЧЕСКИ УНИВЕРСИТЕТ – ВАРНА

УДК – 378
Econ Lit – A290

90 ГОДИНИ ТРАДИЦИИ И ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВА В РАЗВИТИЕТО НА ИКОНОМИЧЕСКИ УНИВЕРСИТЕТ – ВАРНА

Проф. д-р ик.н. Калю Донев

Предизвикателствата пред висшето икономическо образование и икономическата наука са изключително сложни и много на брой. Тяхното осъзнаване и реално оценяване е предпоставка за намиране на ключа към решаване на сложните и многоаспектни въпроси на реформата на висшето образование. Реформата не е самоцел. Тя е средство за повишаване на ефективността и конкурентноспособността на националната икономика. Поради това усилията на академичната общност все повече трябва да се фокусират към образование и наука, подпомагащи развитието на икономиката, базирана на научните изследвания.

Мисия на всяко висше училище, в т.ч. и на Икономическия университет – Варна, е да създава съвременно научно знание, което органически да се вплете в учебния процес. Освен това, висшето образование и университетите все повече трябва да се превръщат в средище за културен живот и повишаване на интелектуалното равнище на нацията.

Осъзнаването и маркирането на предизвикателствата е само първата стъпка към реформирането на висшето икономическо образование. Следваща стъпка трябва да бъде създаването на идеи и разработки, които поетапно да решават няколко проблемни задачи: съществена промяна на учебното съдържание, така, че то да бъде адекватно на новите реалности и потребности на икономиката; извършване на високоефективни научни разработки с преки възможности за тяхното внедряване и с конкретен ефект за икономиката; възпитаване на съвременни добродетели сред студентите и другите слоеве от българското общество. Всяка от тези стъпки изисква сериозен ресурс – интелектуален, организационен, управленски, финансов и пр.

През различните етапи от своето развитие, Икономически университет – Варна последователно и с необходимата отговорност е изпълнявал тези задачи. Поради това е спечелил заслужено своето признание с приелото гражданственост наименование Търговска академия. Предизвикателствата в развитието на висшето икономическо образование в страната и по-конкретно, в град Варна, следват естествения ход на възникването на идеята за създаване на висше училище по икономика и търговия, реализация на идеята, съзряване и укрепване и накрая последователен и устойчив възход. Измеренията на този естествен гене-

зис на висшето икономическо образование се свързват с нарасналия интерес към висшето икономическо образование и по-конкретно, към образователния и научен продукт на ИУ – Варна, големия брой на академичния състав – професори, доценти и асистенти, качеството на научните изследвания и тяхната ефективност и пряка приложимост в националната икономика, нарасналия интерес на студенти от страни на Западна Европа да продължат обучението си при нас и натрупването на кредити, които се признават в тези страни. Цялата тази съвкупност от постижения дава пълна характеристика на съвременния облик на ИУ като комплексно висше училище, център на икономическата наука и културен център, който задоволява част от естетическите потребности на студентите и на много граждани на Варна и страната.

В исторически план създаването на Висшето търговско училище е твърде сложен, труден и противоречив процес. Независимо от това, в освободена България Висше търговско училище се открива само 24 години след създаването на първото висше училище по търговия и икономика в Лайпциг – 1896 г. Заслугата за откриването на първото висше търговско училище в страната е на ръководството на Търговско- индустриалната камара във Варна. Въпреки противоборството и сериозната съпротива на централната власт, идеята е жива, решението предстоящо и отлагането е невъзможно. Стопанските деятели от Търговско-индустриалната камара – Варна, подобно на патриарха на българската литература Иван Вазов, имаха всичките основания да възкликнат „Аз издигам България пред чуждия свят и пред собствените й очи". Началото е скромно с всичките му измерения –ограничено финансиране, материална база – само част от старата сграда, приети студенти 158. Независимо от това, стремежът е към върховете и следва завета на Аристотел към своите ученици: „Вие догонвайте тези, които са преди вас, а изоставащите не изчаквайте". Това послание е актуално и днес. Следователно, ние – студенти, преподаватели и служители, трябва да потърсим заедно в разума и духовността опората на бъдещето. Постиженията за период от 90 г. е трудно да бъдат обхванати и оценени. Въпреки трудностите, независимо от противопоставянето, Висшето търговско училище все повече и по-бързо набира сили и авторитет. Проф. Д. Мишайков – представител на Софийския университет при откриването на Висшето търговско училище, отбелязва, че като първо висше търговско училище то ще запълни съществена зона от познанието, която е пряко свързана с народното стопанство, т.е. това, с което Софийският държавен университет не се е справил в своята 30-годишна история.

В основите на Икономическия университет – Варна е положен възвишеният идеал на българина за образование. Идеал, който е жив и сега в условията на сериозна икономическа и финансова криза с неясни и непредвидими последици като размер и срок за преодоляване.

Днес, благодарение на създателите на Висшето търговско училище – Варна и самоотвержения труд на няколко поколения преподаватели, студенти и служители, Икономическият университет – Варна се откроява с устойчиви академични традиции и е отправил поглед към предизвикателствата на съвременната българска наука и висше образование и техните европейски измерения и перспективи. Този път, проекциите в бъдещето, създават усещане за душевен мир и

хармонизация, за либералност и дръзновение, за неудовлетвореност и необходимост от нови търсения и очаквания. Това означава откриване на нови пътища към успеха. Изгубването на правилния път, както се изразява Фредерико Гарсия Лорка, означава да стигнеш до снега, да загубиш ориентация за насоките и скоростта на развитие и духовно извисяване. През 2010 година Икономическият университет – Варна тържествено ще отбележи 90-та годишнина от своето създаване. Корените на висшето икономическо образование в България следва да се търсят в град Варна поради обстоятелството, че нашият университет е най-старото висше икономическо училище в страната и втори ВУЗ, след Софийския университет. Опитите да се представя историята на висшето икономическо образование превратно и с други измерения са твърде несполучливи. Единствено фактите могат да потвърждават едни или други моменти от възникването и развитието на икономическата наука и висшето икономическо образование в страната.

През дългите години на политическо и духовно робство, училището е една от крепостите на държавата и духа. Това с особена сила се отнася и за периода след освобождението, на възникването на висшето образование, на първите университети и БАН. Те се превръщат в извор на национална гордост, подкрепят и развиват националния дух. Особен принос в тези процеси историята и настоящето отреждат на Икономическия университет – Варна.

Съвременният университет е школа на единение на нацията, нейна гордост и постижение, както и предпоставка за повишаване на националното съзнание и решаваща предпоставка за развитието на пазарните механизми и принципи на икономиката. Със своето университетско образование България заема достойно място в съвременната наука, в.т.ч. и в икономическата, и все повече се превръща в мост и брод в прехода към съвременните европейски и световни ценности.

Икономическата наука и висшето икономическо образование следва да се разглеждат като непрекъсната борба, творчески търсения и конкретни разработки и продукти, формиращи творчески личности, носители на новото, на авангардното, готови за съвременните предизвикателства на бизнеса и неговите глобализационни процеси. Всички тези процеси могат успешно да се вместят в едно основно кредо – борба към върховете на духовно извисени личности с творчески заряд, с потенциал да градят бъдещето на нацията. Следователно, могат да се приемат за пророчески думите на Албер Камю, които с особена сила се отнасят и за нашия академичен състав, студенти и служители, който казва „Всяка зърно от този камък, всеки минерален отблясък от тази планина, пълна с мощ, за него единствен съставя цял един свят. Самата борба към върховете е достатъчна да препълни едно човешко сърце. Трябва да считаме Сезиф за щастлив”.

В основата на Икономически университет – Варна е положен възвишеният идеал на българина за образование. В периода, през който възниква Висшето търговско училище, днес Икономически университет, националната икономика и отделните предприятия изпитват остра нужда от висококвалифицирани и ерудирани личности с висше икономическо образование. Идеята за неговото създаване възниква през 1911 г., но поради военните действия на Балканите, нейната реализация е отложена във времето. Едва през 1920 г. тържествено е открито Висшето търговско училище. Със задоволство можем да отбележим, че голяма

част от неговите първи студенти, съответно с алб. №№ 1,2 и т.н. са впоследствие известни учени, професори, доктори на науките, а именно: проф. Гериловски, проф. Павлов, проф. Чолаков, проф. Хаджиев, проф. Цонев и още цяла плеяда от известни учени и лидери в стопанската практика и бизнеса. С особена гордост можем да отбележим присъствието и трайния отпечатък върху висшето икономическо образование в град Варна и страната, които са дали научните публикации на световно известните учени от нашия университет проф. О. Андерсон, проф. Ф. Белмер, проф. Н. Долински, проф. Ст. Чолаков и много други, положили основите на икономическата наука в днешните съвременни измерения. Техни творчески съждения и постижения в областта на икономическата наука и днес се цитират и ползват от учени от много страни. Продължителите на школата, която създаде тази плеяда от брилянтни учени, с изключително висока ерудиция и прозорливост, познаващи в детайли стопанската практика и необходимостта й от нови творчески изследвания и разработки, днешният академичен състав на Икономически университет – Варна, е в състояние да преподава в условията на силна конкурентна среда, да ползва и прилага най-добрите практики в областта на икономическата наука и висшето икономическо образование. В рамките на 90 учебни години дипломи за висше образование от Икономическия университет – Варна са получили над 100 хил. души, дипломи, които вдъхват самочувствие, задоволство от постигнатото и са средство за практическа реализация в различните сфери на бизнеса, държавната и общинските администрации, както в страната, така и в голям брой страни. Това е още едно сериозно и неоспоримо доказателство за качеството на обучението, за конвертируемостта на дипломите, издавани от нашия университет.

Днес висшето училище може да се оцени като водещ университетски център в страната и Европа. Ежегодно завършващите студенти и в трите квалификационни равнища – професионален бакалавър, бакалавър и магистър, са търсени и уважавани професионалисти, истински лидери в областта на икономиката, държавната администрация, икономическата наука и др. Гаранция за тези високи постижения са съвременната организация на учебния процес и научноизследователската дейност, актуалните учебни планове и програми, разработени в съответствие с добрите практики на университетите от Западна Европа, високите критерии за качество на преподаването и системата за оценка на академичния състав на университета. В резултат на големите постижения на висшето училище и неговия потенциал в момента в университета се обучават над 12 500 студенти в трите основни степени: професионален бакалавър, бакалавър и магистър.

Гарант за високото качество на образователния продукт, предлаган от Икономическия университет е големият брой на учените преподаватели – професори, доценти, асистенти, ст. преподаватели и преподаватели. През тази учебна 2009-2010, за подготовката на студентите се грижат над 360 преподаватели, от които над 285 са редовни преподаватели на основен трудов договор. От тях 20 са професори, 78 доценти, 82 гл. асистенти, 19 ст. асистенти, 55 асистенти, 27 ст. преподаватели и 4 преподаватели. В структурно отношение академичният състав е добре балансиран и ешалониран, което позволява плавен преход и приемственост при присъждането на научните звания и научните степени. Каче-

ствените измерения на академичния състав се детерминират от научните степени доктор и доктор на икономическите науки. През учебната 2009-2010 г. 12 от преподавателите на основен трудов договор са доктори на икономическите науки и 141 са доктори по икономика. Следователно, приблизително 70 % от преподавателите са с научна степен. Това е гаранция, че реформата в университета няма алтернатива. Тя е необратима и очаквана от обществото, нашите студенти и националната икономика. Следва да отбележим, че реформата на висшето икономическо образование не е еднократен акт. Тя е процес, който започна преди близо 20 години. Водещо място в реформирането на висшето икономическо образование и по-конкретно в нашата изследователска и учебно-преподавателска дейност се отрежда на младите преподаватели. Те са бъдещето, опората и двигател на промяната. Поради това катедрите, факултетите и академичното ръководство на университета полагат сериозни усилия за издирване и стимулиране на най-добрите студенти и насочването им към университетската катедра, към научните лаборатории и съвременни компютърни кабинети. Усилията се материализират в конкретни измерения чрез нарасналия брой на младите асистенти. Само през учебната 2009-2010 г., след успешно проведени конкурси, са назначени над 30 нови асистенти. Те, като брой и качествен състав, са над 10 % от редовните преподаватели на университета. Анализът на академичния състав като структура и състав показва, че по-голямата част от младите преподаватели са с отлична езикова и специална подготовка. Това е показател, даващ възможност да се направи извод, че те могат да осъществяват не само съвременен учебен процес, но са в състояние да извършват високоефективни научни разработки, отговарящи на всички съвременни стандарти.

Учебната работа в университета не е само обикновено предлагане на учебно съдържание, определено с учебните планове и учебните програми. Тя все повече се превръща в изследователска, в която органически все повече се включват докторантите и асистентите. Наред с това, учебният процес все повече се доближава до обективните потребности на съвременния бизнес. Това се потвърждава от проведените по поръчение на Академичния съвет мащабни социологически проучвания сред бизнесмените и завършилите университета. Те посочват, че са удовлетворени от получените професионални и практически умения, че са в състояние непосредствено да ги прилагат в социалната практика, не само в страната, но и в чужбина. Така завършилите Икономически университет специалисти се превръщат в част, елемент от международния трудов пазар. За имиджа на университета в областта на учебната работа косвени оценки могат да се правят и по редица показатели, по-съществените от които, са:

а) Брой кандидат-студенти за едно място от плановия прием. Данните показват, че през последните 3-4 години за едно място се конкурират около 4 младежи. По този показател университетът е в рамките на първите 5 университета в страната. Със своите 10 000 кандидати през кандидатстудентската кампания 2009-2010 г., Икономическият университет – Варна, е привлякъл интереса и вниманието на около 20 % от завършилите младежи в страната.

б) Големият брой на студентите от други висши училища, които биха желали да продължат своето образование при нас. Поради ограничения капацитет

на университета, в резултат на едно тенденциозно и недалновидно решение на Националната агенция за оценка и акредитация, сме лишени от възможност да отговорим на огромния интерес на студентите от други висши училища. Освен това, с наложените ограничения се компрометира идеята за натрупване и трансфер на кредити от други висши училища, без да се губят учебните семестри и години.

в) Значителното присъствие в образователните програми и особено по „Еразъм". Те позволяват на наши студенти да продължат обучението за един или два семестъра в университети от страни на Европейския съюз, както и техни студенти да продължат обучението си в нашия университет. Тази програма позволява да се признават и натрупват образователни кредити. През учебната 2009-2010 г. 104 студенти от университета се обучават в университети – партньори от страни на Европейския съюз, както и 50 студенти от тези страни се обучават при нас. Това е сериозно признание на образователния продукт, който създава и предлага нашия университет. Социологическото проучване на студентите от университетите-партньори, с които имаме сключени двустранни договори, недвусмислено показва тяхната удовлетвореност от обучението, което организираме и осъществяваме с тях. За обучението по тази програма имаме сключени двустранни договори с 41 университета от 20 страни.

г) Практическа реализация на завършилите специалисти по бакалавърски и магистърски програми. Университетът поддържа връзки със своите бивши възпитаници и следи тяхната практическа реализация. Данните показват, че голяма част от успешните бизнесмени, съставляващи национален отговорен капитал, са завършили университета. Значителна част от държавната и общинските администрации функционират с административни ръководители, в т.ч. кметове, областни управители, зам.-кметове и др., завършили Икономически университет – Варна.

д) Учебни планове и програми. С последните изменения се постигна съществена по мащаб хармонизация на учебната документация с тази от водещи университетски центрове от Западна Европа. Те позволиха да нарасне броят на избираемите учебни дисциплини, т.е. в по-голяма степен се реализира правото на студента да избира учебни дисциплини и преподаватели. Едновременно с това се създадоха обективни предпоставки за конкурентност и по-високо качество.

Могат да се посочат и други измерители за качеството и интереса към образователния продукт, предлаган от Икономическия университет – Варна.

Считам, че и тези са достатъчни да очертаят обективно съществените конкурентни предимства на университета в съвременното българско и международно образователно пространство.

Създаването и функционирането на съвременен образователен продукт, подчинен на международнопризнати образователни стандарти, не е самоцел.То е в унисон с изискването за сериозно реформиране и в Европейския съюз. При сегашните условия със сериозен дефицит на растежа, е необходимо с методите на икономическата наука да се създава нов икономически модел за функциониране на националните икономики, да се поставят научните основи на съвременни икономически и фискални политики. В резултат на усилията в посочените

направления, висшето икономическо образование може да се превърне в мощен катализатор за създаване на икономики, базирани на знанието. Това е възможно да се постигне при условие, че и в нашата страна се следва Стратегия 2020 на Европейската комисия да се инвестират в научни и развойни дейности 3 на сто от БВП.

В областта на научноизследователската дейност университетът е постигнал реални и значими по съдържание, предназначение и същественост научни изследвания. Ежегодно от преподаватели на Икономическия университет се разработват и публикуват над 500 студии, монографии, учебници, научни статии и доклади. Академичният състав участва и в разработването на практически ориентирани изследователски теми, пряко адресирани към водещи компании в страната. За целите на научните изследвания се издават специализирано списание и Годишник с трудовете на академичния състав. Съществено място заема и университетското издателство „Ц. Калянджиев". В него ежегодно се публикуват фундаментални научни разработки на известни специалисти от университета. Усилията на академичното ръководство са насочени към подобряване качеството на научните изследвания и разработки. За да се реализира това е необходимо да се стимулира качеството в две основни насоки: първо, предоставяне на финансови стимули по ясни и точни критерии, така, че да се открои високото качество, неговата ефективност и ефикасност и възможностите за непосредствена реализация в социалната практика, и второ, да се предвидят и прилагат нови критерии за оценка на научните достойнства и израстването на академичния състав.

Проблемите на академичната наука изискват не само възприемане на критерии за оценка и стимулиране на качеството, но реално все повече в условията на икономическа и финансова криза да се отделят повече средства за наука и образование от страна на държавата. До момента държавата осигурява средства само за поддържащи научни изследвания. Това е крайно недостатъчно. Недостатъчно са и средствата, които бизнесът отделя за научна и развойна дейност. В резултат на това остава неизползван капацитет за осъществяване на изследвания в областта на науката, а освен това и бизнесът не се осигурява с нови разработки, теми и тяхното внедряване. Не е без значение и въпросът относно адекватността и навременността на изследванията в областта на икономиката. Със съжаление можем да отбележим, че икономическата наука не успя да предвиди настъпването на кризата, не предвиди и последиците, сроковете и мерките за нейното преодоляване. Поради това все повече се налага изводът, че държавата и бизнесът следва да координират своите усилия и ако е необходимо да си сътрудничат при възлагане и оценка на научните изследвания в областта на икономиката. Практическата реализация на това изискване е възможна при разработването на национална стратегия за развитие на икономическата наука, както и създаването на консултиращ орган, съставен от известни учени, представители на практиката и правителството, които ежегодно да определят основните научни направления за финансиране на науката. Досега тези функции частично са отредени и се изпълняват от фонд „Научни изследвания". Той, обаче, не може да отговори на очакванията и потребностите на бизнеса за провеждане на мащабни научни изследвания в областта на икономиката и финан-

сите. Икономическата наука се оказа неподготвена да предвиди настъпването, протичането и сроковете за излизане от икономическата криза, не само в страната, но и в световен мащаб. Не се даде и отговор, как и защо световната криза не засегна съществено икономиките на редица страни като Китай, Индия и др. При тях се установи и значителен ръст на икономиките. Незначителният интерес към изследванията в областта на икономиката се детерминира и от постигнатото качество. Все още научни изследвания се ориентират към незначителни проблеми, преобладава дребнотемието. Липсват и целенасочени усилия за изграждане на научни политики от нов тип. Академичният състав на Икономическия университет, както вече се отбеляза, има своите постижения и признание от социалната практика. Това, обаче, не ни удовлетворява. На нас ни са нужни нови критерии за оценка на научните изследвания, които да не страдат от белезите на самодоволството и доморослите граници и ограничения. Нашата цел следва да бъде разчупване на националните и университетските граници, излизане на световния пазар на идеи и разработки в областта на икономическата наука. За това са необходими и трябва да се възпитават нов тип икономическо мислене и поведение, базирани на конкуренцията и възможността за практическа реализация на научните продукти.

Разработването и защитата на дисертационните трудове в нашата страна все още се свързва с получаването на съответната научна степен. Те не са в достатъчна степен практически насочени и реалните резултати не са достатъчни по размер.

Приемането на основните научни направления от Академичния съвет на университета е правилната, но не е достатъчна стъпка за развитието на научно-изследователската и развойна дейност. Необходима е нова система за оценка и атестиране на преподавателите, като се отдели достатъчно внимание на оценките, които дава за нашата работа бизнеса. Незадоволително е използването на капацитета на даровитите студенти от „Магистърска програма". Техните разработки остават непознати за практиката, за бъдещите работодатели. За целта все повече трябва да се популяризират тези разработки, да бъдат предлагани на икономическа основа на потенциалните потребители, в. т.ч. и на съответните държавни органи. Възприемането и реализацията на посочените стъпки и действия в областта на научните изследвания ще позволи да се постигнат, въпреки техния вероятностен, сложен и динамичен характер, необходимата комплексност, полезност и ефективност. Научните разработки ще достигнат оценките, които са дадени за нашите предшественици, световно известните учени икономисти проф. Андерсон, проф. Белмер, проф. Долински, проф. Чолаков и много други.

Реформата в изследователската дейност на университетите изисква и спешни законодателни мерки. Законът за развитието на академичния състав, Законът за висшето образование и предвидените подзаконови нормативни актове следва да бъдат приоритетни в работата на Народното събрание и изпълнителната власт. В следващ период висшите училища следва да актуализират своята вътрешна нормативна материя и на тази основа да се затвори юридическата рамка за радикалните промени.

Съществените промени на учебната и изследователската дейност могат да се материализират и при наличието на съвременна библиотека, която да при-

лага най-съвременни технологии на библиотечното обслужване и с достатъчна по обем площ, брой библиотечни единици, абонамент за периодични издания от различни страни и др. Оценката, която се дава на база количествени и качествени параметри, е подчертано положителна. През последните 5 години са закупени и доставени над 11 хил. книги, а само през 2009 г. в електронния каталог на библиотеката са вписани над 7500 заглавия.

Библиотеката е от отворен тип и организира книгообмена с много библиотеки по света и от страната. Това допринася за големия интерес на студентите и преподавателите към книжните и други информационни носители на библиотеката. Регистрираните читатели към момента надхвърлят 9 хил. души студенти, преподаватели и служители. През 2009 г. в библиотеката са получавани и ползвани 458 периодични издания, а тези, които сме абонирали са 80, в т.ч. 36 български, 12 руски и 32 от други държави. Само за абонамент на периодични издания ежегодно се заделят над 200 хил. лв. Въпреки посочените положителни резултати, развитието на библиотеката изисква нови допълнителни усилия. Във връзка с това е разработен проект с искане за финансиране, което приоритетно ще бъде ориентирано към нуждите на библиотеката.

Материалната база на Икономическия университет – Варна е съвременна по изпълнение и академична по дух, предназначение и начин на ползване. Съвременните аудитории, тяхното оборудване и ползване отговарят и на най-придирчивите изисквания към организацията и технологията на учебния процес. В съответствие с нарасналия брой на студентите бяха предприети адекватни инвестиционни решения и проекти и беше въведен нов аудиторен фонд с над 2800 кв.м., осигуряващ обучението на над 2500 студенти. Предстои изграждането на актовата зала (аулата) на университета с над 700 места, със съвременна сцена и многофункционално предназначение. В резултат на това, през 2010 г. архитектурният и строителен комплекс на университета ще придобие своите нови и съвременни измерения и ще бъде мощен стимулатор за издигане на ново равнище организацията и съдържанието на учебната и научно-изследователската дейност. Следва да отбележим, че това се постига само с финансовите ресурси на университета, без да се ангажират допълнителни постъпления под формата на субсидии от държавния бюджет.

Основните насоки за развитието на университета се детерминират от необходимостта да развива икономическата наука и висшето икономическо образование. Конкретните стъпки в посочените области се свързват с продължаване на практиката радикално да се променя учебното съдържание, да се въвеждат нови методи в преподаването, насищането на учебния процес със съвременна техника, по-тясното обвързване на преподаването, науката и практиката.Тази симбиоза между тях следва да затвори цикъла за комплексна подготовка на висококвалифицирани и ерудирани икономисти с висше образование. Продължаването на положителната традиция се гарантира и от новото поколение учени-икономисти, подготвяни чрез системата на докторантурата. Анализът на конкретните данни ни убеждава, че ускорено се развива и израства ново поколение от учени-икономисти с отлична специална, езикова и компютърна подготовка, носители на новото, радикалното, определящи качествено новото изискване за

образователното равнище на нацията. Всяко висше училище от страната и чужбина би желало да има в своя академичен състав такива учени и преподаватели.

Реформата на висшето икономическо образование, която се провежда в страната и по-конкретна в Икономически университет – Варна, неизменно се свързва с няколко основни компонента и същевременно насоки за радикалната промяна на икономическото мислене: развитие на икономическите теории и тяхното творческо прилагане в съответствие с обективните потребности на практиката, внедряване на нови, по-модерни подходи за преподаване, основаващи се на постиженията на съвременната педагогическа наука, подобряване на чуждоезиковото обучение, компютърната подготовка, активизиране на творческото мислене и подходи на студентите в учебната и изследователската дейност. Възприемането, адаптацията и прилагането на тези подходи създава принципно нова академична атмосфера, наситена с усещането за душевен мир и хармонизация, за либералност и дръзновение, за неудовлетвореност и необходимост от нови търсения и очаквания за преподавателите и студентите. В резултат на това, всеки български гражданин, както и тези от други страни, независимо от техния статут – студент, бизнесмен, политик и пр., може да открие в Икономическия университет – Варна своя духовна, образователна и научна територия.

Съвременният учебен процес в университета все повече придобива чертите на научност и прагматичност. Сегашните и бъдещите изисквания и очаквания на икономиката на страната налагат да се подготвят кадри, отговарящи на редица съвременни критерии: висока образованост, творчески заряд и новаторство, възможности за работа в екип, материализиране на научното знание в практически стъпки и резултати за ускореното развитие на националната икономика и отделните предприятия и др.

Следва да се отбележи, че всичките ни усилия като преподаватели и служители са насочени към предоставяне на възможности на днешните и бъдещите студенти да придобият и доразвият посочените качества. Организационни и материални предпоставки за придобиване и развитие на тези качества са съвременната и модерна организация на учебния процес, наситеността на учебния процес с учебни и технически средства, силната мотивация на студенти и преподаватели за усвояване на съвременното икономическо мислене, съвременната библиотека, модерната ни и напълно достатъчна материална база като сгради, почивни бази, модерни аудиовизуални средства, лаборатории, аудитории и компютърни, чуждоезикови и други кабинети.

Връзката обучение – практика – наука е в центъра на дейността ни като комплексно учебно и научно звено. Практическата реализация на студентите, завършили Икономически университет – Варна, се оценява положително. Направените проучвания недвусмислено показват удовлетвореността от придобитите знания и умения, както на завършилите икономисти, така също и от практиката, държавната администрация, бизнеса. Тези оценки се потвърждават и от големия брой чуждестранни студенти, обучаващи се в момента или завършили в предходни години своето образование. В потвърждение на това може да се посочи нарастващият интерес на кандидатстудентите към нашия университет, както и на университети от Западна Европа, които се явяват наши партньори. По

програма INTACCT от всички факултети и университети в страната беше предпочетен Икономическият университет във Варна. Това е още една надеждна оценка за качествата, които притежава нашето висше училище.

Конкуренцията е основен стимул на развитието за всяка система. Икономическият университет работи в една конкурентна среда, която все повече придобива чертите на агресивност. Това определя и насоките на бъдещите ни стъпки и решения. Отговорът на въпроса за готовността на студентите, завършили Икономически университет – Варна след две или повече години да работят в условията на нарастваща конкуренция на пазара на труда е положителен. С придобитите знания и умения, както и с досегашната си реализация в чужбина, завършилите нашия университет студенти доказват чрез високата си професионална подготовка в областта на икономическата теория и практика, с отличното владеене на чужди езици и с компютърните си умения, че са търсени и предпочитани специалисти и на основни позиции в пазара на труда в големи и транснационални компании. Следователно, сегашните студенти не трябва да имат притеснения относно бъдещата си реализация на пазара на труда в рамките на Европейския съюз, САЩ и др.страни. Гаранция за това са и предприетите действия за натрупване и трансфер на кредити, непрекъснато променящата се специалностна структура, модерното виждане и практически стъпки към организацията на учебния процес и преди всичко отличните качества и възможности на нашите студенти.

На сегашния етап възникват редица въпроси, свързани с използването на капацитета на висшето училище и неговото съответствие на мисията, целите и задачите на развитието му. Мисията на Икономически университет – Варна е да създава специалности с висше икономическо образование, които да бъдат в състояние да отговарят на съвременните изисквания към икономистите, като широка обща култура, солидни теоретични и практически умения, владеене на съвременната техника, гъвкаво и творческо мислене, адаптивност, възможност за поемане на риск и отговорност и на тази основа да бъдат духовни, политически и стопански водачи на нацията.

Отговорът на въпроса за използването на капацитета за изследователска дейност и реалното подпомагане на социалната практика от страна на висшите училища и научните институти не може да бъде еднозначен. Необходимо е да се оцени реалната потребност от наука, потенциала на висшите училища и практическата стиковка на тези два основни фактора. Академичният състав на университета, както вече се отбеляза, е над 360 професори, доценти, асистенти и преподаватели и е в състояние да решава и най-сложни научни задачи и да предлага практически решения. Една значителна част от този състав реално подпомага бизнеса чрез консултации, конкретни разработки, одитиране на финансови отчети и др. Независимо от това, обаче, все още капацитетът на академичния състав се използва недостатъчно. Очакванията са, че с подготовката и фактическото приемане на страната в Европейския съюз ще се осъществи една попряка и ефективна връзка университет – бизнес – държавна и местна администрация. Едновременно с това следва да отбележим, че недостатъчно се използва капацитетът на университета при подготовката, оценката и реализацията на

конкретни проекти по Програмите за финансиране в страната.

Стопанската политика и практика през изминалия преходен период не беше тази, която може да се свърже с очакванията на гражданите и бизнеса. Реално в страната не съществува стратегия и очертани практически и при това дългосрочни решения за развитие на бизнеса. Честите и необосновани промени в нормативните актове правят нестабилен бизнеса при вземането на дългосрочни решения за инвестиране, рискът пред чуждестранните инвеститори е значителен и поради това инвестициите са все още недостатъчни. В много случаи инвестициите се насочват главно към участие в приватизационни сделки, без да се създават в достатъчна степен нови активи, да се завоюват нови пазарни ниши, да се разкриват по-голям брой и модерно оборудвани работни места.

В дългосрочен план, действията на държавната администрация са детерминирани от членството в Европейския съюз и произтичащите от това нови задължения, нови правила на поведение на бизнеса и администрацията. Ново поведение се очаква и в поведението на университетите, в т.ч. и на Икономическия университет. Следователно, ние ще следваме общите политики и добрите практики на този съюз. Вероятно част от практическите стъпки ще се свържат с нарасналата конкуренция на пазара на труда, пазара на стоки, свободното движение на капитали. Това ще изисква такива законодателни промени, които да стимулират бизнеса да инвестира в нови и съвременни технологии, модерно оборудване, които да функционират в нормална пазарна среда и в която да позволят да се произвеждат евтини и висококачествени стоки с достатъчни пазарни предимства, нов жизнен стандарт, съответстващ на очакванията на българските граждани.

Това изисква постиженията да се оценяват не само от позициите на изминалото време, но те следва да се преценяват и от насоките и възможностите за развитие в една бързо променяща се икономическа, политическа и духовна среда. Основните насоки за развитието на икономическото образование и реалното участие на Икономически университет – Варна следва да бъдат концентрирани в няколко основни направления, които да очертаят духовните и практическите жалони на същинската реформа на висшето икономическо образование. Безусловно в техния състав могат да бъдат включени и да бъдат приоритетни стъпки и действия на академичния състав, студентите и служителите от нашия многохиляден колектив през следващите години:

Първо, развитие и усъвършенстване на съществуващата специалностна структура в условията на подготовката на студентите-икономисти и в трите основни квалификационни равнища – професионален бакалавър, бакалавър и магистър.

Второ, разработване и въвеждане на нови съвременни методи на обучение, базирани на съвременната аудиовизуална и изчислителна техника, с широко приложение на най-новите средства за комуникации, даващи възможности за организация на учебния процес и в условията на дистанционно обучение, съчетано с възможности за пряк контакт на студент-преподавател в процеса на ученето и преподаването.

Трето, разкриване и разработване на нови направления на икономическата наука и внедряването на постиженията в практиката. На тази основа следва

да се засили връзката на бизнеса с висшето икономическо образование, образованието да стане реален партньор за просперитета на нацията.

Четвърто, реално разширяване и обогатяване на академичните свободи и тяхната материализация чрез възможностите за избор на повече учебни дисциплини, свобода на преподавателя при определяне на учебното съдържание, избор на преподавател и др.

Пето, изграждане на съвременна среда, в т.ч. и материална база за развитието на изкуството, културата и университетския спорт.

Шесто, осъвременяване с ускорени темпове на материалната база, изграждане корпусите на Колежа по туризъм, изграждане на съвременна аула на университета, доставка на достатъчна на брой и с високо качество компютърна и аудиовизуална техника и др.

Реализацията на тези и други съществени предпоставки за развитието на университета през следващите години ще осигури повече академични свободи и нарастване ролята на академичната автономия. В унисон с това си заслужава да припомним мисълта на световноизвестния руски писател Александър Солженицин, който казва, че няма свобода за никого без свободата на всички. В основата на всички свободи, права и задължения стои икономическата самостоятелност на индивида. Следователно, базис на политическите и духовните свободи и гражданските права е икономическата самостоятелност. Тя е присъща на разкрепостения дух на цялата нация. Особена заслуга за този дух се отрежда на висшето икономическо образование, а своя запазена образователна, научна територия се отрежда на Икономическия университет – Варна, който преодолява предизвикателствата на държавата на духа вече 90 години.

УДК – 378
Econ Lit – A290

РЕАЛИСТИЧНА НАУЧНА ПОЛИТИКА С ЕВРОПЕЙСКИ ИЗМЕРЕНИЯ

Доц. д-р Зоя Младенова

Икономически университет – Варна е в навечерието на своята 90-та годишнина. Добре известно е, че постиженията на висшето образование и науката в България се измерват в неголеми исторически рамки – тези на следосвобожденския период. В посочените времеви граници деветдесетгодишна история на един университет може да се оцени единствено като забележително постижение.

Всяка годишнина, а още повече настоящата, е повод да обръщаме поглед назад към миналото. От самото си зараждане, университетът се развива не само като важен образователен, но и като научен център. Първите преподаватели на Висшето търговско училище – проф. О. Андерсон, проф. Н. Долински, проф. Ф. Белмер и други, са хора, които правят наука и преподават наука, с което залагат основите на здрава академична традиция. Възпитаници на чуждестранни университети, те владеят чужди езици и поддържат непосредствени връзки със задгранични академични среди. Научните им идеи са интегрирани в европейските, а приносите им – оценени извън границите на нашата страна.[1] Благодарение на това, само за две десетилетия след основаването си, Висшето търговско училище се утвърждава като научен център с национално значение, средище на творчески търсения и новаторски идеи. Към така заложените основи, своя принос в последващите десетилетия дават още много поколения ерудирани икономисти. През бурния XX в. неведнъж се променят социално-икономическите условия в страната, паралелно с това се променя и развива и икономическата наука в университета. Неизменен остава само стремежът да се изследва и анализира стопанската практика, да се решават нейните належащи проблеми, както и да се осъществява единството на учебната и научноизследователската дейност.

През всички периоди на своя исторически път, Икономически университет – Варна е оценявал по достойнство постиженията на академичната наука, развивана в рамките на университета. Изтъквал е видните представители на икономическата мисъл, отдавал е дължимото на тяхните научни приноси. В навечерието на 90-та годишнина днешните представители на професорско-преподавателския състав не изневеряват на тази традиция. В академичното издание сп. „*Известия*" от началото на 2009 г. се публикува поредица от статии, посветени

[1] Проф. О. Андерсон, например, публикува статии в списанията на университетите в Кеймбридж (Великобритания), Прага и др. Малко известен факт е, че той е **единственият** български учен, когото споменава Й. Шумпетер в авторитетната си книга „История на икономическия анализ".

на постиженията на отделните клонове на академичната икономическа наука.[2] През периода 2007-2009 г. ИУ – Варна отбеляза редица важни годишнини от основаването на катедри и университетски специалности. Те също се превърнаха в повод за равносметка, за отчитане на постигнатото, в т.ч. и в областта на научните изследвания.[3] През 2007 г. кръгли годишнини отбелязаха университетските издания: сп. „Известия" чества 50-годишен юбилей, а „Годишник на ИУ – Варна" отбеляза 80 години от отпечатването на първия си брой. Двете издания са огледало на научноизследователската дейност на университета. Обзорът на тяхната публикационна дейност също дава важни отправни точки на обобщения относно научните изследвания в университета.[4] Връщайки лентата назад в историята, могат да се намерят неизброим брой примери за това, как по различни поводи университетът е отправял поглед назад към миналото, анализирал и осмислял е постигнатото в областта на науката и на негова основа е начертавал път към бъдещето.[5]

В духа на истинския академизъм традицията и постиженията несъмнено следва да се познават и ценят. Но традицията е много повече от това – наред с признанието и уважението, тя е и дълг. Отговорност и дълг на днешните поколения преподаватели на университета е да вървят напред, да умножават постигнатото, да правят нови големи стъпки по пътя на развитието и обогатяването на академичната икономическа наука.

Отчитайки тези съображения, статията насочва вниманието към настоящето и бъдещето на научната политика на ИУ – Варна. Това не би било възможно без реалистична оценка на условията за развитие на икономическата наука, създали се в нашата страна през последните две десетилетия.

---

[2] Вж.: Ковачев, Здр. Начало на висшето икономическо образование в България. Известия, бр. 1, 2009; Атанасов, Б. Икономико-математическото моделиране: състояние и тенденции. Известия, бр. 2, 2009; Близнаков, П. Стопанската история сред научното богатство на ИУ – Варна. Известия, бр. 2, 2009; Коцев, Цв. Финансовата наука и нейните творци в ИУ – Варна. Известия, бр. 3, 2009; Радилов, Д. Статистическата наука и нейни видни представители в ИУ – Варна. Известия, бр. 3, 2009; П. Близнаков и А. Апостолов. Социологията в 90-годишната история на ИУ – Варна. Известия, кн. 4, 2009; Калинков, К. Изследване на регионалните проблеми и обслужване на практиката. Известия, кн. 4, 2009; Генов, Г. Счетоводната наука в ИУ – Варна: имена и традиции. Известия, кн. 1, 2010; Ненов, Т. Индустриалната политика и индустриалното производство в научните изследвания на ИУ – Варна. Известия, кн. 1, 2010. и др.

[3] Кръгли годишнини от основаването на катедри и бакалавърски специалности със сериозни научни прояви отбелязаха: през 2007 г. – кат. СУ; през 2008 г. – кат. ИУИ, кат. Стокознание, кат. ИУТ, кат. ИУС; през 2009 г. – кат. Финанси и кредит и кат. Информатика. В обширните доклади, изнесени от Ръководител катедри във връзка с годишнините, се съдържа задълбочен анализ на постиженията в дадената област на научното знание от преподавателите от съответната катедра.

[4] Вж. Ковачев, Здр. Петдесетгодишен юбилей на списание „Известия". Известия, бр. 1, 2007; Сълова, Н. 80 години „Годишник на Икономически университет – Варна". Известия, бр. 4, 2007.

[5] По повод на 80-та годишнина на ИУ – Варна през 2000 г., например, наред с многобройните публикации в периодичния печат, посветени на годишнината, излиза и книгата: Близнаков, П., Здр. Ковачев и Ст. Цонев. Кратка история на Икономически университет – Варна (1920-2000 г.), Изд. „Наука и икономика", ИУ – Варна, 2001, с. 187.

1. Академичната икономическа наука в края на XX – началото на XXI век

Най-важният фактор, който оказва влияние върху развитието на икономическата наука в България, както академичната, така и извънакадемичната, през последните две десетилетия, е преходът от централно-планова към пазарна икономика. Един процес, който икономистите обикновено обозначават като „смяна на икономическата система”, но който всъщност е цялостен процес на трансформация на икономиката и обществото и който упражнява огромно влияние върху развитието на социалните науки, в т.ч. и върху развитието на икономическата наука. Съвременните проблеми на академичната икономическа наука са неразривно свързани с тези изменения в икономиката и обществото и не могат да бъдат изследвани извън техния контекст. Следващият анализ визира научноизследователската дейност на ИУ – Варна, но тя е част от една по-обща картина, отнасяща се до всички центрове на университетската икономическа наука в България.

1.1. Преходът към пазарна икономика и състоянието на икономическите изследвания в университета

Смяната на социално-икономическата система поставя академичната икономическа наука в силно променени условия. Най-важните фактори, които оказват влияние върху научните изследвания в университета след началото на прехода към пазарна икономика, могат да се систематизират по следния начин:

На **първо място**, това са дълбоките изменения в учебно-преподавателската работа.

Началото на демократичните преобразования у нас изправи висшето икономическо образование в страната пред сериозни предизвикателства. Утвърждаването на пазарните принципи и постепенното създаване на нова социална среда наложи осъществяването на организационни, управленски, структурни и прочие промени във всички висши училища. Но във висшите икономически училища социално-икономическата трансформация засегна много по-дълбоко учебно-преподавателската работа, тъй като наложи промяна в **съдържанието** на висшето икономическо образование. Ако до 1989 г. висшето икономическо образование имаше за задача да подготвя специалисти за нуждите на социалистическата (централно-планова) икономика, то след 1990 г. то се изправи пред нова задача – да обучава специалисти-икономисти за нуждите на пазарната икономика. А това поражда необходимост от дълбока промяна в неговото съдържание.

В съответствие с нея бяха преструктурирани учебните планове на всички университетски специалности: от тях отпаднаха определени дисциплини, десетки нови учебни предмети влязоха в обучението на студентите. Тези предмети не са нови за образователните системи в света, но се оказаха нови за българската образователна практика. Университетските преподаватели се ангажираха със задачата да усвояват ново учебно съдържание, да разработват нови лекционни курсове и да ги адаптират към българските условия, да пишат учебници и учебни пособия по новите дисциплини, да усвояват методика, адекватна на новото учебно съдържание и т.н.

Появиха се нови специалности – бакалавърски, и особено магистърски, обърнати към потребностите на пазарната икономика. Оформени бяха изцяло нови учебни планове. В съответствие с това, в отделни случаи бяха преструктурирани катедри, факултети и т.н.

Всички тези нови задачи наложиха преподавателите в икономическите университети да се занимават **приоритетно** с учебна работа. В тази посока бяха съсредоточени огромни усилия. А това обективно съкращава времето и възможностите за занимания с научни изследвания. Както е добре известно, времето е универсалният оскъден ресурс – неговото използване за една дейност означава, че не можем да го използваме за друга дейност.

Фокусирайки върху най-важните процеси в системата на висшето икономическо образование у нас през този период, може да се каже, че от началото на 90-те години на XX в. **то навлезе в нов етап от своето развитие**. В него се разгърна една мащабна и многоаспектна **реформа,** засягаща непосредствената учебна работа**.** Няма да бъде преувеличено ако се каже, че първите десет години след началото на прехода към пазарна икономика бяха посветени на реформата на висшето икономическо образование у нас. От дистанцията на изминалото време може единствено да се изрази съжаление, че този процес не привлече вниманието в достатъчна степен. **А реформата във висшето икономическо образование е много важна част от реформата в икономиката и обществото.** Хората са тези, които извършват промените, и от такава гледна точка е пределно ясно, колко важно е в страната да има икономисти, обучени да работят в пазарни условия. Реформата в системата на висшето икономическо образование бе необходима, тя бе неотложна и изключително важна и преподавателите-икономисти отговориха на тази необходимост. Но цената, която платиха, бе преориентация на заниманията към учебната работа, а научноизследователската мина на заден план.

Второ, не само че обективно вниманието и усилията на преподавателите бяха приоритетно ангажирани с учебна работа, но във формиращата се нова социално-икономическа система се създадоха условия за свръхангажираност с учебна работа.

Предпоставките за това са новите възможности – създадените нови образователни центрове, в т.ч. частни университети, колежи и т.н., т.е. разширяването на полето на висшето икономическо образование в България. В случая много по-важни са мотивите за насочването на университетските преподаватели в тази посока, а те са свързани с икономическите условия в страната.

Пазарната реформа в България започна с либерализацията на цените от 1.02.1991 година. В резултат в страната се развихри висока инфлация, която в течение на години изяждаше спестяванията и се отразяваше неблагоприятно върху динамиката на реалните доходи. Икономиката навлезе в рецесия от началото на 90-те години (т.нар. трансформационна рецесия), продължила в основни линии до 1997 г. включително. Едва от 1998 г. страната ни започва постепенно да възстановява растежа си. С основание някои икономисти по това време пишат, че макар да не е имало война, разрухата в икономиката през 90-те години у нас е като след война.[6] Показателно за състоянието на икономиката и благосъстоянието е, че,

[6] Савов, Ст. Икономикс на Прехода. С., СИЕЛА, 1999, с. 27-28.

според оценки на различни изследователски центрове, България достига предкризисното ниво (1989 г.) на БВП едва през 2005-2006 г., без обаче да достигне нивото на реалните доходи на глава от населението от същата година.

Изводът, който се налага и който е много добре познат на икономистите, е: преходът към пазарна икономика у нас през 90-те години на XX в. се характеризира с понижени доходи и влошаващо се жизнено равнище. В тези икономически условия живеят и работят и университетските преподаватели.

При тези обстоятелства много преподаватели тръгват по пътя на увеличаване на учебната си заетост: в ИУ – Варна чрез увеличаване на съвкупната си заетост (главно за сметка на магистърските програми), в други университети – чрез учебна заетост в други образователни центрове – държавни и частни университети и колежи.

Икономическите условия в страната и ниското равнище на доходите на университетските преподаватели обясняват защо една немалка част от тях се оказват със свръхзаетост в годините на прехода. Новите възможности в областта на висшето икономическо образование създават само предпоставката за това, но превръщането й в реалност се дължи именно на посочените по-горе обстоятелства. В контекста на тези разсъждения изборът на университетските преподаватели не е необясним. Напротив – той е по-скоро естествен и разбираем.

Тук се налага известен коментар относно подходът ни към науката.

При анализа, който правим в научните си изследвания, ние – икономистите държим сметка за условията, при които се извършва дадена дейност; отчитаме икономическите интереси; приемаме, че индивидът е рационален и т.н. Би било странно да игнорираме тези основополагащи принципи при анализа на собствената си дейност. Защото ако стопанстващият индивид е рационален, то такъв е и „преподаващият" индивид, т.е. университетският преподавател. Той е вплетен в икономическите отношения на обществото. Получава парична работна заплата, плаща данъци на държавата, взема кредити от банките, изгражда свой дом, издържа деца и семейство и т.н. Той също формира икономически интереси и те са много важен фактор, определящ неговото поведение.

Ето защо, един реалистичен подход към проблемите на съвременната академична наука изисква да се държи сметка за посочените по-горе обстоятелства – условията на живот и работа, при които е поставен университетският преподавател.

В по-общ план това означава да се възприеме нов подход към науката, в който се държи сметка за хората, които правят наука. Когато се анализират проблемите на науката, непродуктивно е да се говори най-общо за „наука". Няма наука извън хората, ангажирани с наука. Проблемите на науката са в определена степен проблеми на хората, занимаващи се с наука. Условията на пазарната икономика и новият начин на мислене ни подтикват към възприемането на подобен подход. В пазарната икономика в основата на всички дейности е индивидът и автономният (рационален) начин, по който той взема решения.

Наред с голямата заетост с учебна работа поради реформата на висшето икономическо образование у нас след 1990 г., ориентацията към свръхзаетост от страна на част от преподавателите се отразява допълнително негативно върху заниманията с научни изследвания. Причината е, че допълнителната учебна

заетост и научните занимания са в определена степен „заместители": времето отвъд нормалната учебна заетост един преподавател може да използва или като се ангажира с допълнителна учебна работа, или като се занимава с наука. В този смисъл двата вида занимания са алтернативи. Използвайки концепцията за алтернативните разходи това означава, че ако един университетски преподавател прави наука, „цената" на неговия избор са пропуснати доходи (от преподавателска работа). И ако самата наука не генерира доходи, тогава е ясно какъв ще е изборът на един рационален индивид. Той ще трансформира времето за наука във време за допълнителна учебна заетост, по един или друг начин.

А оттук е ясно също, че **призиви** за по-сериозно занимание с наука няма да помогнат. Необходима е промяна в организацията и финансирането на науката. Нужна е промяна в отношението към науката. Необходимо е да се създават **стимули** за научни изследвания и те съвсем не се свеждат само до наличието на добри материални условия за наука. Крайно време е да се осъзнае, че в условията на пазарна икономика наука се прави с пари, но и за пари.

На трето място, но далеч не и по значение, е т.нар „смяна на парадигмата" на икономическата наука.

Ако първите две обстоятелства, разгледани по-горе, упражняват своето въздействие върху състоянието на научните изследвания в университета индиректно, чрез по-голямата, понякога прекомерна, учебна заетост (от гледна точка на основния факт, че сърцевина на академичната дейност е единството на учебна и научноизследователска работа), то последното – „смяната на парадигмата" касае самата наука и оказва пряко влияние върху развитието на научните изследвания.

Икономическата теория винаги е играла ролята на методологична основа на икономическите науки. Но точно тук и в резултат на изменението на модела на развитие (от планова към пазарна икономика) бе направена една голяма промяна – марксистката политическа икономия бе заменена с неокласическата теория. Тази промяна, дори в средите на специалистите (икономистите-теоретици), се извърши постепенно – тя започна от преподаването в началото на 90-те години и постепенно, много по-бавно, обхвана и изследванията. Но извършената промяна в областта на икономическата теория, във фундамента на икономическата наука, засяга всички клонове на икономическото знание. „Смяната на парадигмата" означава, че в новите условия икономическите изследвания следва да се изграждат на нова теоретико-методологична основа. И да използват нови, адекватни на новата парадигма, методи на изследване, а това са предимно количествените методи.

Тази промяна съвсем не е лека или лесна. Тя предполага промяна в начина на мислене. Всяка парадигма на икономическото знание е много повече от систематизирано знание, тя е начин на мислене, мироглед. Ето защо, процесът на преосмисляне[7] или смяна на парадигмата е сложен, продължителен и мъчи-

[7] Промяната на теоретичния фундамент на науката, макар и съвсем хипотетично, не означава непременно отказ от марксизма. Марксистката теория продължава да бъде една от школите на съвременната икономическа теория. Но дори ако изборът на един учен е да продължи да се занимава с икономическа наука на основата на марксизма, това изисква много сериозно и критично преосмисляне на марксистката политическа икономия след 1990 г.

телен и той не може да не се отразява върху интензитета или качеството на научните икономически изследвания в първите години след началото на пазарните реформи.

Казаното дотук означава, че се създават не само нови условия за наука, но и нови изисквания към научните изследвания. За да правят наука в новите условия, икономистите трябва да владеят новата теоретико-методологична основа и адекватните й методи на изследване, наред с всички онези специфични знания, присъщи на дадената област на икономическото знание (финанси, счетоводство, логистика, маркетинг и т.н.).[8]

Както усилията по реформата в областта на учебно-преподавателската работа и приспособяването на висшето икономическо образование към потребностите на пазарната икономика, така и преориентацията в областта на науката, бяха оставени изцяло на инициативността и възможностите на преподавателите. В основата им залегнаха самоподготовката и самообразованието в един процес на самоадаптация на кадрите, погълнал огромни ресурси във вид на индивидуални усилия и време, останал за съжаление, изцяло пренебрегнат и подценен.

Дали критично преосмисляне на старата парадигма (марксизма), или преориентация и възприемане на нова парадигма, **смяната на парадигмата** се отразява също задържащо върху развитието на икономическите изследвания през 90-те години на XX в.

На четвърто място, роля изигра и остарялото законодателство, преди всичко непромененият в течение на двадесет години след началото на прехода Закон за научните степени и научните звания (ЗНСНЗ).

Необходимостта от промяна на законодателството, което регламентира научното израстване на академичния състав в България стана ясна още в началото на 90-те години на XX в. Могат да бъдат посочени най-малкото три причини за това.

1) Промяната в социално-икономическите условия в страната с осъществяването на трансформацията поставя развитието на науката в нови условия. Налагането на пазарните принципи поражда необходимост от изменение в организацията, управлението, финансирането и т.н. на научните центрове и институции. „Смяната на икономическата система" предизвиква фундаментална промяна във всички социални сфери: икономиката, политиката, правната система и т.н. Не може да се очаква науката да остане извън това. Тя е част от обществото и е подложена на същите влияния и въздействия.

По-скоро логиката тук е обратната: науката, която се счита за фара, който осветява пътя на обществото в движението му напред, би следвало да е в състояние да генерира и подпомага промените в обществото, и далеч не на последно

[8] Отчитайки голямата роля и значение на икономическата теория (по-точно на възприемането на новата парадигма – неокласическата) за извършването на реформата във висшето икономическо образование, както и на полето на икономическата наука, Световната банка инициира специален проект, посветен на "смяната на парадигмата" в областта на икономическата теория в бившите социалистически страни. Вж.: Pleskovic, B. et al. State of the Art in Economics and Research in Transition Economies (A WB Project), *Comparative Economic Studies,* XLII, № 2, Summer 2000, p. 65-108. За съжаление у нас значението на "смяната на парадигмата" и последиците, които тя предизвиква, не получиха нужното внимание от страна на икономистите.

място (и като част от това) – да е в състояние да трансформира себе си, налагайки необходими и адекватни на измененията в света промени в собствената си система.

2) Добре известно е, че старата научна система (при социализма) имаше задачата не само да създава условия за развитието на учените в България, но и да контролира тяхното израстване. Оттук се обуславя и прекомерният централизъм на системата. Промяната на социално-икономическите условия в страната след 1990 г. създаде възможности развитието и израстването на учените да се освободи от опеката на политиката, да се подчини единствено на научни критерии за приноси и постижения в различните клонове на знанието.

3) Макар, че винаги е била част от европейската цивилизационна и културна традиция, България до 1990 г. бе ориентирана на Изток, а не на Запад. След 1990 г. това се промени – нашата страна декларира преориентацията си към Европа и заяви намерения да се интегрира в ЕС. Подобна политика означава приобщаване и на науката към европейската практика. Както при реформата в областта на икономиката или на висшето икономическо образование у нас не бе необходимо „да се открива колелото", а по-скоро да се използва чужд, натрупан с години и полезен опит, същото е и в областта на науката. Интегрирането ни в обединена Европа не само е третият фактор, който изисква реформа на съществуващата научна практика, но в същото време дава отговор и на въпроса относно **модела на промяната**. Това, към което се стремим и в областта на организацията, управлението и т.н. на научните изследвания, очевидно е възприемане в една или друга степен на европейската традиция. Пълноправното членство на страната ни в ЕС налага още по-големи отговорности по отношение хармонизирането на практики и политики.

Но очакваната промяна в нормативната уредба на науката не се случи. Задържането на старата система не само, че се размина с очакванията на научната общност, но с промяната на обществено-икономическите условия тази система започна да става все по-неадекватна. Тя възпроизвеждаше всичките си стари слабости и недостатъци, които при нови условия се проявяваха още по-силно. Един от недостатъците на старата система, например, бе до голяма степен уеднаквените изискванията за придобиването на научни звания за учените, заети в университетите и тези, работещи в научните институти. Макар, че към първите има определени изисквания и за преподавателска работа, на практика основните критерии за научно израстване се свеждат до резултатите от научноизследователската работа. По този начин се пренебрегва основният факт, че голяма част от времето на университетските преподаватели е ангажирана с учебна работа, че има съществена разлика в естеството на работата на учените, правещи наука в едно висше училище и тези, занимаващи се с наука в научните институти. Този недостатък на старата система се прояви с особена сила след 1990 г., и по-конкретно, по отношение на икономическата наука. Както бе отбелязано по-горе, реформата на висшето икономическо образование ангажира приоритетно времето и усилията на преподавателите-икономисти във ВУ след 1990 г. Но това остана напълно неотчетено. Това доведе до демотивация и обезверяване на поколения преподаватели в икономическите висши училища. На практика се получи голямо разминаване между

естеството на тяхната работа и критериите за оценка и академично израстване. **Вместо да се отчита техният принос към реформата на висшето икономическо образование, особено през първите десет години след началото на прехода, се поддържаха старите критерии.** Игнорирайки спецификата на новите условия за развитие на науката, особено на социалните науки, в т.ч. и икономическата, старият ЗНСНЗ наложи формализма в системата за академично израстване и развитие на кадрите. Тя стана повърхностна, формална и неадекватна, игнорираща реалните приноси на университетските преподаватели към развитието на висшето икономическо образование и наука в новите условия.

Отсъствието на адекватни критерии за оценка лиши преподавателите-икономисти от стимули за развитие, обрече на застой поколения икономисти, лиши от ясни перспективи младите преподаватели, отдалечавайки ги от европейската практика.

Ако се обобщи всичко казано по-горе, могат да се направят следните **изводи**:

През годините на прехода към пазарна икономика преподавателите икономисти са ангажирани главно с учебна работа. Те участват и изнасят върху раменете си една мащабна и трудна реформа – изграждането на висше икономическо образование, отговарящо на потребностите на пазарната икономика. Поради това за известен период научноизследователската работа остава на заден план. Много важно е да се подчертае, че сложилата се ситуация не е въпрос на личен избор или предпочитание от страна на преподавателите, а обективна необходимост. Въпрос на исторически обстоятелства, и това, което университетските преподаватели направиха, бе да отговарят на историческата необходимост.

Към това следва да се прибави обстоятелството, че при новите условия пред нови изисквания се изправя самата икономическа наука. Необходимостта да се прави икономическа наука по нов начин произтича от преосмислянето на теоретико-методологичните й основи, възприемането на нови принципи и подходи, усвояването на нови методи на изследване и анализ и т.н. Приобщаването към европейската и световната икономическа мисъл отваря нови широки хоризонти. Заедно с либерализацията на икономическото мислене, постепенно се утвърждават нови критерии за оценка в науката. Всичко това не можеше да се случи изведнъж, а отнема известно време.

Съществуват и допълнителни трудности пред развитието на академичната икономическа наука, тази в ИУ – Варна, в частност, след началото на 90-те години на XX век. Закрива се научноизследователският сектор (НИС) на университета. След 1990 г. спира финансирането по ведомствения и отрасловия план. Много предприятия и стопански организации, с които ИУ – Варна има преки договорни отношения, изпадат във финансов колапс и влизат в процес на преструктуриране. От осем научноизследователски лаборатории се запазват само две. Неблагоприятно въздействие върху научната дейност оказва и свиването на дейността или закриването на държавните издателства. Преустановена е, например, дейността на книгоиздателство „Г. Бакалов”, в което са издадени много трудове на преподаватели от университета до 1989 г.[9]

[9] По-подробно вж. Близнаков, П., Здр. Ковачев и Ст. Цонев. Кратка история на Икономически университет Варна (1920-2000 г.). Варна, Унив. издателство, 2001, с. 176.

Ето защо, последното десетилетие на XX в. и началото на XXI в. се характеризират със занижена научна активност. Могат да бъдат приведени разнообразни доказателства за това.

Преходът от плана към пазара – един изключително важен, с епохално значение процес – не получи достатъчно внимание от страна на академичната икономическа наука. Това не следва да се разбира в смисъл на отсъствие на икономически изследвания върху прехода. На страниците на университетските издания през 90-те години се публикуват материали относно различни страни на пазарните реформи, част от преподавателите от университета участват в международни изследователски проекти и т.н. Смисълът на казаното е само в това, че наличните изследвания далеч не отговарят на значението на явлението. Задълбочени, мащабни изследвания (книги) върху ключови проблеми на пазарната трансформация от страна на университетски преподаватели са крайно оскъдни.[10]

Научните прояви, които се провеждат през периода – конференции, семинари, кръгли маси – са посветени главно на реформата във висшето образование. Например, общоуниверситетската конференция, посветена на 75-годишнината на ИУ – Варна през 1995 г. е на тема „Проблеми на икономическото образование при пазарни условия". Изборът на тема е съвсем естествен, тъй като това са належащите въпроси, стоящи за решаване пред институцията.

Приоритетното занимание на университетските преподаватели с учебна работа намира ясно отражение при тяхното атестиране. През периода 2003-2007 г., например, 96 преподаватели са получили оценка „много добър" за учебната си работа, докато за научна работа същата оценка са получили 45 преподаватели, т.е. приблизително половината. При оценки „добър" и „среден" положението е обратното: оценка „добър" за учебна работа са получили само 7 преподаватели, а за научна работа – 49 преподаватели (преобладаващата оценка за научна работа). Оценка „среден" за учебна работа са получили 2 преподаватели, а за научна работа – 11[11]. Тези данни ясно говорят за наличието на известно подценяване от страна на университетските преподаватели на научната работа, в сравнение с учебната, при това данните дори не се отнасят за началото на прехода, а за един по-късен период.

Огромната ангажираност с учебна работа след началото на пазарната трансформация у нас и заниженото внимание към научните изследвания от страна на университетските преподаватели през последното десетилетие на XX в. – началото на XXI в., е неоспорим факт.

1.2. Пълноправното членство на България в Европейския съюз: време за промяна

Дълбоките трансформационни процеси в областта на висшето образование, а още повече в областта на науката, са постепенни и отнемат повече или

[10] За съжаление, същото може да се каже и за извънуниверситетската наука. Колкото и да е рисковано да се прави подобно обобщение, но едно сравнение с икономическите изследвания върху пазарната трансформация в страни като Унгария, Полша, Чехия и др., достатъчно убедително разкрива разликата.

[11] Вж.: Отчет за изпълнение на Мандатната програма за периода 2003-2007 г. ИУ – Варна, с. 67.

по-малко продължителни периоди от време, поради което трудно могат да се асоциират с някакво конкретно събитие, колкото и важно да е то (присъединяването на България към ЕС) или с някаква конкретна година (2007 г. – годината на пълноправното членство на страната в ЕС). Ако все пак в заглавието по-горе се прави асоциация между развитието на академичната икономическа наука в ИУ – Варна и еврочленството на България, то причините за това са:

Първо, присъединяването на България към ЕС един вид ознаменува официално (поне политически) краят на прехода към пазарна икономика в страната. Един от Копенхагенските критерии за пълноправно членство бе наличието на „функционираща пазарна икономика". В този смисъл актът на приемане на България в ЕС е израз на признание за наличието на функционираща пазарна икономика в страната, което в известна степен отбелязва краят на трансформационния процес. От гледна точка на по-голямата част от икономистите в България, преходът е доста по-сложен и продължителен процес, в който следва да се отчита връзката на икономическата система с другите социални сфери, но дори от чисто икономическа гледна точка е безспорно, че основната част от реформите по „смяната на икономическата система" бяха завършени към началото на 2007 г. Краят на прехода, в контекста на анализираните тук въпроси, означава изчерпване на действието на част от онези фактори, разгледани по-горе, които оказваха влияние върху развитието на академичната икономическа наука след началото на 90-те години на XX в.

Второ, през 2007 г. започна мандатът на сегашното академично ръководство, което обобщи настъпилите изменения, свързани с края на прехода и даде началото на целенасочена научна политика, обърната с лице към реалностите. Във връзка с това следва задължително да се подчертае, че признаците на промяна в научноизследователската дейност, а оттук и в научната политика на ИУ – Варна започват да се проявяват още от началото на новия век. Те се развиват и умножават постепенно във времето. Научната политика на университета през последния мандат е опит да се осмислят и осъзнаят новите факти и очертаващите се тенденции, да се систематизират и на тяхна основа да се формулират адекватни задачи пред научното развитие на университета.

В началото на мандата бе извършен преди всичко анализ на условията, в които се развиват научните изследвания в университета към 2007 г. и бяха констатирани следните изменения:

- Реформата във висшето икономическо образование, с оглед адаптирането му към изискванията на пазарната икономика, е завършена в основни линии. Това, което следва оттук нататък, е да се извършва обичайното непрекъснато усъвършенстване и развитие на учебните планове и програми, съобразно динамично променящата се икономика – национална, европейска, световна.
- Теоретико-методологичната подготовка на университетските преподаватели, вследствие на извършения значителен трансфер на теории, концепции, модели и методи от западната икономическа наука към българската, е на добро равнище. Натрупано е значително и заслужаващо доверие знание. Това, което следва сега, е да се приложи това знание към обекта на изследване – стопанската система.

- Създават се предпоставки за преразпределение на времето на преподавателите от преподаване към занимания с наука. В ИУ – Варна, например, от началото на новия мандат е поставена горна граница на съвкупната (бакалавърска и магистърска) заетост на преподавателите. Това решение следва да се оценява положително, но в същото време е необходимо да се отбележи, че то е, първо, чисто административно, и, второ, създава само теоретичната възможност за разширяване на времето за научни занимания. За да се превърне тази теоретична възможност в реалност е необходимо още нещо: научните занимания да генерират доходи – поне толкова, колкото генерира допълнителната учебна заетост.
- Очертават се, макар едва сега, през 2010 г., изгледи за промяна на законодателството, по-конкретно на ЗНСНЗ.

Отчитайки първите три обстоятелства, академичното ръководство на ИУ – Варна формулира в началото на мандата като основна задача на научната политика **активизиране на научноизследователската работа**.[12] Преориентиране на академичната дейност на професорско-преподавателския състав от приоритетно занимание с учебна работа, към по-сериозно занимание с научна работа, което следва да доведе до съществена промяна в мястото и значението на научната работа в целокупната академична дейност и извеждането й на предни позиции.

Бяха формулирани и основните принципи, върху които ще се осъществява научната политика, а именно:

- приемственост – съхраняване и използване на положителния опит, натрупан през целия предшестващ период, през различните етапи от историческия път на развитие на Висшето търговско училище;
- постепенност – внимателно обмисляне на всяка стъпка и последователно прилагане на отделните стъпки;
- комплексност – необходимост да се действа в много посоки едновременно, за да е резултатна политиката: инициирането на организационни, управленски, информационни, кадрови и прочие промени с отчитане на тяхното взаимодействие;
- реализъм и прагматизъм –да се отчитат, на първо място, всички посочени по-горе (т.1.1) обстоятелства, повлияли върху развитието на академичната икономическа наука след 1990 г., но също да се държи сметка за това, че науката се прави от хора и че техните стремежи, цели, интереси, мотиви, са важни при разработването на политиката. И че заниманията с наука имат алтернатива за университетските преподаватели – това е допълнителната учебна заетост: една взаимна връзка и зависимост, която при новите пазарни условия в никакъв случай не бива да се игнорира.

Макар периодът след 2007 г. да е много кратък, научната политика на университета през този период има своите постижения. В изложението, което следва, задачата не е да се направи отчет на извършеното през годините на настоящия

[12] Вж.: Мандатна програма на Академичния съвет за развитие на Икономически университет – Варна през периода 2007-2011 г. Университетски вести, бр. 26, 2008, с. 13; с. 15-16.

мандат, а да се очертаят основните жалони, превърнали се в определящи за научната политика на университета след 2007 г.

Една от първите стъпки на академичното ръководство бе актуализирането и преформулирането на **научните приоритети** на ИУ – Варна. Съкратен бе техният брой и при определянето им бе възприет нов подход. Съгласно този подход, научните приоритети на университета следва не само да обобщават съществуващите насоки на научни изследвания в университета, но самите те да определят такива насоки. Да чертаят път на развитие на научните изследвания в бъдеще, да разкриват перспективи, да ориентират, особено младите изследователи, към значими и актуални теми и по този начин да играят активна роля в научноизследователската дейност на университета. В същото време, предвид факта, че в университета има представители на четири научни направления: Икономика, Администрация и управление, Туризъм и Информатика и компютърни науки, да са достатъчно широко формулирани, така, че да позволяват в тях да се вмести научноизследователската дейност на целия университет.

Извършена бе съществена промяна в организацията на научноизследователската работа – поставено бе началото[13] на **конкурсите за научни проекти**, финансирани целево от субсидия от държавния бюджет за извършването на присъщата на университета научна дейност. Те се явяват приемник и продължител на вътрешния конкурс за научни проекти, инициран през 2001 г., когато конкурсите бяха финансирани със средства на университета, а резултатите от тях поставиха началото на академичната поредица библиотека „Професор Цани Калянджиев".

Дейността по усвояването на целевата бюджетна субсидия, предназначена за научноизследователска работа, се реализира успешно вече две години. Обобщените данни за резултатите от конкурсите могат да се представят по следния начин:

През 2008 и 2009 г. чрез конкурси за научни проекти са одобрени и е открито финансиране на 11 големи научни проекта за приложни икономически изследвания на обща стойност 199 050 лв. В тях участват общо 52 преподаватели, от които 46 са от ИУ – Варна, а 6 са външни. Единият от проектите се осъществява с международно участие. Повечето проекти се разработват от изследователски колективи, създадени на междукатедрен принцип. В реализацията на посочените проекти са включени също 12 докторанти на Икономически университет и е предвидено да се привлекат 35 студенти.

До сега е приключила работата по два от големите проекти за 2008 г. Отчетите показват, че поставените цели на проектите са изпълнени в пълен обем и на високо равнище. Резултатите от изследванията се оценяват като новаторски и ценни, а представените данни, обобщения, изводи и препоръки имат висока научна и приложна стойност.

Проектите от 2008 г. за разработването на емпиричните части на докторски дисертации, свързани с конкретни икономически изследвания – 9 на брой, на обща стойност 27 055 лв., са окончателно завършени. Изцяло е приключила работата и по частичното финансиране на научни прояви за 2008 г. на обща стойност 20 000 лв. и за 2009 г. – на обща стойност 17 800 лв. Проведени са

[13] Става въпрос за периода след 1990 г.

общо 7 научно-практически конференции с международно участие, 3 кръгли маси, едно публично обсъждане на научни трудове и една национална студентска олимпиада по програмиране.

Големият интерес към конкурсите за научни проекти по целева субсидия от държавния бюджет свидетелства, че осигуряването на финансови средства за научни изследвания е важно условие за активизирането на изследователската работа на академичния състав.

Обект на постоянно внимание от страна на академичното ръководство е **нормативната база на научноизследователската дейност на университета,** която непрекъснато се развива и усъвършенства. През изминалите години са направени промени в Правилника на ИУ – Варна (частта за НИР), в Наредбата за НИР, Наредбата за условията и реда на приемане и обучение на докторанти в ИУ – Варна и други. Сериозни усилия бяха насочени към усъвършенстване на Правилата за атестиране на академичния състав, опирайки се върху индивидуалните форми за отчет на академичната дейност чрез използването на разширена и обективна система от критерии и показатели за оценка. През академичната 2007/08 г. бяха разработени и приети от Академичния съвет „Правила за ползване на творчески отпуск от членовете на академичния състав".

ИУ – Варна има богат опит в **обучението на докторанти** и неговите постижения в тази област са безспорни. Университетът извършва обучение на докторанти по научни специалности, които са получили оценка „много добър" при акредитацията. Сега това са 13 специалности.

Благодарение на многогодишния опит на ИУ – Варна в областта на докторантурите, в университета е създадена много добра организация по приема и обучението на докторантите и защитата на докторски дисертации. Прилагат се двете основни форми на докторантура: редовна и задочна. Обучението се осъществява и чрез докторантура на самостоятелна подготовка. В третата степен на висшето образование в ИУ – Варна се осъществява учебен процес. Обучението на докторантите и научноизследователската им работа се извършват на основата на индивидуален план, чието изпълнение се следи и отчита всяка година. Положителната акредитация на докторантурите по много от университетските специалности, получавана нееднократно, е свидетелство за създадените добри кадрови и материални условия в ИУ – Варна за качествено обучение в най-високата степен на висшето образование. В университета са създадени отлични условия за работа на докторантите, за извършването на научни изследвания, за научни изяви и публикационна дейност. Редовно се провежда конференцията на младите научни работници в Шкорпиловци. Осигурени са възможности за научни специализации на докторантите, в т.ч. и в чужбина.

Ръководството на университета след 2007 г. се стреми да развива и усъвършенства постигнатото в областта на докторантурите. Като много важна стъпка по подпомагане на докторантите в разработването на емпиричните части на докторските им дисертации следва да се разглежда обособеният конкурс за научни проекти по целева субсидия от държавния бюджет, който е отворен само за докторанти. Следва да се отбележи, че ИУ – Варна е единственият университет, който е диференцирал конкурса за научни разработки на две подчасти, създа-

вайки специални възможности за финансова подкрепа на научноизследователската работа на докторантите. За успеха на подобна мярка на политиката свидетелства фактът, че по тази част от конкурса за научни проекти през последните две години са участвали общо 10 докторанти. Наред с традиционното обучение по дисциплини от индивидуалния план на докторантите, бе организиран допълнителен курс за обучение по английски език, в който се включиха 23 души. Курсът се проведе в два модула: през юни и през септември 2009 година.

Изданията на университета – сп. Известия и Годишник на ИУ – Варна, заемат подобаващо място в научноизследователската дейност на университета. От началото на 2008 г. и двете списания излизат и в електронен вариант на уеб-страницата на университета, като е осигурен пълнотекстови достъп до всички публикувани материали. Приети бяха изцяло обновени Правила за дейността на редколегиите („Правила за устройството и дейността на редакционните колегии, за реда и изискванията относно публикуването на научните издания на ИУ – Варна"). Извършва се отваряне на списание „Известия" към външни автори. От началото на 2010 г. заработи международна редакционна колегия, което ще позволи списанието да се превърне в широка платформа за публикуване на научни изследвания от различни области на икономическите науки, информатиката, математиката, правото и т.н. на български, английски и руски език.

Част от научната инфраструктура на университета и изключително важен фактор за извършването на изследователска дейност от академичния състав е **университетската библиотека**. Тя е и едно от най-старите структурни звена на ИУ – Варна. Основана е още през 1920 г. и заедно с университета през 2010 г. ще отбележи 90-годишнината си. Зад доброто й съвременно състояние стоят усилията на много поколения ръководители на университета и на библиотеката, на тяхното разбиране за значението на този институт. Университетът има всички основания да се гордее със своята библиотека. Общият брой книжни единици в библиотеката надхвърля 300 000, което я прави една от най-богатите университетски библиотеки в България. Само през 2009 г. книжните фондове на библиотеката са се увеличили с близо 3000 нови книги, от които 1 957 – на български език, 210 – на английски, 128 – на руски, 81 – на немски и т.н. Сега в библиотеката се получават 458 заглавия периодични издания, които ежедневно се обработват и въвеждат в база „Периодика" на електронния каталог. Университетската библиотека е депозитарна по отношение публикации на Световната банка, а от три години в нея функционира Европейски документационен център. В него се получават и обработват издания на Европейската комисия, ползва се електронен достъп до тях, поддържат се специални кътове с издания на ЕС и др.

Университетската библиотека насочва усилията си към непрекъсната модернизация и подобряване обслужването на потребителите. Акцент в дейността на библиотеката през последните години е разширяването на електронните ресурси. Университетът отделя значителни средства за осигуряването на достъп до електронни бази от различен вид и обхват (в т.ч. фигурират абонаменти за **EBSCO, GMID, JSTOR, Emerald Management Xtra** и др.). След проучване на мнението на специалистите от всички университетски библиотеки, МОМН осигури национален лиценз за периода 2009-2011 г. за ползване на следните бази

данни: **ISI Web of Knowledge; Science Direct; Scopus и ProQuest.** Това са едни от най-богатите, най-ползвани и скъпи световни електронни ресурси в областта на научните изследвания и достъпът до тях се отразява положително върху изследователската дейност на преподавателите от ИУ – Варна.

Напредък бе отбелязан в развитието на информационната база на НИР, усъвършенстването на информационната и комуникационната инфраструктура, разширяването на мрежата от контакти и т.н. Изцяло обновена и значително разширена бе уеб-страницата на НИР. На нея може да се намери разнообразна и полезна информация за: нормативната уредба на НИР и съставите на Научните съвети; обяви за конкурси и информация за присъдени нови научни степени и звания в ИУ – Варна, текущо изпълнявани от академичния състав научни проекти; предстоящи научни прояви (организирани от университета и извън него) и много други.

Една от основните задачи на научната политика през последните години бе **поддържането на активен научен живот**. В мандатната програма бе заложено на всеки две години да се организира голяма общоуниверситетска научна конференция по значим проблем и това се изпълнява. За разнообразяването на научния живот на университета допринасят също: организираните от катедрите научни конференции, семинари, кръгли маси, честването на юбилеи и годишнини, публичните лекции на гост-лектори. Възроди се традицията на изнасяне на публични академични лекции на преподаватели от университета при хабилитиране. В ежегодна проява се утвърди публичното обсъждане на две студии от Годишника. При висок интерес от страна на студентите преминава годишният преглед на студентското научно творчество. Разширяват се усилията по привличане на студентите за участие в научноизследователската дейност на преподавателите.

Прегледът на извършеното през последните години красноречиво показва, че научноизследователската дейност на преподавателите постепенно се активизира, като едновременно с това се обогатяват и разнообразяват нейните форми.

2. Насоки за развитие на научната политика на университета в перспектива

Научната политика на ИУ – Варна е част от политиката на държавата в областта на развитие на науката и висшето образование и се проявява в нейните рамки. Ето защо е целесъобразно, на първо място, накратко да се коментира политиката на правителството в дадената област.

Би отнело много време да се анализира ефектът на пазарната трансформация върху развитието на науката и научната политика в България, а и не това е задачата на тази публикация. Ето защо авторът ще се ограничи само с някои бележки относно политиката на страната в условията на пълноправно членство на България в ЕС.

Глава 17 „Наука и научни изследвания” бе една от първите затворени глави в преговорния процес. Този факт сам по себе си далеч не трябва да се надценява и свидетелства единствено за наличието на най-общи регулативни и институционални условия за интегрирането на българската наука в европейската. Не-

лекият трансформационен процес в България остави силен отпечатък върху науката и научната система на страната ни. Ето защо, интегрирането на България в ЕС по-скоро даде основание да се идентифицират ред нерешени основополагащи проблеми на научното ни развитие, чието решаване в перспектива би позволило на България да провежда адекватна национална научна политика в качеството си на страна-член на ЕС. Най-важните сред тях са:

- формулиране на стратегически цели и действия за постигането им;
- стремеж към достигане и прилагане на международни стандарти;
- осигуряване на адекватно финансиране, разработване и прилагане на мерки за реализация на целенасочени изследователски дейности;
- изграждане на адекватна научна инфраструктура;
- развитие на научноизследователски потенциал;
- укрепване на административния капацитет и други.[14]

Наред с това, като важен проблем бе посочена и необходимостта от извършването на постоянен сравнителен анализ на развитието на науката в България с тази на страните-членки на ЕС (ЕС-15 и ЕС-27), с цел идентифициране на неблагоприятните тенденции и проблеми.

Изминалите няколко години след 2007 г. не бяха белязани от съществени стъпки в посока към качествен прелом в адаптирането на научната и иновационната система на България към ЕС. Днес страната ни се изправя пред нови големи предизвикателства, обусловени от: 1) новите решения на ЕС в областта на научната политика и изграждането на Европейското научноизследователско пространство (ЕНП) и 2) икономическата рецесия, която още по-категорично наложи да се постави в центъра на вниманието на всички политики въпросът за конкурентноспособността на европейската икономика.

На фона на новите насоки в европейската политика и нейното динамизиране, нерешените проблеми на научното развитие и политика на България се проявяват с още по-голяма острота. Сред тях като ключови се очертават:

- регулативната (законова) рамка – в съществени свои части се нуждае от обновяване и актуализация (ЗНСНЗ, Закона за стимулиране на научните изследвания и др.). Съществуват непълноти – България е единствената страна от ЕС, която все още няма приета своя Стратегия за научни изследвания. Като цяло регулативната рамка не води до реална децентрализация, създаваща конкурентна среда и постигането на ефективни научни резултати;
- финансирането – продължава да бъде сериозен проблем. Това се отнася както до равнището на средствата за финансиране на науката, така и до структурата на източниците на финансиране. През 2008 и 2009 г., например, публичните разходи за наука и иновации достигат 0,48% от БВП в България, при 1,9% средно за останалите страни-членки на ЕС и при заложена стратегическа цел в Лисабонската стратегия от постигането на равнище на разходите от 3% от БВП за ЕС. При това разходите за изследвания в България се разпределят по следния начин: 64% се па-

[14] По-подробно вж. Вуцова, Ал. Научна политика в контекста на европейската интеграция. С., 2009, с. 128-153.

дат на правителството, 28 % – на индустрията и 8% идват от чужбина (в ЕС – 56% от разходите се финансират от бизнеса, 35% – от правителството и 9% – от чужбина).

- сътрудничеството между науката и бизнеса остава също голям нерешен проблем, и много други.[15]

Следователно сега националната научна политика се изправя пред много сериозни и належащи задачи: да ориентира развитието на науката към потребностите на икономиката и обществото, да осигури ново качество на националния научен потенциал и неговото интегриране в ЕНП, да съдейства за изграждането на принципно нова по същността си връзка между научните изследвания, образованието, иновациите и предприемачеството, която да генерира положителни ефекти и стратегически социално-икономически последствия.

Независимо от постиженията, изложени по-горе, свои нерешени задачи има и научната политика на ИУ – Варна. Нещо повече: новите процеси и тенденции от последните години могат да се разглеждат само като начални стъпки към решителен поврат за издигане ролята и значението на академичните научни изследвания и към подобряване на тяхното качество. Във връзка с това могат да се очертаят следните основни насоки, в които следва да се съсредоточат усилията в перспектива.

Първо, важен проблем е тематичната насоченост на научните изследвания.

Както бе посочено по-горе, през 2008 г. в университета бяха утвърдени нови научни приоритети. Те са:

1. България в Европейския съюз: растеж, конкурентноспособност, благосъстояние.
2. Преходът към икономика, основана на знанието: икономически, социални и институционални аспекти.
3. Регионално развитие и регионална политика на Европейския съюз.

Посланията в тях могат лесно да се дешифрират. Това, което обединява трите приоритета, е идеята за членството на България в ЕС. Един по-близък поглед върху текущите икономически изследвания в университета обаче показва, че засега ориентацията към **европейската тема** се осъществява сравнително бавно. Немалка част от изследванията продължават да се развиват в едно традиционно русло. Необходима е промяна в начина на мислене, в нагласите на изследователите – осъзнаване на факта, че българската икономика не може да продължава да се разглежда като относително обособен стопански комплекс, тъй като тя все повече се превръща в част от икономиката на интегрирана Европа, както и политиката – в част от политиката на ЕС. Днес у нас трудно може да се намери икономически проблем, върху който еврочленството на страната ни да не оказва влияние. Наред с това, евроинтеграцията на България изважда на преден план нов, самостоятелен кръг от проблеми (кохезията, регионалното развитие в контекста на Европа на регионите и много други), които чакат своите

[15] Належащите задачи на националната научна политика в съвременните условия са анализирани в: Вуцова, Ал. Националната научна политика пред нови задачи. Сп. Икономическа мисъл, 2010, кн. 1, с. 81-100.

изследователи. Необходимостта от по-силна, по-категорична ориентация към проблемите на членството на България в ЕС, както и към проблемите на самия ЕС, е несъмнена.

Един от основните нови стратегически ориентири на развитие на академичните изследвания е установяването на тясна връзка на икономическата наука с практиката. Както бе отбелязано по-горе, време е натрупаният значителен обем знания от трансфера със западната икономическа наука през изминалите години да влезе в действие, като се приложи за изучаването на обекта на изследване – икономиката. Изключително важна и неотложна задача сега е да се скъсява дистанцията между икономическата наука и стопанската практика, да се поставят реалните стопански процеси под научния микроскоп. Това е пътят за повишаване на практическата приложимост на академичната икономическа наука – качество на науката, на което с основание днес се обръща голямо внимание от страна на ЕС. В Зелената книга на Европейското научноизследователско пространство се отправя настойчива препоръка към университетите „техните научноизследователски дейности да се обвържат по-добре с нуждите на индустрията и обществото".[16]

Историческият опит на нашия университет дава примери за това, как академичната наука още по времето на Висшето търговско училище (ВТУ) е успявала да завоюва челни позиции и признание в национален мащаб тогава, когато се е концентрирала върху ограничен кръг крупни теми – например, в областта на статистическата наука, международната търговия, аграрните изследвания или местното самоуправление. Предимствата на подобен подход са, че той позволява да се формират по-големи екипи от учени, да се концентрира изследователски ресурс върху решаването на значими проблеми, да се създават натрупвания, които с времето да се развиват и обогатяват.

Проблемна ориентация в областта на икономическите изследвания, която да бъде специфична за нашия университет и да разкрива неговата „специализация" в областта на икономическата наука в новите условия – това е равнище, което ИУ – Варна все още предстои да достигне. И към което университетът следва съзнателно и целенасочено да се стреми: да се открият онези (неголям брой) научни области и проблеми, които биха обединили усилията на много специалисти и биха оформили научния профил на университета, неговата „визитна картичка"; области, в които да се прави наука на високо равнище, отговаряща на европейските и световни стандарти и с които университетът да завоюва признание и авторитет, и то не само в националните граници. Сега научните усилия на преподавателите в университета са насочени към много области и теми едновременно, което означава, че с оглед постигането на посочените по-горе цели е наложително известно укрупняване на темите и съсредоточаване на усилията. Ефективна наука днес се развива от големи колективи, обединени около значими разработки. Разбира се, тези водещи проблеми не биха могли да изчерпят палитрата на всич-

[16] Вж.: Зелена книга. Европейското научноизследователско пространство: Нови перспективи. Комисия на Европейските общности, Брюксел, 2007 г., с. 18. Документът съдържа новите насоки за задълбочаване и разширяване на ЕНП така, че то да съдейства пълноценно за изпълнението на обновената Лисабонска стратегия за растеж и заетост.

ки проблеми, по които се работи в университета, но биха могли да му осигурят завоюване на собствено място в националната и европейската наука.

Стъпките в тази посока – намирането на своя „ниша" в областта на научните икономически изследвания, ще се разгърнат постепенно във времето, а темите ще изкристализират в хода на самите научни търсения на преподавателите от университета. Активизирането на научноизследователската работа несъмнено ще ускори този процес. Но дори на настоящия етап има един проблем, който се очертава като приоритетен – това е местната икономика и нейното развитие. ИУ – Варна има значителни натрупвания в тази област от миналото. Един поглед към историята показва, че проблемите на местната икономика са били неизменно в центъра на вниманието на академичната наука на всички етапи от развитието на университета. През 30-те години на XX в. икономическата мисъл на ВТУ поставя началото на нова област на научни изследвания в България: проблемите на местното самоуправление. Тяхното изучаване е съсредоточено в създаденият към училището Институт за сравнително проучване на самоуправлението (1938-1945 г.). В рамките на института предмет на изследване са четири групи проблеми: теоретични проблеми на самоуправлението, чуждестранният опит в местното самоуправление, общински финанси и счетоводство на общините. В годините на социализма като продължение на тази традиция в рамките на Научноизследователския сектор функционират Научноизследователска лаборатория „Икономически проблеми на Варненски окръг" (създ. 1977 г.) и Научноизследователска лаборатория „Икономически проблеми на териториалното и селищното устройство в Причерноморска България"(създ. 1979 г.). След 1990 г. се запазва само втората лаборатория, а през 1992 г. на нейно място е създаден Научен център "Комплексни регионални анализи, прогнози и стратегии". В разработването на проблемите на планирането, организацията, устройството и развитието на селищните системи преподавателите от ИУ – Варна са сред пионерите в нашата страна.[17]

Ориентацията на изследователската работа към местната икономика през всички изминали десетилетия от историята на ИУ – Варна не е случайна. Университетът е разположен на територията на гр. Варна. Няма нищо по-естествено от това, част от изследванията да се фокусират върху местната икономика, да анализират местните проблеми и да чертаят насоките на икономическото развитие. Това е начинът академичната икономическа наука най-пряко да реализира обществената си функция, както и да нараства нейната практическата приложимост и значение.

Всички изложени по-горе съображения бяха взети под внимание при формулирането на новите научни приоритети на университета. Не случайно единият от тях е "Регионална политика и регионално развитие в ЕС". При новите условия регионалното развитие естествено се разбира по нов начин и има нови измерения и проблеми, но това не променя факта, че става въпрос за икономическото развитие на града, общината, областта, региона.

---

[17] По-подробно вж. Кратка история на Икономически университет Варна, 2001 г., с. 61, с. 85, с. 147, с. 178, а също Калинков, К. Изследване на регионалните проблеми и обслужване на практиката. Известия, кн. 4, 2009.

Второ, използването на научните проекти като водеща форма на организация на научната работа.

Участието в научни проекти се налага постепенно като основна форма за извършване на научноизследователска дейност. Засега постиженията на университета са главно във вътрешните конкурси за научни проекти по усвояването на целева субсидия от бюджета за присъщата на университета научна дейност. Конкурсите откриват възможност за извършването на мащабни научни изследвания (чрез осигурено финансиране) с голямо значение за стопанската практика, както и за популяризирането на техните резултати. Финансираните проекти позволяват интегрирането на усилията на специалисти от различни катедри и научни области, на учени от различни поколения, както и за привличането на специалисти отвън (от други университети и научни звена или от практиката), което ги утвърждава като гъвкава и перспективна форма за извършването на изследователска работа. Практиката от последните години показва, че конкурсите на университета за научни проекти по целева бюджетна субсидия се отразяват положително върху научната дейност и са средство за активизиране на изследователската работа на преподавателите от университета.

Едновременно с това, използването на тази форма за извършването на научна работа в ИУ – Варна се изправя пред някои нерешени проблеми и неизползвани възможности.

По отношение на вътрешния конкурс за научни проекти, като проблем се очертава недостатъчната му засега ориентация към проблемите на стопанската практика. По-горе бе отбелязано, че това е обща слабост на научноизследователската дейност на университета. Тя се проявява и по отношение на утвърдените досега научни проекти, макар, че в Правилата на конкурсите за проекти основният конкурс изрично е обозначен като “конкурс за **приложни** икономически изследвания”. Условията за участие в конкурса съзнателно са дефинирани по посочения начин, за да ориентират изследователите към научни проблеми с практическа значимост. Следва дебело да се подчертае, че това съвсем не означава, че университетът няма да подкрепя и финансира и фундаментални теоретични икономически изследвания. Той винаги е правил това и ще продължи да го прави. Но това, което е необходимо сега, за да нараства социалната значимост на нашата наука, е по-силна ориентация към проблемите на практиката (бизнеса, местната администрация и т.н.) и това се отнася напълно и за разработваните проекти по вътрешния конкурс. Показателен за сегашното състоянието на нещата е фактът, че при утвърдените през последните години научни проекти по целевата субсидия отсъства външно финансиране. А наличието на такова външно финансиране в известен смисъл е индикация за практическата значимост и приложимост на проекта.

Извън рамките на вътрешния конкурс за научни проекти, съществуват редица неизползвани възможности. Те се отнасят, на първо място, до участието в национални и международни изследователски програми и проекти. Фонд „Научни изследвания” е основният източник на финансиране на научните изследвания в България, като управлява по приблизително 100 млн. лв. през последните години. Сред утвърдените шест научни приоритета на Фонда няма икономичес-

ки науки, но възможности за участие все пак съществуват – по проблеми на опазване на околната среда, енергийни източници, и т.н.[18] Международните научни програми и проекти са друга подценена и неразработена територия. Участието в международни научни проекти и програми на преподаватели от университета през последните двадесет години е спорадично и оставено изцяло на инициативността на катедрите. А участието в международни проекти и програми има огромно значение. Това е пътят не само за реално интегриране на университетската наука в европейското изследователско пространство, но и за издигане на нейното равнище, признание и авторитет. Международното научно сътрудничество допринася за решаването на ред други проблеми, които все още са на дневен ред, например, изграждането на изследователски капацитет с европейско качество. Правейки преглед на ползите от участието в международни проекти и програми, Ал. Вуцова отбелязва: „Особено значим е ефектът на нарастване компетентността на човешките ресурси. Всички ангажирани в реализацията на международни проекти развиват специфични, недостъпни по друг начин нови изследователски умения, използват нови инструменти и техники на изследване, проектиране, тестване на нови модели и прототипи, разполагат с възможности, осигуряващи постигането на по-висока технологична, производствена и пазарна ефективност. ....много от програмите са специално насочени към обучение, мобилност, обмен на знания и резултати, насърчаване на изграждането на международни изследователски екипи и иновационни мрежи."[19] Поради това, както сочат изследванията, голяма част от работещите по рамковите програми на ЕС оценяват най-високо получения международен опит, както и установените международни контакти.

Изследователите-икономисти имат още една възможност за участие в проекти: чрез връзките си с бизнеса или публичната администрация те могат да се включат и в усвояването на средствата по различни Оперативни програми – „Регионално развитие", „Конкурентноспособност", „Административен капацитет" и др. В университета има отделни примери в тази насока, но те трябва да се развият много по-широко.

Трето, създаването на обособени (специализирани) структурни звена за научна дейност.

Понастоящем основно структурно звено за осъществяването на научноизследователска дейност в ИУ – Варна са катедрите. Както предходните академични ръководства, така и настоящото оказва всестранна институционална подкрепа на катедрите в извършването на научноизследователска работа. Но само катедреният подход е вече недостатъчен.

Да се отговори на новите изисквания (разширяващи се интердисциплинарни изследвания, комплексно решаване на определени икономически проблеми) до определена степен способства конкурсът за научни проекти. Той открива нови възможности за извършването на научни изследвания в областта на икономика-

[18] В началото на 2010 г. предстои промяна на Закона за насърчаване на научните изследвания, а оттам се очаква промяна и в Правилника на фонд „Научни изследвания".

[19] Вж.: Вуцова, Ал. Науката и иновациите в рамките на европейското международно сътрудничество. Икономическа мисъл, кн. 4, 2009, с. 83-84.

та. Необходимо е тук да се направи и следващата стъпка: инициирането на обособени звена в структурата на университета за извършването на научноизследователска работа – създаването на научни центрове и лаборатории.

В това отношение отново могат да бъдат извадени ценни поуки от историята. Първото специализирано научно звено в структурата на университета е създадено през далечната 1937 г. – това е Институтът за изучаване на морското право, търговията, морското законодателство и борсовото дело. Институтът се издържа със средства на Варненската търговско-индустриална камара и Варненската стокова борса. Впоследствие се създават и други специализирани научни звена. Към 1948 г. в университета дейност развиват **пет научни института**: Институт за изучаване на морското право, морското законодателство и борсовото дело на страните от Черноморския басейн; Институт за сравнително проучване на самоуправлението; Научноизследователски институт „Цани Калянджиев", Институт за планово стопанство и Институт за областно устройство.

В годините на социализма научноизследователската дейност се ориентира към потребностите на плановата икономика. Със заповед на министъра на народната просвета през 1965 г. в университета е създаден Научноизследователски сектор (НИС) с основна задача задълбочаване на връзките с практиката. През следващите години в рамките на НИС са изградени и функционират като обособени звена **осем проблемни и отраслови лаборатории.**[20]

Създаването на специализирани научни звена е целесъобразно тогава, когато предстои да се решават дългосрочни икономически задачи, каквито са, например, проблемите на регионалното развитие. Тези звена чрез различни канали могат активно да съдействат за преориентация на академичната икономическа наука към проблемите на практиката, да развиват консултантска дейност и т.н.

Отговорността на университета в случая се изразява в това, да осигури примерен Правилник за създаването и дейността на подобно специализирано научно звено в собствената си структура. Но не университетът (ръководството на университета) е този, който ще създава подобни звена. Те трябва да възникнат на базата на общ интерес към дадена проблематика; да възникнат по инициатива на самите изследователи, да бъдат съдружие на съмишленици.

Четвърто, разширяването на научната дейност, нейното усложняване, преориентация и т.н. изискват **обособяването на фонд „Научни изследвания".**

Тук не става въпрос за един организационен акт, а за съществен елемент на една нова политика.

Идеята е да се институционализира структура, която ще се заеме самостоятелно с проблема за финансирането на научните изследвания, чиято основна задача ще бъде привличането на средства за целите на научноизследователската работа, както и диверсифицирането на източниците на средства. В този фонд ще се вливат средства от университета, но наред с това, и от други източници – например, външно финансиране от бизнеса, от местните органи на властта, от участие в национални и международни програми и проекти, от дарителство. Така ще се увеличи ресурсът за научна дейност, а това ще позволи да се засилят стимулите.

---

[20] По-подробно вж.: Кратка история на Икономически университет Варна. 2001, с. 147-148.

Първият фонд „Научни изследвания” (наричан „Научни цели”) е създаден в университета през 30-те години на XX в. Тогава ВТУ е съществувало в пазарни условия, каквито са налице и сега. Фондът е подпомагал изследователската работа на преподавателите, отпускал е заеми за изпълнението на изследователски проекти. От този фонд е била стимулирана научната дейност на студентите. Фондът е покривал и разходите за изнасянето на публични лекции и др.[21]

Въпросът за финансирането на науката в новите условия на развитие на страната след 1990 г. е изключително важен и неговото значение бе нееднократно посочено от автора по-горе. Ето защо на настоящия етап е необходимо да се върви към разширяване и постепенно диверсифициране на източниците на средства за финансирането на университетската наука.[22] Но за целта съвсем немаловажно е тя самата да се променя и да доказва социалната си значимост и приложимост.

Следва в същото време да се отбележи, че идеята, че са необходими пари, за да се прави наука, в никакъв случай не следва да се абсолютизира. Академичната свобода, която е наша най-висша ценност, е преди всичко свобода на мисълта, на творческото дръзновение. Ето защо ние пишем, изследваме и публикуваме резултатите от научните си търсения, независимо от наличието или отсъствието на финансиране. Това произтича от естеството на научната дейност. Финансирането на научните изследвания има, обаче, едно безспорно предимство – удостоверение е за това, че науката е необходима.

Пето, изграждането на административен капацитет на НИР.

Очертаните нови задачи и нови хоризонти пред развитието на научноизследователската работа на ИУ – Варна, наред с всичко останало, изискват разширяване на сектор НИР. Това безспорно ще се наложи предвид предстоящата промяна в законодателството – приемането на Закона за развитие на академичния състав в Р. България. Ако конкурсите за заемането на академични длъжности бъдат децентрализирани в университетите, както и процедурите по придобиването на научни степени, това ще изисква създаването на условия за осъществяването на тези дейности във ВУ. За ИУ – Варна това ще означава разширяване на състава на отдел НИР.

Но наред с тези съображения, разширяването на отдела се налага преди всичко от новите, по-високи задачи, които се поставят пред научноизследователската дейност на университета и които бяха очертани по-горе.

Накрая би следвало да се отбележи, че за да бъде резултатна научната политика на университета, тя би следвало да съсредоточи усилията си в изброените по-горе пет основни направления едновременно. По този начин ще се реализира един от основополагащите принципи, заложени в нейните основи – принципа на комплексността.

---

[21] За фондовете в състава на ВТУ, които са съществували и са се използвали за финансиране на научната и публикационната дейност на преподавателите по-подробно вж.: Ковачев, Здр. Научната политика на Висшето търговско училище. Сп. Известия, кн. 1, 2000.

[22] Такава е политиката и на ЕС. В становището на Европейския икономически и социален комитет относно „Университети за Европа” сред промените, които са необходими, се посочват: „увеличаване на начините за финансиране, по-голяма прозрачност и откритост, партньорства с деловите среди”. Вж. Европейски икономически и социален комитет. Университети за Европа, ECO/LSO/256, Брюксел, 2009 г.

Заключение

Анализът по-горе показа, че ИУ – Варна има история и постижения, с които да се гордее, но има и проблеми за решаване. Оказа се, донякъде изненадващо, че съществуват основания за аналогии между първите две десетилетия от съществуването на университета и последните две десетилетия. И тогава, и сега, се е поставяло началото на нещо ново. И тогава, и сега, университетът се е развивал в условията на пазарна икономика. Още тогава нашите предшественици са заложили европейски критерии за развитие на висшето образование и наука в университета. Днес страната ни е член на ЕС, а пътят към Европа, който те са ни завещали е път, по който ние се стремим да се развиваме, но чиито постижения в някои отношения все още предстои да достигнем. Доброто познаване на миналото може да се окаже поучително, да даде ценни примери и идеи за това, как по-бързо и резултатно да се приобщаваме към европейското образователно и изследователско пространство.

През настоящата, 2010 година, Икономическият университет отбелязва 90-та си годишнина, а от следващата година ще навлезе в едно десетилетие, което ще го отведе към неговата 100-на годишнина. Успешното решаване на поставените по-горе задачи през следващите години ще бъде решаващо за издигане авторитета на университета, тъй като наред с високото качество на учебната работа, равнището на изследователската работа в университета е основен критерий за неговата оценка. Личните надежди на автора са, че разширяването на полето на научната работа в непосредствено бъдеще, широкото й интегриране с практиката, ще направи необходимо създаването на **Научноизследователски институт на университета**, възможно още в рамките на следващото десетилетие. Така ще се сбъдне мечтата на първооснователя на ВТУ, проф. Ц. Калянджиев, който след смъртта си завещава определена парична сума за тази цел. Създаването на собствен Научноизследователски институт ще бъде важна стъпка по пътя към превръщането на ИУ – Варна в истински изследователски университет в бъдеще.

REALISTIC RESEARCH POLICY OF EUROPEAN DIMENSIONS

Assoc. Prof. Dr Zoya Mladenova

Abstract

The paper aims at delineating the directions of the research policy of UE – Varna on the eve of 90th anniversary of the establishment of the University. The presentation on that issue is preceded by an analysis of the main factors that have influenced the development and the state of the academic science of economics after 1990. According to the author, the change of the economic system and the democratic transformations in the country have created a greatly modified environment for the development of the University science of economics, which should be taken into consideration when formulating an adequate and realistic research policy. After a brief survey of the new directions of the research policy of the academic governing body in the conditions of Bulgaria's full membership of the EU, according to the author there have

been identified five key fields of research policy, on which our efforts should focus in perspective. Those are: greater purposefulness in the thematic orientation of research; broader use of the project/program-based principle and existing opportunities both nationally and internationally; creation of autonomous units for research activity in the structure of the University; differentiation of a „Research" fund and improving the administrative capacity of the Department of Research.

РЕАЛИСТИЧЕСКАЯ НАУЧНАЯ ПОЛИТИКА ЕВРОПЕЙСКИХ ИЗМЕРЕНИЙ

Доц. д-р Зоя Младенова

Резюме

В настоящей статье мы задаемся целью определить направления научной политики ЭУ в Варне накануне празднования девяностой годовщины его основания. Изложение по этому вопросу предшествуется анализом основных факторов, оказавших влияние на развитие и состояние академической экономической науки после 1990 г. По мнению автора, смена экономической системы и демократические преобразования в стране создают качественно новую среду для развития университетской экономической науки, что следует учитывать при формулировке реалистической научной политики.

После краткого обзора новых направлений научной политики академического руководства в условиях полноправного членства Болгарии в ЕС определены пять ключевых, по мнению автора, направлений научной политики, в которых следует сосредоточить усилия на будущее. Эти направления: лучшая целенаправленность тематической ориентации научных исследований; более широкое использование проектно-программного начала и наличных возможностей в национальном и международном масштабе; создание обособленных звеньев научной деятельности в структуре университета; обособление фонда „Научные исследования"; совершенствование административных возможностей научно-исследовательской работы.

УДК – 378
Econ Lit – A290

КАЧЕСТВОТО НА ОБУЧЕНИЕ В ИКОНОМИЧЕСКИ УНИВЕРСИТЕТ – ВАРНА

Доц. д-р Пламен Илиев

През 2010 г.се навършват 90 години от създаването на първото Висше търговско училище в България, чийто приемник днес е Икономически университет (ИУ) – Варна. Отбелязването на тази годишнина е израз на дълбока признателност към радетеля за създаване на висшето училище – проф. Цани Калянджиев – първи ректор на университета, на неговите съмишленици проф. Фьодор Белмер, проф. Оскар Андерсон, проф. Наум Долински и техните последователи. Няколко пъти в годините университетът променя своето име, но остава непроменена обединяващата университетска идея и ролята му на гарант за академична свобода и развитие на духовните ценности.

Днес ИУ – Варна предлага утвърдени и актуални специалности в образователно-квалификационните степени „бакалавър” и „магистър” и образователната и научна степен „доктор” от две научни области („Социални, стопански и правни науки” и „Природни науки, математика и информатика”) и четири научни направления („Икономика”, „Туризъм”, „Администрация и управление” и „Информатика и компютърни науки”) и студентска мобилност, което го прави търсен и предпочитан образователен център с международно признание. Като организатор и участник в авторитетни научни прояви ИУ–Варна е престижен научен център и желан международен университетски партньор. Обективна оценка за цялостната дейност на ИУ – Варна и възможностите за реализация на неговите възпитаници е мястото му в топ 5 на университетите в България.

Основните приоритети за развитие на ИУ – Варна са свързани с неговата интеграция в европейското пространство за висше образование и включват:

- хармонизация на учебната документация със стандартите на европейското образователно пространство;
- разширяване на възможностите за мобилност на студенти и преподаватели;
- интензифициране на научноизследователската дейност и интегриране в европейското изследователско пространство;
- разширяване на международното сътрудничество и партньорството с бизнеса и публичната администрация.

ИУ – Варна е един от първите университети, получил институционална акредитация с решение на Националната агенция по оценяване и акредитация (НАОА), считано от учебната 1999-2000 г. с най-високата оценка (изх. № 308 от 23.06.1999 г.) Последната институционална акредитация е получена с решение на НАОА, за срок до 09.02.2012 г. с оценка „Много добра” и капацитет 10 000 студенти (изх. № 157 от 09.02.2006 г.).

С решение на НАОА от 2008 г. (изх. № 166 от 23.01.2008 г.) капацитетът на висшето училище е увеличен на 12 500 студенти.

В периода след последната институционална акредитация, в съответствие с изискванията на Закона за висше образование (ЗВО), са акредитирани четири научни направления: 3.8. Икономика – за срок до 25.07.2013 г. с оценка „Много добра" и капацитет на направлението на годишна база 2100 студенти за ОКС „бакалавър" и 500 студенти за ОКС „магистър"; 3.9. Туризъм – за срок до 10.07.2013 г. с оценка „Много добра" и капацитет на направлението на годишна база 170 студенти за ОКС „бакалавър" и 120 студенти за ОКС „магистър"; 3.7. Администрация и управление – за срок до 17.09.2014 г. с оценка „Много добра" и капацитет на направлението на годишна база 250 студенти за ОКС „бакалавър" и 150 студенти за ОКС „магистър"; 4.6. Информатика и компютърни науки – за срок до 15.05.2014 г. с оценка „Много добра" и капацитет на направлението на годишна база 120 студенти за ОКС „бакалавър" и 38 студенти за ОКС „магистър".

Програмна акредитация с оценка „Много добра" е дадена за шест години до 8.01.2014 г. с решение на НАОА от 15.02.2007 г. и на професионално направление 3.9. Туризъм в Колежа по туризъм – Варна – за ОКС „професионален бакалавър" и капацитет на годишна база 220 студенти.

През 2009 г., въз основа на доклад-самооценка за предприетите действия и получените резултати по изпълнение на препоръките, дадени от акредитационния съвет на НАОА при институционалната акредитация на ИУ–Варна е дадена положителна оценка от акредитационната институция.

През последната година в НАОА е представен и самооценяващ доклад за функционирането на системата за оценяване и поддържане на качеството на обучението и на академичния състав в ИУ – Варна, в съответствие с методическите насоки и критериалната система на НАОА от 15.01.2009 г., който е приет от Акредитационния съвет на НАОА без забележки и препоръки.

Отговорна задача през академичната 2010/2011 г. е подготовката и провеждането на институционалната акредитация на висшето училище, в съответствие с очакваните промени в Закона за висше образование, включващи нова и много по-обхватна и взискателна критериална система за оценяване, регулираща бъдещото финансиране на държавните висши училища. Нашата цел в това отношение е свързана с постигането на максимална институционална оценка (това означава и възможно най-добро финансиране) и увеличаване капацитета на висшето училище с 25%.

В ИУ – Варна функционира система за оценяване и поддържане на качеството на обучението и на академичния състав, която е създадена през 2004 г. във връзка с изпълнение на Мандатната програма за развитието на ИУ – Варна в периода 2003-2007 г. и актуализирана на заседания на АС на 27.06.2008 г. и 20.03.2009 г. Основен мотив за разработване и внедряване на системата е Болонската декларация от 1999 г., която дефинира основните приоритети в развитието на висшето образование и необходимостта от системен и последователен подход при управление на неговото качество[1].

[1] Вж.: Сборник нормативни актове. Изд. Наука и икономика, Варна, 2009, с. 136-233.

Системата за качеството на обучение е разработена на базата на системния подход чрез определяне и управление на съвкупността от взаимно свързани процеси и регламентира реда за обсъждане и утвърждаване на учебните планове и програми, както и техните изменения; методиката на обучението; контрола върху учебния процес и качеството на учебното съдържание; материалното и информационното осигуряване на учебния процес; развитието на академичния състав; проверката и оценката на знанията и уменията на студентите, разпределението на ресурса от учебно време; професионално-практическото обучение и реализация на завършилите и др.

При разработване и внедряване на системата, ръководството на ИУ – Варна се ръководи от разбирането за водещата роля на качеството на обучението в дейността на висшето училище и наличието на академичен състав, способен успешно да решава стратегическите задачи, свързани с неговото повишаване, в съответствие с европейските стандарти за висше образование.

За да изпълни успешно своята цел, системата за качеството на обучение е структурирана в тринадесет подсистеми, които са групирани в три блока. Първи блок (вход на системата) съдържа подсистема „Прием". Втори блок (процес, основна дейност) включва единадесет подсистеми, трети блок (изход) съдържа подсистема „Установяване на реализацията на завършилите".

Управлението на системата се осъществява на различни нива, в зависимост от конкретните процедури. Отговорността за качеството на обучение носи най-високото равнище на управление в ИУ – Варна.

ИУ – Варна осъществява вътрешен одит, с цел гарантиране ефективното функциониране на системата за оценяване и поддържане на качеството на обучението и на академичния състав. Резултатите от проведените одити се представят в аналитични доклади за функциониране на отделните подсистеми от системата за качество, годишни отчетни доклади, отчетни доклади за изпълнение на Мандатната програма и др. Заедно с това, в периодите на акредитация се извършва цялостен анализ на функционирането на системата и резултатите се представят във формата на доклади-самооценка.

Изпълнението на препоръките от извършените одити доведе до редица промени в начина и качеството на функциониране на вътрешната система за оценяване и поддържане качеството на обучение и на академичния състав:

- усъвършенстване на структурата на специалностите и въвеждане на нови специалности; оптимизиране на учебните планове и програми за обучение на студенти от ОКС „ професионален бакалавър", „бакалавър" и „магистър" и ОНС „доктор";
- ускоряване на научното израстване на академичния състав (докторантури, първа и втора хабилитация);
- подобряване на имиджа на университета като цяло, както и по отношение на обучението по отделните специалности сред всички аудитории на външната и вътрешната среда;
- повишаване на удовлетвореността от получаваното образование сред студентите и от трите степени на обучение;
- повишаване на удовлетвореността на работодателите от професионалната подготовка на завършилите ИУ – Варна;

- нарастване броя на кандидат-студентите и тяхната удовлетвореност от организацията на кандидатстудентския прием;
- разширяване на международните връзки на университета, обмена на студенти и преподаватели по програма „Еразъм";
- развитие на технологичното оборудване на учебния процес със съвременна техника, разширяване достъпа до Интернет, нарастване броя на оборудваните със съвременна компютърна техника работни места;
- увеличаване на аудиторната база на университета, което позволява по-добра организация на учебния процес (намаляване броя на студентите в учебните групи и потоци, разработване на графици, които позволяват по-добра организация на работното време на преподаватели и студенти и др.);
- реконструкция и модернизация на студентските общежития, осигуряваща по-добри условия за живот и самоподготовка;
- усъвършенстване технологията на работа на библиотеката, което улеснява достъпа на студенти и преподаватели до непрекъснато обогатяващия се книжен фонд;
- институционализация на дейностите по проучване на мнението на студентите посредством създаването на Информационен център и нова подсистема „Маркетингови проучвания" към системата за оценяване и поддържане на качеството на обучението и на академичния състав, оптимизиращи комуникационния процес и поддържащи обратна връзка с различните аудитории на външната и вътрешната среда и др.[2]

В изпълнение на препоръките от последната институционална акредитация за разработване и сертифициране на система за управление на качеството по ISO и препоръките от вътрешния одит е осъществено разработване на цялостен и усъвършенстван вариант на системата за оценяване и поддържане на качеството на обучението и на академичния състав чрез прилагане на процесния подход. Този подход насочва директното управление на дейностите към входа и изхода на процеса, а технологичното извършване на дейностите разглежда като затворена кутия, управлявайки го индиректно чрез осигуряване на компетентен персонал, оценка и преоценка на доставчиците, управление на подизпълнителите и други.

В края на 2009 г. ИУ – Варна получи сертификация на новата система за управление на качеството в съответствие с международен стандарт ISO 9001:2008 като сертифициращата институция е Germanischer Lloyd Certification GmbH.

Чрез изграждането, поддържането и развитието на системата за управление на качеството по ISO, ръководството и академичният състав на висшето училище гарантират провеждането на политика по качеството, с която университетът формира международен авторитет и признание и се утвърждава като значима образователна и научна институция.

Политиката по качеството е в съответствие с мисията на ИУ – Варна да бъде фактор в развитието на интелектуалния потенциал на България и е изгра-

[2] Вж.: Университетски вести. ИУ – Варна, 2010, бр. 28.

дена на основата на следните базови принципи: ориентация към потребителите, лидерство, ангажираност на ръководството, академичния състав и служителите, непрекъснато подобряване на процесите и единство на целите.

Политиката по качеството на ИУ – Варна се реализира в следните две основни направления:

- провеждане на задълбочена теоретична и практическа подготовка на обучаваните в областта на икономическите науки чрез стимулиране на тяхната творческа активност и ерудиция в условията на глобализация и евроинтеграция (образователно направление);
- осъществяване на научни и научно-приложни изследвания с фундаментално значение за съвременната наука и стопанска практика, съобразно националната научна и образователна политика и процеса на интеграция в европейското изследователско пространство (изследователско направление).

Във връзка с изпълнението на Политиката по качеството, ръководството и академичният състав си поставят следните основни измерими цели:

- нарастване на дела на университета на пазара на образователни и научно-изследователски услуги в България;
- изграждане на позитивен имидж на университета сред целевите и широките аудитории на ИУ – Варна;
- увеличаване на капацитета и ресурсната осигуреност на ИУ – Варна по отношение на кадрови, материални и информационни, управленски и финансови ресурси.

Повишаването на качеството на обучението в ИУ – Варна в съответствие с европейските стандарти за висше образование и потребностите на икономиката и обществото от квалифицирани кадри се постига чрез:

- актуализиране на вътрешната нормативна уредба, с цел усъвършенстване на технологията на управлението на учебния процес;
- актуализиране на учебната документация за постигане на съответствие с добрите европейски практики и държавните изисквания за образователно-квалификационните степени „бакалавър” и „магистър” и образателната и научна степен „доктор”;
- функциониране на системата за натрупване и трансфер на кредити при оптимална студентска заетост, осигурена възможност за изборност на дисциплини и учебни форми и мобилност, основана на партньорство с академичната общност в страната и чужбина;
- развитие и обогатяване на учебното съдържание с нови постижения на знанието и съвременни бизнеспрактики;
- прилагане на стандарти на преподаване и образователни подходи и техники, осигуряващи придобиване на умения и качества за добра професионална кариера на завършилите студенти;
- развитие на формите на обучение, в т.ч. развитие на дистанционната форма на обучение, в отговор на очакваните тенденции на разширяване на достъпа до висше образование и намаляване на периодите на обучение;
- активизиране на самостоятелната работа на студентите, в т.ч. чрез изследователска дейност и прилагане на форми и механизми за нейното стимулиране;

- организиране на практическото обучение на студентите чрез подходящи методи, форми и средства на базата на иновативно партньорство с бизнеса и публичните администрации;
- оптимизиране на специалностната структура и утвърждаване на водещи по качество и значимост магистърски програми;
- увеличаване броя на чуждестранните студенти – бакалаври и магистри, чрез създаване на необходимите за тази цел предпоставки;
- усъвършенстване на организацията, технологичното и материалното осигуряване на учебния процес в различните образователни степени, в т.ч. и чрез модернизиране на информационните системи и преминаване към нова програмна среда;
- маркетингово осигуряване на образователния процес за поддържане на имиджа и привлекателността на ИУ – Варна.

Значителна част от изброените по-горе мерки и задачи за повишаване качеството на обучението в ИУ – Варна са в значителна степен или изцяло изпълнени. Същевременно непрекъснатостта на процеса на развитие на образователните критерии и стандарти и промените в европейското и националното законодателство поставят нови изисквания към системата на висшето образование в България.

През академичната 2008/2009 г. е осъществена цялостна актуализация на вътрешните нормативни актове (Правилник на ИУ – Варна, система за оценяване и поддържане на качеството на обучение и на академичния състав и 33 броя правилници, правила и наредби за организация на академичните дейности, актуални към 01.09.2009 г.), което ще позволи бърза адаптация след влизането в сила на новия закон за развитие на академичния състав и промените в Закона за висше образование.[3]

Вътрешна нормативна рамка на учебната документация в ИУ – Варна е подсистема „Усъвършенстване и актуализиране на учебното съдържание" на Системата за оценяване и подържане на качеството на обучение и на академичния състав. Тази подсистема през последната година е допълнена с правила, основни принципи и изисквания за разработване на учебна документация и основни изисквания за разработване на графика на учебния процес, графика за изпитните сесии и седмичното разписание, които са предпоставка за подобряване на качеството на обучение.

Приетите нови учебни планове, които влязоха в сила от учебната 2008/2009 г., са хармонизирани с европейските стандарти за висше образование[4]. Оптимизирани са обемът и структурата на учебните дисциплини, увеличен е броят на изборните дисциплини и е намален броят на изучаваните дисциплини и на изпитите, при спазване на редица принципи и изисквания (съответствие на учебната документация на целите на висшето училище и нормативната уредба на висшето образование; непрекъснато повишаване качеството на образователния продукт – обучението на студентите и научно-изследователската дейност; съгласуваност на общоинституционалните интереси на ИУ – Варна и груповите

[3] Вж.: Сборник нормативни актове. Изд. Наука и икономика, Варна, 2009.
[4] Вж.: Университетски вести. ИУ – Варна, 2008, бр. 26.

интереси на студентите, преподавателите, служителите и бизнеса; подпомагане мобилността на студентите чрез гарантиране признаването на образователни кредити и периоди на обучение, придобити в друго висше училище в страната и в чужбина или по учебен план на друга специалност; ефективност – постигане целите на висшето училище при оптимално и балансирано използване на ресурсите капацитет на материалната база, преподавателски състав, финансови ресурси, имидж на институцията и др.; гарантиране на възможност за задоволяване на обществената потребност от продължаване на обучението през целия живот и улесняване достъпа до образователни ресурси; стимулиране самостоятелната работа на студентите чрез развитие на обучаващата среда; демократичност – публично обсъждане и вземане на колективни решения при промени в учебната документация; съвместимост и сравнимост на учебната документация с европейските академични практики; развитие и обогатяване на учебното съдържание с нови постижения на знанието и съвременни бизнес практики; интердисциплинарност на икономическата подготовка и изборност, съобразени с личностните интереси на обучаваните и обществените потребности).

Основните структурни параметри, характеристики и нормативи, в съответствие с които е усъвършенствана учебната документация за ОКС „бакалавър” и „магистър”, включват: обща аудиторна заетост за целия курс на обучение (2300 часа за ОКС „бакалавър” и 570 часа за ОКС „магистър”), обща студентска заетост за целия курс на обучение (6750 часа за ОКС „бакалавър” и 1800 часа за ОКС „магистър”), структура на учебния план (фундаментална подготовка – до 40% и специална подготовка – над 60% за ОКС „бакалавър”), структура на студентската заетост (аудиторна заетост 34% от общата заетост за ОКС „бакалавър” и 42% – за ОКС „магистър”), структура на кредитите (фундаментална подготовка – до 40% и специална подготовка – над 60% за ОКС „бакалавър”), максимална натовареност на академичния състав за ОКС „бакалавър” и „магистър”, максимална натовареност на академичния състав, подлежаща на заплащане (150% при норматив за натовареност на база аудиторна заетост 280 часа годишно), максимален брой изпити (3 изпита за първи семестър и 4 изпита за останалите седем семестъра в ОКС „бакалавър”, като 25% от тях са по избираеми дисциплини), максимална аудиторна заетост за учебна дисциплина (90 часа лекции и упражнения), структура на аудиторната заетост за учебна дисциплина (лекции – до 55%, семинарни занятия и лабораторни упражнения – не по-малко от 45%), минимален брой избираеми позиции (25% от всички позиции в учебния план), максимален брой позиции (изпити) в учебния план за ОКС „бакалавър” (33 позиции, т.е. максимум 33 изпита за целия курс на обучение) и др.

Настъпилите промени в учебната документация са израз на стремежа към намаляване на годишната аудиторната заетост и седмичната аудиторна натовареност на студентите до равнища, адекватни на образователните критерии и стандарти в по-голямата част от европейските университети. Същевременно се констатира, че намаляването на аудиторната заетост в недостатъчна степен се компенсира от ефективно провеждана извънаудиторна студентска заетост. Възможностите за преодоляване на това изоставане са институционално осигурени чрез намаляването на норматива за натовареност на академичния състав

през последните две години с 15%. Заедно с това е наложителна промяна в критерия за балансираност на знанията и уменията в процеса на обучение на студентите, в съответствие с изискванията на потребителите на образователния продукт – бизнеса и публичната администрация в страната и чужбина.

Съществен елемент от протичащия процес на хармонизация на цялостната дейност на ИУ – Варна с принципите за изграждане и развитие на европейското образователно пространство представлява функциониращата система за натрупване и трансфер на кредити и свързаните с нея правила за оценяване на знанията и уменията на студентите. В ИУ – Варна функционира система за натрупване и трансфер на кредити, която е разработена в съответствие с принципите и механизмите на Европейската система за натрупване на кредити (ECTS) и е материализирана в отделни вътрешни нормативни актове (Правилник на ИУ – Варна, правила за организиране на студентската мобилност и признаване на образователни кредити и периоди на обучение, правила за подбор на студенти, докторанти и преподаватели и за признаване на периоди на обучение и стаж в чужбина и обучение на пристигащи студенти по програма „Еразъм" и др.)[5]. Чрез тази система се осигуряват различните форми на достъпност на студентите до образование и обучение във висшите училища. Във връзка с това е необходимо да отбележим, че съществуват резерви по отношение на ефективното използване на извънаудиторната заетост чрез прилагане на активна права и обратна връзка между обучаващи и обучаеми, т.е. да се предпазим от формалното изпълнение (измерване и трансформиране на аудиторни и извънаудиторни часове в кредити по определена схема) на този така значим европейски замисъл и да развиваме кредитна система, отчитаща качеството на положения труд от студента чрез използване на надеждна система за оценяване на знанията и уменията на студентите.

Важно направление на ресурсното осигуряване и основна предпоставка за поддържане на високо качество на обучение в ИУ – Варна представлява развитието на неговия академичен състав.

Характерно за последните пет години е установяването на редица положителни тенденции в числеността, възрастовата структура и професионалното развитие на академичния състав на ИУ – Варна, което следва да се разглежда като резултат от наложилата се в университета политика на приемственост и научно израстване.

През периода 2005-2009 г. общата численост на академичния състав в ИУ – Варна се е увеличила с 36%, като специално трябва да се отбележи същественото нарастване броя на асистентите (525%), доцентите (6%) и професорите (36%). Хабилитираните преподаватели са се увеличили с 8%, а тези с образователна и научна степен „доктор" – с 18%.

През последните години се наблюдава постоянно увеличаване на числеността на академичния състав на основен трудов договор (ОТД), като към края на 2009 г. броят на преподавателите на ОТД е с 12,8% повече, спрямо 2005 г. В структурно отношение, през периода 2005-2009 г. делът на хабилитираните пре-

[5] Вж.: Сборник нормативни актове. Изд. Наука и икономика, Варна, 2009.

подаватели остава постоянен – около 38% от преподавателския състав на ОТД. От 2005 г. се регистрира положителна тенденция на увеличаване на абсолютния брой на преподавателите с образователна и научна степен „доктор", която е резултат от изградената организация за поддържане и развитие на професионалната квалификация и академичната кариера на академичния състав.

През разглеждания период броят на асистентите се увеличава пет пъти. Значителното абсолютно и относително увеличаване на броя на асистентите е резултат от системното кадрово планиране в отделните катедри, което има за цел осигуряване на адекватно кадрово осигуряване на обучението в ИУ – Варна.

Възрастовата структура на академичния състав към края на 2009 г. е, както следва: средната възраст на хабилитираните преподаватели е 57 години (професори – 68 г., доценти – 55 г.), 40 години – за нехабилитирания състав (гл. асистенти – 43 г., ст. асистенти – 35 г., асистенти – 27 г., ст. преподаватели – 47 г., преподаватели – 38 г.), 50 години – за преподавателите с образователна и научна степен „доктор" и 68 години – за академичния състав с научна степен „доктор на науките". В сравнение с 2005 г., средната възраст на доцентите се запазва непроменена (55 г.). Намаляването на средната възраст на академичния състав с образователна и научна степен „доктор" произтича от провежданата политика на университета за стимулиране на участието в обявените конкурси за асистенти на кандидати с образователна и научна степен „доктор", които, в съответствие с правилата за атестиране на академичния състав се назначават на длъжност „гл. асистент". Намаляването на средната възраст на асистентите (27 г.) се дължи на значителното нарастване на техния брой след обявените конкурси през 2008 и 2009 г.

Натовареността на академичния състав на основен трудов договор за периода 2005-2009 г., определена на база норматив от 360 часа годишно, намалява – от 134,5% през 2005 г. на 106,1% през 2008 г. и 83,3% през 2009 г. Тази положителна тенденция е в резултат на водената политика на увеличаване на академичния състав и редуциране на учебната натовареност в контекста на извършената хармонизация на учебната документация със стандартите на европейското пространство за висше образование.

След усъвършенстване на учебната документация и актуализацията на Наредбата за определяне на заетостта на преподавателския състав и формиране на работната заплата, през 2008 г. нормативът за годишна натовареност на академичния състав в ИУ – Варна стъпаловидно се намалява с 15% като за академичната 2010/2011 г. ще бъде 280 часа аудиторна заетост, редуцирани в упражнения.

С оглед стратегията за развитие на ИУ – Варна може да се обобщи, че изградената организация за поддържане и развитие на професионалната квалификация и научното развитие на академичния състав, осигурената приемственост и доброто финансово състояние са много добра основа за продължаване на тенденцията на нарастване числеността на академичния състав и подобряване на неговата длъжностна и възрастова структура.

От систематизираните по-горе основни акценти на дейността по качеството на обучение в ИУ – Варна може да се обобщи, че образователната институция разполага с необходимия административен капацитет и има изградени и

ефективно функциониращи структури за наблюдение, оценяване, поддържане и усъвършенстване на качеството на обучението Създадена е надеждна нормативна база за оценяване и поддържане на качеството на обучението и на академичния състав, като системата за управление на качеството е сертифицирана по ISO 9001:2008. Учебната документация е хармонизирана с европейските стандарти за висше образование, а функциониращата система за натрупване и трансфер на кредити е съобразена с принципите и механизмите на Европейската система за натрупване на кредити (ECTS). Водената политика на приемственост и научно израстване осигурява образователния процес с необходимия по численост и качество академичен състав с изискуемия профил и квалификация. Допълнителна аргументация на това обобщение представлява и нарастващото търсене на образователната услуга, предлагана от ИУ – Варна, изразена чрез изменението на броя на кандидат-студентите (от 6200 през 2005 г. на 10 000 през 2008 и 2009 г.), приетите студенти (от 1490 през 2005 г. на 2570 през 2008 и 2009 г.) и общия брой на обучаваните студенти (от 8500 през 2005 г. на 10 000 през 2008 и 12 500 през 2009 г.).

Постигнатите резултати и динамичните промени в единното европейско образователно пространство предполагат активни действия за продължаване политиката на утвърждаване на Икономически университет – Варна като значима научна и образователна институция и повишаване на неговия международен авторитет и признание.

THE QUALITY OF TRAINING AT UNIVERSITY OF ECONOMICS - VARNA

Assoc. Prof. Dr Plamen Iliev

Abstract

In the article there are discussed some major emphases of training quality-related activities at UE – Varna and some forthcoming tasks in that respect, connected with the institutional accreditation, the System for Evaluating and Sustaining the Quality of Training and of the Academic Staff and the certified in accordance with the ISO 9001:2008 quality assurance system, the process of harmonization of educational documentation with the European higher education standards, the functioning of the credit accumulation and transfer system and its comparability with the principles and mechanisms of the European Credit Transfer System (ECTS), the policy of continuity and scientific growth of academic staff.

КАЧЕСТВО ОБУЧЕНИЯ В ЭКОНОМИЧЕСКОМ УНИВЕРСИТЕТЕ В ВАРНЕ

Доц. д-р Пламен Илиев

Резюме

В статье рассматриваются основные акценты работы над качеством обучения в ЭУ в Варне и некоторые предстоящие задачи в этом направлении, связанные с институциональной аккредитацией, с системой оценки, с обеспечением качества обучения и академического состава, с системой управления качеством по ISO 9001:2008, с процессом гармонизации учебной документации в соответствии с европейскими стандартами высшего образования; с функционированием системы накопления и трансфера кредита и ее сопоставимостью с принципами и механизмами Европейской системы накопления кредита (ECTS); с политикой преемственности и научного роста академического состава.

УДК – 339.1
EconLit – L20, L23, L81

НАУКАТА ПО ПРОБЛЕМИТЕ НА ТЪРГОВИЯТА В 90 ГОДИШНАТА ИСТОРИЯ НА ИКОНОМИЧЕСКИ УНИВЕРСИТЕТ – ВАРНА

Проф. д-р ик. н. Николинка Сълова

През 2010 г. се навършват 90 години от основаването през 1920 г. на Икономически университет – Варна като Висше търговско училище, което е първото икономическо висше училище у нас и второто висше училище след Софийския университет. В началото на XX век гр. Варна е важен център на националната търговия, индустрия, транспорт, банково дело, със стокова борса и развито морско пристанище, с нарастващо население, с активна Варненска търговско-индустриална камара, която през 1904 г. открива в града средно търговско училище, а през 1911-1912 г. лансира идеята за Висше търговско училище. След откриването му Висшето търговско училище става главен център за подготовката на кадри с висше икономическо образование и за развитието на икономическата наука и практика в страната. От основаването на университета и до днес в него се преподават и изучават учебни дисциплини и се извършват научни изследвания, свързани с търговията.

Развитието на науката по проблемите на търговията в Икономически университет – Варна може да се раздели на два големи периода:

Първият период е от 1920 г. – основаването на ВТУ, до 1948-1953 г., когато се открива специалност „Икономика на търговията" (1948 г.) и се създава катедра по „Икономика на търговията" (1953 г.), или период от около 30 години.

Вторият период е след 1948-1953 г. и до сега, когато има специалност и катедра по „Икономика на търговията", или период от около 60 години.

1. Развитие на науката по търговия през периода 1920-1948/53 г.

Първи публикации, свързани с търговията, правят първите преподаватели във Висшето търговско училище – **привлечените през 1921 г.** от Цани Калянджиев (първия ректор – 1920-1933 г.) **за редовни доценти** главно руски емигранти от Средноевропейски университети: Наум Долински, Оскар Андерсон, Феодор Белмер и **частният доцент** д-р Георги Петков.

През периода от 1925 до 1946 г. постъпват още преподаватели, които имат някои изследвания по търговия: Георги Свраков, Бойчо Бойчев, Станчо Чолаков, Константин Стоянов, Георги Георгиев, доц. Горан Иванов, Динко Тошев, частен доц. Димитър Георгиев, Любомир Станев, доц. Цветан Стойнов, Марко Вълканов.

Търговията е важен сектор на икономиката на България, който е тясно свързан с индустрията, селското стопанство, транспорта, финансовата система, а също с потреблението и обслужването на населението.

Наум Долински (ред. доц. 1921 г., изв. проф. 1926 г., ред. проф. 1931 г.), който е основно професор по Политическа икономия, Статистика и Аграрна политика, допринася общо за развитието на икономическата наука и в т.ч. на търговската наука, особено чрез редицата си изследвания по теория на конюнктурата, конюнктурната политика, стопанската конюнктура, предприемачеството, за покупателната сила на селските стопани (които са над 80 % от населението по това време), за пазарността на земеделските произведения и др.[1]

Оскар Андерсон (ред. доц. 1921 г., изв. проф. 1924 г., ред. проф. 1928 г.) е професор по Статистика, Икономическа география и Финансова наука, но написва първия учебник по търговия, в който обобщава най-доброто от развитието на теорията в тази насока.[2]

За развитието на науката по търговия допринася и **Феодор Белмер** (ред. доц. 1921 г., изв. проф. 1925 г., ред. проф. 1928 г.), който е професор основно по Счетоводство, но има и основни публикации по търговия.[3]

По проблемите на кооперативното дело работят редица преподаватели. **Доц. д-р Георги Петков** (пост. 1921 г., ред. доц. 1923 г.) първи изнася лекции по кооперативно дело, а след него продължава постъпилият през 1925 г. като ас. д-р Георги Свраков (доц. 1930 г., проф. 1937 г.). Той има публикации по проблемите на кооперациите, но също има учебници по Търговска политика.[4] Проблемите на кооперативното дело се продължават от постъпилия като ас. през 1927 г. **Станчо Чолаков** (доц. 1943 г., проф. 1944 г., ректор 1940-1944 г.). В тази насока той прави редица публикации.[5] За науката и практиката на търговията имат значение и други негови публикации за стопанската политика и стопанското предприятие.[6]

Или, по проблемите на търговията, търговската политика, търговското знание, първите публикации от 1926 г. са на Оскар Андерсон, от 1928 г. – на Феодор Белмер и от 1933–1938 г. – на Георги Свраков. Специално по кооперативното дело първи изнася лекции доц. д-р Георги Петков (1923 г.), а след това работи Георги Свраков (от 1925 г.), а също и Станчо Чолаков. По проблемите на конюнктурата първите изследвания са на Наум Долински. Лекциите по търговско смятане на Оскар Андерсон се продължават от **постъпилия за ас. през 1926 г. Бойчо Бойчев** (проф. 1942 г., ректор 1944-1946 г.), който издава учебник „Търговско смятане" през 1933 г., 96 с. и през 1948 г., 800 с.

---

[1] „Количествен състав на българското домакинство, особено на селското" – студия, Год. на ВТУ, 1930; „Намаляване покупателната сила на нашия селски стопанин" – 1931; „За прехраната на населението" – 1937; „Теория на конюнктурата като особена проблема в теоретическата икономия" – студия, Год. на ВТУ, 1938; „Пазарността на българските земеделски произведения" – статия, 1939; „Уводни бележки за икономическата политика" – книга, 1942, с. 154; „Някои основни въпроси, свързани с учението за предприемача" – студия, Год. ВТУ, 1943; „Прехраната като задача на стопанската политика" – студия, Год. ВТУ, 1943; „Към въпроса за конюнктурната политика" – студия, Год. ВТУ, 1944; „Учение за стопанската конюнктура – книга, ВТУ, 1944, с. 346.

[2] Записки по търговска политика. Изд. 1926, с. 142.

[3] „Основни принципи за рационална организация на търговските предприятия", 1927; „Търговско знание", 1928, с. 340 и отделно „Лекции по търговско смятане", с. 99.

[4] „Търговска политика", 1933; „Теория на търговската политика", 1938 и „Вътрешна търговска политика", 1938.

[5] „Кооперацията като орган на държавната политика", 1940; „Общ поглед върху кооперативното строителство у нас", 1940; „Кооперацията в системата на днешното стопанство", 1941.

[6] „Основни начала на политиката за стопанското предприятие", 1941; „Ръководни начала на стопанската политика", 1942; Ръководни начала на стопанските науки" , 1946, с. 384.

Принос в развитието на науката по проблемите на търговията има и постъпилият през **1933 г. ас. Константин Стоянов** (д-р 1938 г., частен доц. 1938 г., ред. доц. 1943 г.). Той е доцент по Стопанска история, но има публикации и по история на търговията и търговската политика на България, по дребния търговски кредит у нас, „Тенденции в развитието на международната търговия", 1938 г., „Стопанска мобилизация на вътрешната търговия", 1941 г.

През 1934 г. постъпва за ас. Георги Георгиев (д-р от 1938 г., доц. 1941 г., проф. 1946 г.), който трайно се свързва с развитието на специалността, катедрата, обучението и науката по търговия. Отначало изследва проблемите за предприятието, за капитала, за баланса, за счетоводството, за стопанския анализ. По-значими от този първи период, имащи отношение към търговията, са публикациите му: „Стопанският анализ на предприятието" (Год. на ВТУ, 1940, с. 168); „Същност и цели на годишния баланс от гледище на балансовите теории" (Год. на ВТУ, 1943, с. 168); „Учение за предприятието" (учебник, ВТУ, 1947, с. 480). Особено и пряко свързани с науката за търговията са публикациите му след 1948 г., когато се формира спец. „Икономика на търговията" и след 1953 г., когато се формира катедра „Икономика на търговията", в чийто състав е включен. А преди това, от 1948 г. до 1953 г., ръководи катедра „Икономика и организация на предприятието". Тези публикации ще бъдат представени по-късно.

През 1937 г. постъпва доц. Горан Иванов по търговско и морско право. Той има и публикации, свързани с търговията и **борсовото дело.**[7] През 1940 г. постъпва за ас. по Стопанска политика Динко Тошев (д-р 1932 г., доц. 1942 г., проф. 1945 г.), който има публикации по вътрешна търговия (1939 г.), по външна търговия (1942 г.), по проблемите на кооперациите (1947 г.).

През 1940 г. постъпва като частен доцент Димитър Георгиев (д-р от 1930 г., ред. доц. 1949 г., проф. 1964 г.). До формирането на специалност и катедра по търговия, той изследва проблеми на външната търговска политика, морските превози и навлата, като от 1948-1953 г. ръководи катедра „Икономика и планиране на народното стопанство", а от 1953 г., в продължение на 15 години, ръководи катедра „Икономика на вътрешната търговия".

През 1945 г. постъпват **ас. Любомир Станев** (д-р 1944 г., доц. 1950 г., проф. 1964 г., ректор 1960-1966 г.) и **доц. Цветан Стойнов** (ас. от 1937 г. и доц. 1940 г. в СА – Свищов, изв. проф. 1946 г.). Проф. Л. Станев публикува главно по Статистика и Търговска статистика, но след формирането на специалността и катедрата по търговия има и други публикации по проблемите на търговията. Доц. Цветан Стойнов също преподава по статистика, но има публикации и по проблемите на търговията.[8] Също през 1945 г. постъпва като хон. ас., а от 1946 г. като ас**. Марко Вълканов** (доц. 1948 г., проф. 1962 г., ректор (1951-1956 г.).Той работи основно в областта на политическата икономия, но преподава и „Учение за кооперациите" и написва учебник и книги в тази насока.[9]

---

[7] „Важни особености на борсовите сделки", Год. ВТУ, 1938.; „Държавата като търговец", 1938; „Корпоративната идея в съвременното стопанство", Год. ВТУ, 1940.

[8] „Комисионни сделки", 1942; „Общи доставки и продажби",1944; „Кооперация и частно предприятие", 1947.

[9] „Произход и развитие на кооперативното движение", 1947, с. 209; „Кооперации и кооперативно движение", 1949, с. 376; „Учение за кооперациите", 1950, с. 304 и др.

Следователно, през периода 1920-1948/53 г., т.е. преди формирането на сегашните специалности и катедри, в университета активно се разработват за обучението на студентите, за теорията и за практиката проблемите на търговията и голяма част от изявените доценти и професори на университета имат интересни и важни публикации в тази насока, които са дали тласък за развитието на науката и на икономиката. Тук, в университета във Варна, се поставят основите на науката по търговия. Висшето търговско училище във Варна се утвърждава като главен център на икономическата наука и подготовката на специалисти с висше икономическо образование в България.[10]

2. Развитие на науката по търговия след 1948- 1953 г.

През 1948 г. към Стопанския факултет на тогавашния Варненски държавен университет (1946-1952 г.) се формират 6 отраслови и функционално-икономически специалности за студентите от III курс, а именно: „Икономика на промишлеността", „Икономика на транспорта", „Икономика на вътрешната търговия", „Стокознание", „Финанси и банково дело" и „Стопанска отчетност". През 1949 г. са открити още 2 специалности – „Икономика на строителството" и „Икономика на външната търговия". По-късно настъпват и други промени в специалностите.

Или през 1948 г., преди повече от 60 години, 140 студенти от III курс, започнали обучението си през 1946 г. поставят началото на спец. „Икономика на вътрешната търговия", която съчетава и функционални и отраслови характеристики. Въвеждат се редица специални учебни дисциплини, които изискват и специални проучвания и научни изследвания във връзка с обучението на студентите, но и във връзка с развитието на търговията. В учебния план са включени дисциплини като: Икономика и планиране на търговията, Търговска политика, Стопанска математика, Учение за търговското предприятие, Организация и техника на вътрешната търговия, Организация и планиране на доставките, Теория и анализ на баланса, Държавна търговия, Организация и планиране на кооперативната търговия, Външна търговия, Търговска статистика, Търговско право, Рекламно дело, Международно стопанско право. По-късно още по-широко се застъпват математическите дисциплини – Изследване на операциите, Моделиране и прогнозиране на вътрешната търговия, а също ЕИТ и програмиране, Цени и ценообразуване, Изучаване на пазара, а след това и Планиране на търговското предприятие, Анализ на търговската дейност, Стопанска логистика, Търговски маркетинг, Математически методи в търговията, Борсова търговия, Хотелиерски и ресторантьорски бизнес, Управление на малкия бизнес и др. От 1995 г. се организира и магистърско обучение по проблемите на търговията след дипломирането за „Бакалавър".

Вече над 60 години се подготвят специалисти-икономисти с висше образование по специалност „Икономика на търговията" с над 7000 дипломирани икономисти, които заемат отговорни длъжности в специализирани фирми в областта на търговията и туризма, а също във всички индустриални, аграрни и други

[10] Публикациите на преподавателите в тази статия са отразени в издадените Алманаси на университета през 1972, 1981, 1995 и 2005 г.

организации, които реализират своите продукти, в обществения и държавния апарат, в науката и други области на икономиката и управлението. Всички тези специалисти имат огромен принос за икономическото и социалното развитие на страната ни, за решаването на сложните задачи и проблеми на икономиката и обществото ни. Тяхната професионална и мирогледна подготовка в Икономически университет – Варна, е свързана с усилията на целия преподавателски състав и с развитието на научните изследвания и приложението им в обучението и в практиката. Най-голяма е ролята на преподавателския състав от създадената през 1953 г. катедра „Икономика на търговията" и особено на основателите и първите ръководители на катедрата проф. д-р Димитър Георгиев и проф.д-р Георги Георгиев. При образуването на катедрата към нея са още Стефан Динев (постъпил 1952 г.) и двама преподаватели по общообразователни дисциплини – проф. Димитър Ганев (постъпил 1933 г.) и д-р Йосиф Петков (постъпил 1940 г.). По-късно към катедрата преминава Георги Иванов (постъпил в университета 1952 г.). През периода 1960-1975 г. в катедрата постъпват – Неделчо Енев, Елена Атанасова (преминали през 1967 г. в катедра „Туризъм"), Николинка Сълова, Никола Стоянов, Мария Александрова, Елена Георгиева, Георги Няголов, Христина Казаяшка, Георги Цоников. След 1975-1990 г. постъпват още арх. Йовко Йовчев, Петър Йорданов, Росица Маркова, Чавдар Русев, Йордан Ганев, Данчо Данчев, Албена Стоянова, Цветнен Цветков, Христо Трайков, Виолета Димитрова, Виолета Петева, Добри Ангелов (постъпил в университета 1973 г.), а след 1990 г. – Десислава Гроздева, Донка Желязкова, Михал Стоянов, Миглена Душкова, Елица Граматикова.

Приносът на катедра „Икономика на търговията" в българската икономическа литература е много голям.

Проф. д-р Димитър Георгиев (д-р 1930 г. пост.1940 г., ред. доц. 1949 г., проф. 1964 г.), първият ръководител на катедрата (1953-1969 г.) има над 30 публикации. Той изследва и публикува по проблемите на вътрешната и външната търговия, морските превози, клиринговите плащания в международната търговия, заплащането на труда в търговията на дребно. Особено интересен е трудът в съавторство с проф. д-р Г. Георгиев „Резерви за ускоряване обръщаемостта на оборотните средства в търговските организации" (1959 г.), а също за развитието на търговската мрежа (1966 г.), за „Видове купувачи и тяхното обслужване" (1966 г.), с което дава своя принос за развитието на теорията за културата по търговското обслужване и за изучаване на проблемите за потребителското поведение. Той е автор на първия учебник в новите условия по „Икономика и планиране на вътрешната търговия в НР България (1957 г. и още две издания 1962 и 1966 г.) и на първия учебник по „Икономика и организация на туризма в НР България" (1965 г.) и др.

В областта на икономиката и организацията на външната търговия, неговите изследвания са водещи у нас през периода след 1945 г. и са използвани от специалистите по външна търговия, изследователи, преподаватели, студенти и др. Голямото му монографично изследване за клиринговите плащания в международната търговия, издание на БАН през 1955 г., и сега не е загубило своята актуалност, а тогава е било най-значимото, комплексно и компетентно научно

изследване в тази насока. То е формирало позиции, разбиране, оценки за клиринговите плащания. Проф. д-р Д. Георгиев прави компетентна оценка на процесите и проблемите, положителните и слабите страни на клиринговите плащания, които са сравнително нов начин за регулиране на международната дебиторска и кредиторска задлъжнялост, чрез периодично заплащане на разликата между предявените платежни искания. Тези плащания, според проф. Д. Георгиев, са се появили и са предизвикани от общата икономическа криза и отпадането на златния стандарт.

Проф. д-р Д. Георгиев има значими приноси в теорията на икономиката на вътрешната търговия – той допринася за разкриване ролята и мястото на вътрешната търговия в развитието на националното стопанство, отраслите и районите; проблемите на ценообразуването; развитието на различните форми на търговия; изкупуването на селскостопански произведения и др. Специално внимание отделя на заплащането и стимулирането на труда в търговията, а също разкрива основните фактори и резерви за ускоряване обръщаемостта на оборотните средства, чието значение проличава особено при висок лихвен процент. Неговата книга „Видове купувачи и тяхното обслужване" показва не само дълбоки познания по икономика на търговията, но и по психология, философия, етика и естетика. И до сега тази книга е единствена у нас в тази насока и възпитава много поколения специалисти и търговци за многото особености, по които могат да се класифицират видовете купувачи, характеристиката на всеки вид, целесъобразното им обслужване от страна на търговците. Същевременно, проф. Д. Георгиев видя, оцени и разкри големите възможности на нашата страна да развива международен туризъм, основните фактори и изисквания за неговото успешно ефективно развитие.

Проф. д-р Георги Георгиев (пост. 1935 г., д-р 1938 г., доц. 1941 г., проф. 1946 г.), вторият ръководител на катедрата (1969-1973 г.), има над 40 публикации.

Както вече беше посочено, преди създаването на специалността и на катедрата по търговия, проф. Г. Георгиев изследва и публикува по проблемите на капитала, оценяване на предприятието, стопанския анализ, баланса, учение за предприятието и др. Той извършва трудната задача да свърже отделните теории и разбирания за капитала, като развива теорията и идеите на видния немски учен Леман и разкрива същността на капитала в различните видове стопанства. Той разглежда капитала според различните основни теории – на меркантилистите, физиократите, класиците, Бьон- Баверк, на модернистите. Има принос в изследването на ефективно използвания капитал, което е свързано със собствеността не на самия капитал, а със собствеността на капиталоползването. Това е напълно общовалидно и днес при съучастия в капитала чрез акции, дялове, участие в кооперации и др., а също чрез парични заеми и стокови кредити и др.

В значимата си монографична публикация от близо 500 с. „Учение за предприятието", много задълбочено разглежда възможните организационни структури, които са валидни и днес, а също трудовите и материалните ресурси, факторите за тяхното формиране и резервите за по-доброто им използване. Анализира се и капиталовият риск, с особено съвременно звучене. Голямо значение имат и непреходните постановки и обобщения за разходи, резултати, печалба,

рентабилност, за организацията на предприятието, за стоковите сделки, пласмента, ценовата политика, за пазарните изследвания, рекламата и пазарните рискове, като специално внимание се отделя отново на капитала – осигуряването му, финансовите рискове, санирането, ликвидацията и несъстоятелността. Направени са големи теоретични обобщения и изводи с практическо значение, в резултат на многогодишни изследвания и многостранен поглед върху основните икономически проблеми.

Проф. д-р Георги Георгиев разработва първите учебници у нас по „Организация и техника на търговията" – по организационните форми на търговия, организацията на труда, търговската мрежа, складовото стопанство, снабдяването, продажбите, рекламата и др. Специално внимание отделя на културата в търговията, на която посвещава две монографии и развива основите на теорията в тази насока, използвани и днес – за същността, основните елементи, основните показатели за оценка и др. Пръв разработва и публикува у нас по важните проблеми на икономическия ефект от внедряването на прогресивните форми на търговия, а също и за усъвършенстване управлението на търговските предприятия.

Проф. Г. Георгиев разработва и преподава проблемите на икономическия анализ в продължение на близо 40 години. Дълги години е водещ в нашата страна по тези проблеми. Има съществени приноси в разработването на методите на икономическия анализ, а също в организацията на аналитичната работа. Дава своя принос и в разкриване влиянието на трети структурен фактор при използването на метода на коригираните показатели (съвместно с Н. Сълова).

Проф. д-р Д. Георгиев и проф. д-р Г. Георгиев установяват и непрекъснато развиват връзките на катедрата и университета с търговската практика, организират провеждането на редица научни конференции във Варна, Сливен, Силистра, Плевен, Шумен, Русе, Търговище, Бургас и др. Доближават науката и обучението до практиката, правят известна и търсена катедрата по търговия всред ръководителите и специалистите на търговските организации в големите градове.

Свой принос за развитието на науката по търговия дава и **доц. д-р Стефан Динев** – по проблемите на икономиката на търговията; общественото хранене; организацията, нормирането и заплащането на труда; разходите на обръщението и др., а също **доц. Георги Иванов** – по проблемите на складовото стопанство, транспорта, потребителското търсене.

Принос в развитието на науката по търговия през този период има и **проф. д-р Любомир Станев** (д-р от 1945 г., постъпил ас. 1945 г., доц. 1950 г., проф. 1964 г., ректор 1960-1966 г.). Той е доцент и професор по Статистика и има няколко издания учебник по „Статистика на вътрешната търговия" – 1956, 1961 и 1966 г. Но има и публикации по методите за изучаване на потребителското търсене, също и по анализ на разходите за обръщение по стокови групи, учебник „Приложение на математическите методи в икономиката и планирането на вътрешната търговия", (1970 г.), съвместно с проф. Крум Александров. Проф. д-р Л. Станев е един от първите, които поставят началото на изследвания по приложението на математическите методи в търговията у нас.

След двамата професори по търговия – Димитър Георгиев (поч. 1969 г.) и Георги Георгиев (поч. 1973 г.), развитието на катедрата и организирането на

научните изследвания и обучението по търговия се осъществява от следващия ръководител на катедрата – **проф. д-р ик. н. Николинка Сълова** (ас. 1962 г., д-р 1968 г., доц. 1971 г., д-р ик. н. 1980 г., проф. 1982 г., ръководител на катедрата 1973-1993 г., зам.-ректор 1983-1989 г.). В научните си публикации – над 200 броя, в т.ч. 40 монографии и студии, редица статии и доклади, 27 учебници и учебни помагала, 25 публикации в чужбина (в т.ч. 2 книги) – тя продължава традициите за изследване на актуални проблеми от теорията и практиката на търговията, главно по икономиката, организацията, управлението и ефективността. Своя принос в тази насока дават и **доц. д-р Н. Стоянов** и **доц. д-р М. Александрова**.

В катедрата вече около 40 години е създадена школа по проблемите на ефективността, където наред с проф. Н. Сълова са приобщени и имат защитени дисертации и публикации **доц. д-р Г. Няголов**, **доц. д-р Е. Георгиева**, **доц. д-р Хр. Казашка**, **доц. д-р Г. Цоников** и други членове на катедрата. Активни изследвания осъществяват доц. д-р Д. Данчев, доц. д-р В. Димитрова, доц. д-р Хр. Трайков, доц. д-р Цв. Цветков, сегашните асистенти, а също и други асистенти, които за по-кратко време са преминали през катедрата. В катедрата след 1960 г. са зачислени 38 докторанти и повечето от тях успешно са защитили дисертации и чрез своите изследвания са допринесли за обогатяване и развитие на теорията и на практиката.

Научните изследвания в областта на търговията през последните около 40 години са насочени главно към следните значими проблеми, по които са публикувани редица монографии, студии и други публикации:

- Ефективност на капиталните вложения, където за първи път още през 1966-1971 г. в инвестициите в търговията се включват и средствата за материални оборотни средства (основно стокови запаси), предлага се методика за оценка със система от показатели, разкрива се състоянието и се предлагат резерви за в бъдеще, като срокът за откупуване (възвръщаемост) се предлага и прилага на база печалба, за разлика от методиките в тази насока тогава.

- Ефективност цялостно на търговията – икономическа и социална, и влиянието й върху ефективността на цялото национално стопанство за дълъг период от време, като се предлага методика за оценка, предлага се и се прилага за първи път стойностна оценка на ресурса жив труд, заедно с другите два ресурса, анализират се тенденциите общо в развитието на ефективността, разкрива се успешното развитие на ефективността за периода 1960-1975 г. в националното стопанство и в т.ч. в търговията и системното й по-нататъшно снижение до 1990 г., което доведе до крах на икономиката. Предлага се подход и се изследва влиянието на търговията и на другите отрасли върху ефективността на националното стопанство.

- Ефективност на различните подотрасли и ресурси на търговията – на търговията на едро, на кооперативната търговия, на труда в търговията, на общественото хранене и др., като се предлага подход за разкриване влиянието на отделните ресурси и на отделните структури върху общата ефективност на всички ресурси и на по-големите структури.

- Интензификация и интензивно развитие на вътрешната търговия – с книга в съавторство с международен колектив, издадена в Киев, Украйна и в България, а също и други публикации.

- Усъвършенстване управлението на сферата на обръщението – с книга в съавторство с международен колектив, издадена в Одеса, Украйна, в която се изследва и търговията с потребителски стоки и търговията с индустриални стоки (пласментно-снабдителна дейност) и др. В областта на пласментно-снабдителната дейност редица публикации имат **проф. Пенчо Генчев, доц. д-р Лука Славов, доц. д-р Добри Ангелов** и др.

- По проблемите на маркетинга – изследване „Маркетингов анализ на стоковия пазар в конкретен регион – методологически проблеми" – книга 1995г. с голям колектив, а през 1998 г. и учебник „Маркетинг" с още по-голям колектив от катедра Търговия и катедра Маркетинг. Има и редица други публикации – студии, статии, доклади.

- Проблеми на търговската логистика – публикации на доц. д-р Д. Ангелов, доц. д-р Цв. Цветков и др.

- Проблеми на пазара, конкурентното позициониране, стоковият портфейл, рискът, борсовата търговия и други съвременни проблеми, като заслужава да се отбележат 3 публикувани монографии след 2000 г. в съавторство разработени чрез проекти по фонд „Научни изследвания" чрез конкурс към Университета: „Изследване на пазара и пазарния риск в търговията с потребителски стоки в България", 2000 г.; „Проблеми на конкурентното позициониране в търговията", 2002 г.; „Рационалното поведение в границите на търговския цикъл", 2005 г. В тези изследвания, наред с проф. Н. Сълова, активно и основно участие имат доц. д-р В. Димитрова, доц. д-р Хр. Трайков, доц. д-р Цв. Цветков, гл. ас. д-р М. Стоянов.

- Проблемите на икономическия анализ продължават да се изследват – предложено е усъвършенстване на метода на коригираните показатели за разкриване влиянието на трети структурен фактор (статия от 1966 г.), което след това се включва в учебниците по анализ, също разширяване полето на приложение на метода "Процентни числа" за показатели, получени като частно (статия от 1969 г.), а също разкриване неточностите при методите на класическия икономически анализ и начини за изправянето им (студия от 1970 г.) и др. – публикации на проф. д-р Г. Георгиев, проф. д-р ик. н. Н. Сълова и др.

- Проблемите на скоростта на стоковото обръщение и влиянието му върху търговската дейност и нейната ефективност.

От 1978 г., когато за първи път се чества 30 години на специалност „Икономика на търговията", на всеки 5 години катедрата провежда международни научни конференции със значимо международно участие и се обсъждат по около 50-60 доклада, разработват се актуални и значими проблеми и се публикуват сборници с доклади (последно от 2008 г.). Тези форуми допринасят за активен обмен на мнения и идеи, свързват учените от много университети и страни, свързват теорията с практиката и допринасят за тяхното развитие и за установяване на добри и трайни научни контакти.

Следващите ръководители на катедрата – **доц. д-р Георги Няголов** (1993-2000 г.), **доц. д-р Георги Цоников** (2000-2005 г.) и **доц. д-р Данчо Данчев** (от 2005 г.) продължават и усъвършенстват добрите традиции и активната ползотворна учебна и научноизследователска дейност.

Членовете на катедра „Икономика и управление на търговията” със своите научни изследвания и публикации, със своите учебници и учебни помагала, със своята работа със студентите и връзки с търговската и обществената практика допринасят за утвърждаване на доброто име на университета, на катедрата и на специалността, която винаги е била една от предпочитаните специалности.

Студентите от специалността също се насочват от преподавателите към по-успешна учебно-изследователска дейност.

Търговията е, както важен отрасъл на икономиката, така и важна част от сферата на обслужването с голямо икономическо и социално значение. Тя пронизва почти всички сфери и дейности, в търговския оборот се включват нови продукти, вкл. от непроизводствената сфера и има все по-голямо значение за качеството на живота на населението. В търговията по света и у нас има значителни промени в условията на глобализация, в условията на членство на страната ни в Европейския съюз, в условията на електронизация, устойчиво развитие, развитие на основата на науката, в условията на експанзия на големите световни търговски вериги, в условията на настоящата световна криза и други съвременни предизвикателства. Преподавателите от Икономическия университет и от катедра „Икономика и управление на вътрешната търговия” следят процесите по света и у нас, проучват новостите и продължават своите ползотворни научни изследвания за усъвършенстване на теорията, практиката и обучението в областта на търговията.

SCIENCE ON THE ISSUES OF COMMERCE IN THE 90 YEAR LONG HISTORY OF UNIVERSITY OF ECONOMICS – VARNA

Prof. Dr Ec. Sc. Nikolinka Salova

Abstract

The present article discusses the development of the science of commerce in the 90-year-long history of University of Economics – Varna, which is the first higher school of economics in Bulgaria and the second higher school after Sofia University. Since the establishment of the University (as Higher School of Commerce in 1920) up to this day in it there are taught and studied disciplines and is conducted research connected with commerce.

The development of science on the issues of commerce at the University of Economics – Varna can be divided into two major periods:

First period – from 1920 to 1948-1953, when there is established the speciality of „Economics of Commerce” (1948) and there is created the Department of Economics of Commerce.

Second period – after 1948-1953 until now, throughout which there is the speciality and Department of Economics of Commerce.

Here in Varna, at the University there are laid the principles of the science of commerce for the country. The higher school of commerce in Varna has affirmed itself as the chief centre of the science of economics and the preparation of specialists with higher economic education in Bulgaria. There are presented the main scientific problems developed by eminent lecturers of the University in the past and the present.

НАУКА ПО ПРОБЛЕМАМ ТОРГОВЛИ В 90-ЛЕТНЕЙ ИСТОРИИ ЭКОНОМИЧЕСКОГО УНИВЕРСИТЕТА В ВАРНЕ

Проф. д-р эк. н. Николинка Сылова

Резюме

В настоящей статье рассматривается развитие науки о торговле на протяжении 90 лет истории Экономического университета в Варне, являющегося первым в стране высшим экономическим учебным заведением и вторым после Софийского университета высшим учебным заведением. Со дня основания университета в 1920 г. (под названием Высшее коммерческое училище) вплоть до настоящего времени в нем преподаются и изучаются учебные дисциплины и проводятся научные исследования, связанные с торговлей.

Развитие науки по проблемам торговли в Экономическом университете в Варне можно разделить на два больших периода:

Первый период – с 1920 г. до 1948 – 1953 г., когда открывается специальность „Экономика торговли" (1948 г.) и создается кафедра „Экономика торговли".

Второй период – после 1948 – 1953 г. и до наших дней – период развития специальности и кафедры „Экономика торговли".

В университете в Варне закладываются основы науки о торговле в стране. Высшее коммерческое училище в Варне утверждается как главный центр экономической науки и подготовки специалистов с высшим экономическим образованием в Болгарии. Обозначены основные научные проблемы, разрабатываемые выдающимися преподавателями университета в прошлом и в наши дни.

УДК –338
Econ Lit –L110

ЛОГИСТИКАТА КАТО НАУЧНО НАПРАВЛЕНИЕ И ИНСТРУМЕНТ НА ПРАКТИКАТА

Проф. д. ик. н. Бойко Атанасов

Известно е, че методологията на всяко научно направление, в т.ч. и на логистиката, включва няколко негови съществени и определящи характеристики. Една от тях е свързана с предметната определеност на научното направление, т.е. с открояване и очертаване на обхвата на неговите анализи. Друга характеристика се отнася до специфичността на използваните методи, респ. подходи, посредством които дадено научно направление представя своите теоретични резултати и възможностите за тяхното реализиране в практиката. Не по-малко важно от методологична гледна точка е и разкриването на преследваните от научните изследвания цели, и извеждането на критерии, въз основа на които се оценяват достигнатите крайни резултати. Затова като закономерен трябва да се разглежда стремежът за обвързване на предметната област на всяко научно направление с аналитичнообособената й сфера от реалната действителност, т.е. от практиката.

Въпросът за предметната определеност на съвременната логистика и нейните особености като научно направление има принципно значение не само за самата логистика, но и за правилното определяне на нейното място в обществения живот. Всяко научно направление следва да постави въпроса относно това, какъв е неговият предмет, какво то изучава, какъв е кръгът от неговите проблеми в изследователския процес. С особена сила тези въпроси трябва да се поставят в случаите, когато възникват принципно нови теории и подходи в тях, уточняващи или дори опровергаващи стари научни знания. Всяко научно направление в различните периоди от своето развитие променя разбирането си за своя предмет, включвайки в него нови области на изследване, извежда нови тълкувания на променящия се все по-глобализиран свят. Що се отнася до логистиката, подходът, който търси изследователският й обект в някаква специфична система от икономически дейности и връзки, при нарастващата глобализация на производството, пазара и конкуренцията, е бил прилаган твърде дълъг период от историята, при това в различни проявления и многообразни форми.

По-голямата част от изследователите са склонни да твърдят, че семантиката на термина „логистика” произлиза от древногръцката дума „λογισιχι” (англ. – „logistics”) с корени: „лого” – мисля; „логос” – разум; „логизмус” – сметка, разсъждения, означаваща „практическо изкуство за пресмятане”. Не по-малко приемлива е версията на други автори, които считат, че терминът „логистика” произлиза от френската дума „loger” – обитавам, квартирувам, или от старонемската „laubja” – покрито убежище (счита се, че на тази дума съответстват използваните днес понятия склад, складиране, съхранение).

Логистиката като научно направление и инструмент на бизнеса започва да се формира в стопанската дейност в началото на 50-те години на XX век, преди всичко в САЩ. Еволюцията на логистиката е тясно свързана с историята и еволюцията на пазарните отношения в индустриалноразвитите страни, при това самият термин се внедрява и започва повсеместно да се използва в стопанската практика едва в края на 1970 г. В анализите на еволюцията на приложението на логистиката в бизнеса, като концепция за интегрирано управление, в литературните източници се извеждат няколко исторически етапа.

Първият от тях, наречен „етап на фрагментация" (в периода на 20-те до началото на 50-те години на XX век), е характерен с това, че идеята за логистиката като интегрирана система за снижаване на общите разходи и управление на материалните потоци в бизнеса все още не е заложена. Постепенно през този период започват да се формират предпоставки за внедряване на логистичния подход, появяват се и бързо се разпространяват концепциите на маркетинга и за снижаване на общите разходи, доразвива се теорията и практиката на военната логистика.

Периодът от средата на 50-те до 70-те години на XX век, наричан от някои специалисти „период на концептуализация", се характеризира с бързото развитие на теорията и практиката на логистиката. Бързо се разпространява в бизнесорганизациите философията на маркетинга, изразяваща се в това, че основни тенденции на пазара стават засиленото внимание към купувача (по-конкретно увеличение на дела на сервизните услуги) и предлагането на голямо количество разнообразни конкуриращи се стоки. Във връзка с това възниква необходимостта от прилагането на нови подходи и методи за снижаване на разходите за производство и дистрибуция, а така също започва прилагането на информационните технологии в управлението на интегрираните продуктови потоци. Това, от своя страна, води до следното: „промените в модела на функционална интеграция се изразяват в обособяване и организационно структуриране на двете основни функционални области на логистиката на фирмено равнище – управление на материалите и физическа дистрибуция, която разкрива постигнатата по-висока степен на интеграция"[1].

През третия етап[2] (1970-1980 г.) се формират фундаменталните принципи на бизнеслогистиката (и по-конкретно, принципите на координация и оптимизация) и водещи компании започват успешно да ги прилагат. Именно през този етап в научните изследвания и стопанската практика по отношение на координацията на складирането и транспортното обслужване, терминологията „управление на физическото разпределение на продукцията" се заменя с краткото наименование „логистика". През този етап се наблюдава една по-висока степен на функционална интеграция в логистиката, като резултат най-вече от развитието и използването на компютърно-информационните технологии, на новите концепции, модели и методи на управление. Тези промени имат съвсем не формален характер: логическите изследвания излизат вече далеч от пределите на физи-

[1] Чанкова, Л. Логистика и конкурентноспособно развитие на фирмите. Сп. Икономическа мисъл, № 1, 2005, с. 21.

[2] Известен още като „етап на развитие".

ческото разпределение на продукцията, в тях намира отражение много по-широк кръг въпроси, свързани с оптималното използване на целия ресурсен потенциал на фирмата.

Четвъртият, т.нар. „период на интеграция" (1980-2000 г.) се характеризира с бурно развитие на съвременните маркетингови и интегрални концепции на логистиката в индустриално развитите страни. „Доминираща идея в бурното развитие на логистиката през този период се явява максималното обединение – интеграция – на видовете логистични дейности в компаниите, обхващащи пълния функционален цикъл – цикълът за изпълнение на поръчката на клиента: „закупуване – производство – дистрибуция – продажба – следпродажен сервиз" за постигане на крайната цел на бизнеса с оптимални разходи на ресурси"[3].

Стремителното развитие на феномена „логистика" през разглеждания период може да бъде обяснено с протичащите съществени изменения в световната икономика:

- очертаващите се тенденции на глобализация на световния пазар;
- развитието и прилагането на компютърно-информационните технологии;
- повсеместно възприемане на философията за всеобщо управление на качеството;
- изменения в държавното регулиране на инфраструктурата на икономиката, целящи осигуряване на конкурентни предимства;
- структурни промени в организацията на бизнеса, насочени към формиране на партньорство и стратегически съюзи.

Определящо значение в установяването на интегрираната логистика се пада на създалата се възможност за постоянен мониторинг на всички фази от движението на материалните потоци от първоизточника на суровини до крайния потребител в режим на реално време и отдалечен достъп, благодарение на съвременните информационни системи и комуникационни мрежи. Развитието на интеграцията в световната икономика и глобализацията на бизнеса силно допринасят за формирането на международни логистични системи. Логистичната дейност на международната арена става много по-комплексна, създадени са благоприятни условия за свободно придвижване на продуктовия поток, услугите и хората през граница, а проблемите, свързани с локализацията на производството и центровете на дистрибуция, избора на видовете транспорт, проектирането на ефективни комуникационни и информационни системи са изведени на по-високо равнище в управленската йерархия.

В края на 90-те години на XX век еволюционният процес при логистиката се характеризира с нейната водеща роля в разработването и внедряването на международни програми и проекти. Този период някои автори наричат „период на глобализация", в който „интегралната парадигма на логистиката поражда нова идеология за управление на логистичните процеси и бизнеса като цяло – Supply Chain Management – управление на веригата на доставките"[4]. Терминът Supply Chain Management (в превод „мениджмънт на снабдителската верига") е във-

[3] Дыбская, В.В. и др. Логистика. Интеграция и оптимизация логистических бизнес-процессов в цепях поставок. Москва, Эксмо, 2008, с. 28.

[4] Канке, А. А., И. П. Кошевая. Основы логистики, с. 25.

ден в употреба от известния системен интегратор – *i*2 Technologies и група американски консултанти през 80-те години на миналия век, като през 90-те години специалистите по логистика правят първите опити за неговото теоретично дефиниране и използване в научните изследвания. Независимо от това, и до днес в академичните среди няма единомислие по отношение на определението и съдържанието на понятието „управление на веригата на доставките". В редица изследвания този термин се използва като синоним на термините „логистика" или „ интегрирана логистика", докато сега акцентът върху съдържателното тълкуване на тази идея пада върху възприемането й като съвременна концепция на бизнеса. Авторитетната световна организация „Съвет на професионалистите по управление на веригите на доставките" (Council of Supply Chain Management Professionals – CSCMP), обединяващ над 10 000 логистични организации, определя тази концепция по следния начин: „Управление на веригата на доставките – това е интеграция на ключови бизнеспроцеси (основно логистични), започващи от крайните потребители и обхващащи всички доставчици на стоки, услуги и информация, добавящи ценност за потребителя и други заинтересовани лица"[5]. Тази концепция, от гледна точка на логистичните бизнеспроцеси е насочена към решаване на задачите на интегрираното управление на снабдяването, производството, разпределението и координацията на логистиката на фирмите с доставчиците на ресурси, потребителите и логистичните посредници.

Следователно, съвременният етап от еволюцията на логистиката (началото на XXI век) се характеризира с два основни фактора: глобализацията на световната икономика и глобалната научно-техническа революция, които пораждат нови потребности на клиентите от логистични услуги и разнообразни форми за тяхното удовлетворяване.

Изведената етапност в развитието на логистиката дава своето отражение върху вижданията за нейната същност, предметна и обектна област. Това неминуемо дава своя отпечатък върху различните дефиниции на логистиката в литературните източници, общото в които е възприемането на материалния, информационния и финансовия[6] поток като нейн обект. Една от най-широко разпространените и признати в академичните среди дефиниция за логистиката е: „Логистиката е процес на планиране, изпълнение и контрол на ефективното движение и съхранение на запасите от суровини, материали, незавършено производство, готова продукция, услугите и съпътстващата информация от точката на зараждане до точката на потребление (вкл. импорт, експорт, вътрешни и външни движения), с цел пълното удовлетворяване потребностите на потребителите"[7]. В това определение могат да бъдат отделени три момента. Първият се отнася до това, че логистичната дейност има интегриран характер и се простира от мястото на възникване до мястото на потребление на потока от материални ресурси и готова продукция, поради което в специализираната литература се из-

---

[5] Виж: Supply Chain and Logistics Terms and Glossary. Washington, Supply Chain Visions, 2006.

[6] Тук следва да се има предвид, че от позицията на логистиката, финансовият поток се възприема като насочено движение на финансовите ресурси, свързани с материалните и/или информационните потоци в рамките на логистична система на компании или вериги на доставки като цяло.

[7] Council of Logistics Management. Annual Report. Oakbook, Illinois, 1985, p. 12.

ползва понятието „интегрирана логистика”. Второ, наред с материалните е необходимо да се управляват и съпътстващите ги информационни потоци. Трето, подчертана е насоката на логистиката към навременното и качествено удовлетворяване на потребностите на потребителите.

В съвременните условия на развитие на методологията на логистиката следва да се отбележи, че все още не е разработен единен подход към нейния понятиен апарат, включително и за самия термин „логистика”. Реално в практиката терминът „логистика” се възприема като интегриращо понятие за оперативни видове дейности (т.нар. „операционна логистика”[8]): транспортиране (преместване на обектите в пространството), прехвърляне на товарите от един вид транспорт на друг на товарните терминали, складова товарообработка (разтоварване, натоварване на превозни средства, преместване на товарите в границите на склада, комисиониране/комплектация поръчката на клиента), складово съхранение на товарите и др. т. Второ определение на термина „логистика” е като дейност по планирането, управлението и координирането, а така също и на цялостната оптимизация на логистичните процеси в рамките на логистична система, снабдителска верига или функционален цикъл на предприятие: снабдяване – производство – разпределение, с цел своевременното предоставяне на товарите с необходимите качества на заявените места и в заявените обеми, за удовлетворяване потребностите на клиентите[9]. Трето схващане за логистиката е т.нар. „Управление на потоци” (Flow Management), което в последно време излиза на преден план в много страни, подчертавайки динамичния аспект на мобилността и „подвижността” на логистичните обекти в процесите, мрежите и поточните системи. Така възприемана, логистиката следва да се разглежда като сфера, която има за предмет на дейност систематическа конфигурация на мрежовите структури, формирането на потоци и всекидневната мобилизация на ресурсите, свързани с параметрите на тези потоци[10].

От изложеното дотук е възможно да се направи обобщение по отношение на логистиката като научно направление и инструмент на практиката в следната насока. Логистиката следва да се възприема като научно направление за управление на материалните и свързаните с тях информационни и финансови потоци в определена микро-, мезо- или макроикономическа система за постигане на определени за нея цели с оптимални разходи на ресурси. От гледна точка на практиката, логистиката трябва да се разглежда като инструментариум за интегрирано управление на потоците от материални ресурси, незавършено производство, готова продукция, а така също и свързаните с тях информация, финанси и услуги, допринасящи за постигането на корпоративни цели на бизнесорганизациите с оптимални разходи на ресурси. От дадените определения става ясно, че „основните цели могат да бъдат разграничени на стратегически и такти-

---

[8] Така например в Германия се приема за операционна логистика абревиатурата „ТПС-логистика”, т.е. „транспорт – преместване – склад”

[9] В някои страни в Европа, например Белгия, е възприето тази дейност да се нарича „координационна логистика”.

[10] Тук следва да се има предвид, че не само материалните потоци, но и информация, и хора, и услуги, и други същности (например енергийни потоци) също могат да се разглеждат като обекти на логистичен анализ и изследване.

чески. Главна стратегическа цел е оптималното направление на материалния и съпътстващите го потоци в целия диапазон от клиента (установяване на потребността) до клиента (задоволяване на потребността) с минимални разходи. Конкретните тактически цели са ориентирани към осигуряването на готовност за доставка, на гъвкавост, качество, ефективност и т.н."[11].

Независимо от това, че самият термин „логистика", и съответно научната специалност, са въведени у нас в началото на прехода, отделни теоретични положения от логистиката се изучаваха в икономическите висши училища, както в обособена специалност, така и в комплекса от такива дисциплини като икономика и организация на материално-техническото снабдяване, организация на складовото стопанство, управление на запасите, нормиране на материалните ресурси и др. До периода на прехода към пазарна икономика, в обучението по тези специалности и дисциплини, както и в практическите приложения и научноизследователските разработки, преобладаваше териториалният, отрасловият и ведомственият подход. По същество участниците в единния логистичен процес в сферите на производството и пласмента на продукцията винаги са се разглеждали изолирано от гледна точка на осигуряването на техните локални интереси и цели на функциониране в централизираната планова икономика.

В Икономически университет – Варна през учебната 1953/54 г. за първи път се осъществява прием на студенти в специалност „Материално-техническо снабдяване" (МТС). Това е учебната година, в която се извършва поредната трансформация в наименованието на Висшето училище – Висш институт за народно стопанство (ВИНС) „Д. Благоев" – Варна. По този начин ВИНС става наследник на Висшето търговско училище (ВТУ) – Варна и на Варненски държавен университет (1945-1953 г.), който се изгражда на основата на Висшето училище за стопански и социални науки и наследява неговото име „Св. Кирил Славянобългарски". През учебната 1953/54 г. при структурирането на ВИНС се формират „два факултета от предоставените им за образование студенти по 4 специалности: „Счетоводна отчетност" и „Икономика на строителството", които се обособяват в Счетоводен факултет, и „Икономика и организация на материално-техническото снабдяване" и „Стокознание", обединени в „Търговско-стоковеден факултет"[12].

За основател на специалността МТС се счита проф. Никола Кърклисийски (1907-1972 г.). Роден е на 20.08.1907 г. в град Карнобат. Завършил е Висшето търговско училище – Варна през 1935 г., осъществил е научна специализация в Юридическия факултет (стопански отдел) на Държавния университет в гр. Лиеж, Белгия, със степента „лисансие на икономическите науки" през 1939 г. Постъпил във ВТУ като асистент по частно-стопански науки през 1936 г.; през юли 1943 г. е избран от Академичния съвет за редовен доцент по частно-стопански науки и през 1961 г. е избран за редовен професор по „Икономика на промишлеността".

Последният прием в специалност МТС във ВИНС е осъществен през учебната 1958/59 г. Приетият последен випуск се дипломира през 1962 г., след което

[11] Благоев, Бл. и др. Стопанска логистика. Изд. Наука и икономика, Икономически университет – Варна, 2009, с. 12-13.

[12] Близнаков, П., Здр. Ковачев, Ст. Цонев. Кратка история на Икономически университет – Варна (1920-2000). Университетско издателство, Икономически университет – Варна, 2001, с. 119.

същата се закрива. Характерното за този период е, че настъпват съществени промени в учебните структури, учебните планове и най-вече в учебното съдържание.

През 1971 г. във ВИНС става прегрупиране на специалности и катедри между обособените два факултета: „Към Счетоводния факултет преминава специалност „Икономика на промишлеността", а през 1973-74 г. и специалност „Материално-техническо снабдяване", която за трети път е възстановена"[13]. През учебната 1973/74 г. в специалност „Материално-техническо снабдяване" се осъществява прием от една група студенти. Направените проучвания показват, че специалността е възстановена за втори, а не за трети път, както се посочва в цитирания източник. От учебната 1979/1980 г. настъпва промяна в наименованието на специалността, което отразява внесените изменения в учебното й съдържание – „Икономика и организация на материално-техническото снабдяване". Последният прием в специалността е осъществен през учебната 1983/84 г., като студентите се дипломират през 1987 г.

Основател на специалността „Икономика и организация на материално-техническото снабдяване" и дългогодишен ръководител на едноименната катедра е проф. Пенчо Генчев (1915-1992 г.). Той е завършил Висшето търговско училище – Варна и през 1949 г. е избран за асистент по „Парично обръщение и кредит" в стопанския факултет на Варненския държавен университет[14]. Основни направления в научната и преподавателската дейност на проф. П. Генчев са свързани основно с проблемите на икономиката, организацията и планирането на материално-техническото снабдяване, с икономиката на индустрията и организацията на индустриалното предприятие, а така също с темата за търговията на едро със средства за производство, към която той демонстрира предпочитание в последните години от преподавателската си работа.

В съвременните условия на динамично променящата се и силно конкурентна среда, на задълбочаващата се специализация на производството, ролята на логистиката за получаване на превъзходство на фирмите спрямо техните конкуренти става все по-осезаема. В този контекст това означава фирмите в България да имат способността да се справят с постоянно засилващата се конкуренция на пазара и повишените изисквания на клиентите към нивото на обслужване. Тези тенденции обуславят необходимостта от формиране и управление на базови знания на персонала на фирмите и организациите в областта на логистиката, които ще бъдат решаващ фактор за успешното прилагане на съвременни концепции и технологии в тази област за регулиране на потенциала на конкурентноспособността на българските предприятия. Това до голяма степен предопределя необходимостта от откриването в Икономически университет – Варна на специалност, която да подготвя и предлага на бизнеса висококвалифицирани специалисти в областта на логистичния мениджмънт.

По решение на Академичния съвет на Икономически университет – Варна, през учебната 2007/08 г. се осъществява първият прием на студенти в образователно-квалификационна степен „бакалавър" в специалност „Стопанска логисти-

[13] Цит. от "Кратка история на Икономически университет – Варна. Цит. съч., с. 131.

[14] Създаден след преобразуване на ВУССН във Варненски държавен университет с три факултета: Икономически, Технически и Правен.

ка”. Радетел и лансиращ идеята за откриване на новата специалност е доц. д-р Благо Благоев – зам. ректор и ръководител на катедра „Икономика на индустрията”. Под негово ръководство бе сформиран екип от преподаватели, които за кратки срокове успяха да изработят и представят вариант на учебен план, осигурен както с учебни програми по отделните дисциплини, така и с квалифицирани преподаватели – лектори и водещи упражнения. За решаването на конкретните проблеми, възникващи при анализа и синтеза на логистичните системи и методи за управление на различни икономически нива, са предложени методите на програмно-целевото планиране, функционално-стойностния анализ, макро- и микроикономиката, прогнозирането, моделирането и др. Към инструментите за поддържане вземането на оптимизационни решения, с предимство на количествените, на които в логистиката традиционно се отделя голямо внимание, са включени редица модели, алгоритми и евристични методи, които формират ядрото „ноу-хау” на тази сфера на дейност.

Заключение

С възобновяване на обучението на студенти в специалност „Стопанска логистика” Икономически университет – Варна ще предложи на стопанската практика висококвалифицирани и добре подготвени специалисти, които ще съдействат за получаване на превъзходство на българските фирми спрямо техните конкуренти. Пълноправното ни членство в Европейския съюз поставя големия въпрос, доколко българските фирми ще бъдат конкурентноспособни на неговия общ пазар, като се имат предвид не много престижните оценки за България по показателите за макроикономическа конкурентноспособност.

LOGISTICS AS A SCIENTIFIC FIELD AND A TOOL FOR THE PRACTICE

Prof. Dr Ec. Sc. Boyko Atanasov

Abstract

The paper makes an attempt to identify and delineate the disciplinary nature of logistics, by broadening the scope of its analyses. There is also carried out a natural binding of that subject area with the analytically differentiated sphere of logistics from actual reality, i.e. from the practice. There is traced the evolution of the application of logistics in business, as a concept for the integrated management and are analyzed several historical stages.

There is given special treatment to the study of individual theoretical postulates in higher schools of economics, both as an independent speciality, and in a complex of different disciplines. In this direction there have been performed specific analyses of the University of Economics – Varna on the eve of its 90th anniversary.

ЛОГИСТИКА КАК НАУЧНОЕ НАПРАВЛЕНИЕ И ИНСТРУМЕНТ ПРАКТИКИ

Проф. д-р эк. н. Бойко Атанасов

Резюме

В статье предпринята попытка определить предметную определенность логистики при помощи расширения охвата ее анализов. В то же время осуществляется естественнная увязка этой предметной области с аналитически обособленной сферой логистики реальной действительности, то есть практики. Исследована эволюция применения логистики в бизнесе как концепции интегрированного управления и проанализировано несколько исторических этапов.

Особое внимание уделяется изучению отдельных теоретических положений в экономических высших учебных заведениях, как в обособленной специальности, так и в комплексе различных дисциплин. В этом направлении в Экономическом университете в Варне накануне его 90-летия проведены конкретные анализы.

УДК – 311; 330.5
Econ Lit – E200

СИСТЕМАТА НА НАЦИОНАЛНИТЕ СМЕТКИ 2008 Г. ЗА РАЗВИТИЕТО НА ИКОНОМИЧЕСКАТА СТАТИСТИКА

Доц. д-р ик. н. Димитър Радилов

Увод

Системата на националните сметки (СНС) осигурява концептуална, аналитична и информационна основа за обобщения и анализи на икономическото развитие и националното богатство. В своето единство тя е международен статистически стандарт. Развитието му започва през 1947 г. и завършва с разработване на първия стандарт през 1953 г. Следват негови методологични усъвършенствания и допълнения през 1968, 1993 и 2008 г. Процесът на разработване на СНС 2008 г. е окончателно завършен на 4.09.2009 г. и публикуван на английски език в електронна форма.[1] Стратегията за преминаване към СНС 2008 г., инициативите, дейността, координацията на учебната подготовка и научните изследвания се обсъждат на 41 сесия на Статистическата комисия на Икономическия и социален съвет на ООН на сесията й от 23 – 26.02.2010 г. в Ню Йорк.[2]

Цел на тази научна статия са знанията за СНС в икономическата политика и за някои нови аспекти на СНС 2008 г., които влияят върху развитието на икономическата статистика.

1. СНС в икономическата политика

СНС, според нас, е цялостна и хармонична съвкупност от макроикономически сметки, баланси на активите и пасивите, таблици за ресурсите и тяхното използване за изучаване на икономиката. Основните сметки отразяват производството, разпределението и използването на доходите и натрупването на капитали. Балансите на активите и пасивите са основа за обобщаване на компонентите на националното богатство (нефинансови активи и финансови активи). СНС се основава на съгласувани на международно равнище определения, класификации и правила на отчитане.

Цел на СНС е осигуряване на достоверна, сравнима и съпоставима статистическа информация за комплексен анализ и управление на икономиката, за международни сравнения и разработване на дългосрочна и краткосрочна политика на правителството.

Развитието на СНС като съвкупност от взаимно допълващи се статистически стандарти е насочено към потребностите на макроикономическата поли-

[1] http://unstats.un.org/unsd/nationalaccount/SNA2008.pdf

[2] Межсекретариатская рабочая группа по национальным счетам. Записка Генерального секретаря – Статистическая комиссия. Сорок первая сессия 23 – 26 февраля 2010 г. Пункт 3 (1) предварительной повески дня, с. 1-10.

тика за постигане растеж на реалния БВП, заетост и повишаване качеството на живот при ниско или нулево ниво на инфлацията. За постигане на неинфлационен растеж на БВП се използват различни инструменти на икономическата политика.

Икономическата политика в страните от Организацията за икономическо развитие и сътрудничество (ОИСР) се провежда в две направления: макроикономическа политика с използване на парично-кредитни и фискални инструменти (изменение на лихвените проценти, данъци, приходи и разходи по държавния бюджет и др.) и чрез структурни преустройства. Те включват промени на норми, регулиращи пазарите на труда, капиталите, продуктите, оказването на правителствени услуги в областта на здравеопазването, образованието, социалното осигуряване и устойчивостта на околната среда.

- СНС осигурява информация главно за макроикономическата политика. Използването на показатели за БВП и БНП на глава от населението за оценка на икономическата активност и благосъстояние се основават на СНС. Провеждането на дългосрочна макроикономическа политика изисква управление на растежа на БВП, заетостта, инфлацията, лихвения процент и валутния курс за период от 6-12 месеца.
- СНС осигурява данни за международни сравнения на БВП и БНП на глава от населението, за съотношения на инвестиции, данъци или държавни разходи спрямо БВП и др.

В първото десетилетие на XXI век, под влияние на глобализацията и Интернет мрежите, се наблюдава безпрецедентен растеж в трансграничното движение на стоки, услуги, доходи, финансови потоци и хора[3]. В резултат на дейността на многонационалните предприятия производствените им функции преминават националните граници. Все повече услуги в областта на програмното осигуряване, телефонното и мобилно обслужване, финансовите услуги, услугите на маркетинга, предлагането и търсенето се предоставят на транснационална основа, която е свързана с дейността на домакинствата, физическите лица и заетостта. Всички тези аспекти на глобализацията в икономиката и икономическата политика пораждат промени в потребностите от информация, които СНС 1993 г. не може да осигури. Още повече, СНС като международен статистически стандарт, е създаден с компромиси и уговорки[4].

На първото заседание на консултативната група на експертите по националните сметки през 2003 г. е приет списък на предварителните препоръки за обновление на СНС 1993 г. Той е подготвен от Ан Харисън[5]. Обхваща 44 въпроса, обобщени в цялостна система. Тя включва следните групи въпроси: 1) за нефинансовите активи; 2) за финансовите услуги (разглеждат се пенсии, застраховане, други финансови услуги); 3) за финансовите инструменти, свързани с

---

[3] Братанова, Лидия. Воздействие глобализации на национальные счета. Статистический отдел, ЕЭКООН – СНС: новости, вып.27, декабрь 2008 года, с. 1.

[4] Доклад целевой группы по национальным счетам – Статистическая комисия, Экономический и Социальный Совет ООН, тридцать четвертая сесия 4-7 марта 2003 года, с. 7.

[5] Полный перечень предварительных рекомендаций. Представлен Анне Харрисоном, Редактор обновленного варианта СНС – ЕЭК и СК Экономический и социальный совет ООН, КЕС, восьмое совещание, Женева, 25-27 апреля 2006, с. 1-9.

платежния баланс; 4) за правителството и държавния сектор; 5) за сметка „останал свят"; 6) за институционалните единици; 6) за неофициалните и незаконни дейности и 7) други въпроси, невключени в предходните групи.

На 41 сесия на Статистическата комисия на ООН от 23-26.02.2010 г. по доклад на Междусекретарската работна група по национални сметки се утвърждават обновена информация за завършване на проекта „СНС 2008 г." и представянето му за публикуване на английски език през 2009 г. при обединяване на том 1 и 2 в една книга. В предговора, подписан от Генералния секретар на ООН и други лица, се съдържа настоятелна покана към всички страни да използват този важен статистически стандарт в своите национални сметки. Предвижда се превод на СНС 2008 г. от английски и на другите пет официални езика (арабски, испански, китайски, руски и френски). Работата по превода е започнала от 2009 г[6]. Необходимо е да се отбележи, че разширеният обхват на СНС 2008 г. и включените в нея ръководни принципи за финансовите инструменти и финансовите институционални сектори дават възможност за решения на проблеми, които възникват при финансовата криза[7].

2. Нови аспекти на икономическите и статистическите знания в СНС 2008 г.

В новия международен статистически стандарт СНС 2008 г. икономическите и статистическите знания обхващат почти всички раздели. Те се отнасят до подробни спецификации на статистическите единици и ревизии на институционалните сектори, до обхвата на транзакциите и границите на производствените възможности, до разширяване на концепциите за активи, формиране на капитала и потреблението на основен капитал, до допълнително изясняване на съдържанието на финансовите инструменти и активи, до разширяване на обхвата на транзакциите за правителствения и публичния сектори; за хармонизиране на концепции и класификации в СНС и за промените в глави 1-29 на съдържанието на СНС 2008 г[8].

Глава I Въведение
Глава II Общ обзор
Глава III Потоци, запаси, правила за отчитане
Глава IV Институционални единици и сектори
Глава V Предприятия и отрасли
Глава VI Сметка производство
Глава VII Сметка първично разпределение на доходите
Глава VIII Сметка вторично разпределение на доходите
Глава IX Сметка използване на доходите
Глава X Сметка операции с капитали

---

[6] Междусекретариатская рабочая группа по национальным счетам – Статистическая комиссия, сорок первая сессия 23-26.02.2010 г. с. 1, 5, 10.

[7] Магдольна Чимадиа Экономический и финансовый кризис – как решались возникщие проблемы в области национальных счетов – СНС: Новости, вып. 29, ноябрь 2009, с. 1.

[8] System of National Accounts 2008. European Commission. International Monetary Fund. Organisation for Economic Co-operation and Development. United Nations, World Bank, 2009, p. 1-545.

Глава XI Финансова сметка
Глава XII Сметка други изменения в активите
Глава XIII Баланс на активите и пасивите
Глава XIV Сметка стоки и услуги и таблици за ресурсите и използването им
Глава XV Измерване на цени и обеми
Глава XVI Обобщаване и интеграция на сметките
Глава XVII Разделяне по групи и други специфични въпроси
Глава XVIII Изработване и представяне на сметките
Глава XIX Население и входящ труд
Глава XX Капиталови услуги и национални сметки
Глава XXI Измерване на корпоративната активност
Глава XXII Централно правителство и публични сектори
Глава XXIII Нетърговски организации
Глава XXIV Домакинства
Глава XXV Неформални сектори на икономиката
Глава XXVI Сметка „Останал свят и връзки с платежния баланс"
Глава XXVII Връзки на монетарната статистика с фондови потоци
Глава XXVIII Вход/изход и други матричнобазирани анализи
Глава XXIX Сателитни сметки и други допълнения

В СНС 2008 г. названията на глави I-XIII съвпадат със СНС 1993 г. Отразяването на направените препоръки и пояснения в тях, макар и условно, могат да се обобщят в четири групи. Те са: активи, финансови услуги, запаси и потоци[9]. Отнасят се за икономическата глобализация и органите на държавно управление и държавния сектор. Така например, много от препоръките по отношение на активите са включени като нови формулировки в главите за сметка „производство", сметка „операции с капитали", сметка „други изменения в активите" и баланса на активите и пасивите. Другите препоръки за финансовите услуги като нови формулировки са включени в главите за сметка „производство", финансовата сметка, сметка „други изменения в активите" и баланса на активите и пасивите.

Новите аспекти в отчитане на потоците, запасите и активите (глава III) са свързани с разширяване и допълнително прецизиране на концепциите за активи, формиране на капитала и потреблението на основен капитал[10]. Те включват: 1) разширяване границите на активите с включване на дейности по проучване и развитие; 2) въвеждане на ревизирана класификация на активите; 3) разширяване на границите на активите на правителствения сектор при бруто формиране на капитала с включване на разходите по системи за въоръжаване; 4) включване в класификацията на нефинансовите активи на: разходите по предаване права на собственост на непроизведени активи, на продукти на интелектуална собственост (изследвания и разработки, разузнаване на подземни недра и оценка полезни изкопаеми, програмно осигуряване на база данни, оригинални продукти на развлекателния жанр, литературата и изкуството и др.); 5) допълнително третиране и дефиниране на финансови инструменти и активи (репосделки, схеми

[9] Междусекретариатска рабочая группа по национальным счетам. Статистическая комиссия Экономической и Социальный Совет, 26-28.02.2008 г. с. 6-7.
[10] System of National Accounts 2008, p. 39-60.

за възнаграждения на служители с опции върху акции на компанията им работодател, третиране на необслужвани заеми, на обезпечения, на дългови ценни книжа, обвързани с индекси и индексирани с чужда валута, оценяване на непублични компании, такси, дължими за кредитиране с ценни книжа и заеми, обезпечени със злато и др.

Новите аспекти в определянето на институционалните единици и сектори (глава IV) включват и изкуствените дъщерни предприятия. Те се определят като самостоятелни институционални единици, само ако са юридически регистрирани в икономика, различни от тази на основната компания, към която принадлежат. Тези промени са свързани с развитието на холдинговите компании, с поява на нови форми на институционални единици, създадени за специални цели. Те са само държатели на активи и задължения, но не са заети в производството. „В СНС 2008 г. холдинговите компании, които са само държатели на активи на дъщерни предприятия и не се занимават с управленска дейност се отнасят към нов подсектор на финансовите корпорации. Той се нарича финансови учреждения и кредитори за ограничен кръг от единици. В сектора на финансовите корпорации са създадени нови подсектори: 1) фондове на паричния пазар и 2) инвестиционни фондове, освен фондовете на паричния пазар. Към тях се отнасят инвестиционни фондове, регистрирани като юридически лица, но без наети лица. Секторната класификация на единици, създадени за специални цели, например, за организация по специализирано управление на активи и задължения, агенции по реструктуриране и т.н. зависят от тяхната резидентна принадлежност, в съответствие с критериите за институционална единица и степента на държавния контрол”[11].

Разглеждат се други усъвършенствани спецификации на обхвата на производството и неговите граници, свързани с производството на БВП (глава VI).

Нови елементи има в сметка „производство” от СНС 2008 г[12]. Тази сметка се разработва общо за националното стопанство и по негови институционални сектори. В дясната страна на сметката като ресурс се записва брутната продукция [P.1]. В лявата страна на сметката се отразява използването на ресурса като междинно потребление [P.2] и потребление на основен капитал [K.1]. Балансиращата статия [B.1] отразява стойността на БВП или на (нетен вътрешен продукт). В СНС 2008 г. се разглеждат усъвършенствани спецификации на обхвата на границите за производство на стоки и услуги. Те включват: 1) усъвършенстване на концепцията за производството като единство на производството като икономическа дейност (стоки, услуги и нов елемент – продукти на знанието) и границите на производството, в които се включва и ненаблюдаваната икономика. В продукцията на отделните икономически дейности (ресурса) се включват нови елементи: продукция на централната банка, на финансови услуги с присъединени застрахователни и пенсионни фондове, на финансови услуги и присъединени застраховки (общо застраховане, животозастраховане и презастраховане) и пенсионни схеми (социални застрахователни схеми, стандартизирани гаранци-

[11] Иванов, Ю. И. И др. Обзор основных положений пересмотренной системых национальных счетов 1993 (СНС 2008 г.) и переспективы их поэтапного применения в статистике стран СНГ. В: „Вопросы статистики”, 2009, кн. 3, с. 25.

[12] System of National Accounts 2008, с. 95-125.

онни схеми), изследвания и развитие, продукция на оригинали и копия[13]. В СНС 2008 г. се променя подходът за оценка на резултатите от научните изследвания и развитие. Разходите за тях се отразяват, от една страна, като междинно потребление в сметка „производство", а от друга – като брутно натрупване на основен капитал в сметка „операции с капитали" (капиталова сметка). В баланса на активите и пасивите за тях е създадена нова позиция – изследвания и разработки в състава на основния капитал.

Капиталовата сметка (глава X)[13] отразява: 1) стойността на придобитите нефинансови активи, минус нефинансовите активи, които са изписани през отчетния период и 2) получените капиталови трансфери минус изплатените. Тя показва структурата на натрупването на капитала, операциите с непроизведени нефинансови активи, а също финансиранията за сметка на спестяванията [B.8] и капиталовите трансфери [D.9] .

В дясната страна на сметката се отразяват чистите спестявания (B.8) и капиталовите трансфери (D.9), които трябва да бъдат получени (+) и изплатени (-), което позволява да се определи част от измененията на чистата стойност на капитала. В лявата страна на сметката като използване се отразява стойността на нефинансовите активи, излизащи при различни операции. Балансиращата статия B.9 характеризира чистото кредитиране (+), определено като чистата сума от средства, които една или друга институционална единица или сектор може да предостави за финансиране на нефинансови активи на друга институционална единица или сектор. **В СНС 2008 г. има промени в класификацията на нефинансовите активи**. Въведени са нови позиции като: 1) оборудване за информационно-комуникационни технологии (AN 1132); 2) ресурси от животински произход, даващи нееднократно продукция (AN 1151); 3) ресурси от растителен произход, даващи нееднократно продукция (AN 1152); 4) разходи за прехвърляне на права на собственост (AN 116); 5) природни ресурси (AN 21); 7) минерални и енергетични запаси (AN 212); 7) диапазони на радиочестоти (AN 2151); и др[14]. При формиране на брутния капитал са включени разходи за прехвърляне на права на собственост върху непроизведени активи (AN 116), стойността на продуктите на интелектуална собственост (AN 117), стойността на военните материални запаси (AN 124). В потреблението на основен капитал (K.1) са включени разходи за прехвърляне на права на собственост и разходи по приключване на сделката. В придобиванията, намалени с продажби на непроизведени активи, са включени природни ресурси (AN 21), с признаците (граница на активите, собственост, оценяване, сделки) и договори, лизинги и лицензии – граници и видове активи (търгуеми операционни лизинги, разрешения за ползване на природни ресурси (AN 222), разрешения за извършване на специфични дейности (AN 223) и даване на изключителни права върху бъдещи стоки и услуги (AN 224), гудуил и маркетингови активи (AN 23).

Новите промени в класификацията на нефинансовите активи се отразяват чрез включване на допълнителни съставни елементи в четири вида изменения на стойността на активите. Те са: 1) брутообразуване на основен капитал (AN 1132, AN 1151, AN 117); 2) изменение на материалните запаси (AN 124); 3) по-

[13] System of National Accounts 2008, с. 195-219.
[14] System of National Accounts 2008, с. 570-571.

требление на основен капитал (AN 116); 4) придобиване минус намаление непроизведени нефинансови активи (AN 21, AN 222, AN 223, AN 224 и др.). По този начин по-пълно се обхваща стойността на активите, което се отразява върху стойността на чистото кредитиране/чисто взаимстване [B.9n] като балансираща статия на капиталовата сметка.

Новите аспекти на СНС 2008 г. в развитието на финансовата сметка са въвеждане на промени на класификацията на финансовите активи и отчитането на финансовите инструменти. Финансовата сметка обобщава всички изменения в баланса на активите и пасивите, породени от операции с финансови активи и пасиви. В дясната страна на сметката се дават ресурсите – изменения в пасивите и чистата стойност на капитала (F), а в лявата – използването на ресурсите – чистото придобиване на финансови активи (F). В началото на финансовата сметка се дават определения на финансовите активи и пасиви, разглеждат се насрещните страни на нефинансовите транзакции, размяната на финансови активи и пасиви, нетното заемане на средства и задбалансови сметки. Сделките с финансови активи и пасиви се основават на тяхната класификация, на опции за предоговаряне и оценка, период на отчитане, нетиране и консолидиране. В СНС 2008 г. има промени в класификацията на финансовите активи, в сравнение със СНС 1993 г[15]. Те включват: 1) разлагане на позицията монетарно злато и СПТ (AF.1) на AF.1.1. Монетарно злато и AF.1.2 СПТ; 2) позицията AF.5 Акции и други форми на участие в капитала се променя в СНС 2008 г. на Акционерен капитал и акции на инвестиционни фондове с подпозиции:

AF 51 Акционерен капитал
AF 511 Котируеми акции
AF 512 Некотируеми акции
AF 519 Друг акционерен капитал
AF 52 Акции на инвестиционни фондове
AF 521 Акции на фондове на паричния пазар
AF 529 Други акции на инвестиционни фондове

Позиция AF 6 Застрахователни технически резерви се променя в СНС 2008 г. на Застрахователни, пенсионни и стандартизирани гарантирани програми с подпозиции:

AF 61 Застрахователни технически резерви (освен резервите по животозастраховане)
AF 62 Изплащане на застраховки по живот и аннуитети
AF 63 Сума на пенсии, полагащи се за трудов стаж
AF 64 Изисквания към пенсионни фондове на спонсори
AF 65 Право на непенсионни помощи
AF 66 Резерви по изисквания за стандартизирани гаранции

Позиция AF.7 Друга дебиторска/кредиторска задълженост се променя в СНС 2008 г. на Производни финансови инструменти и опциони на акции на наети лица със следните подпозиции:

AF 71 Производни финансови инструменти

[15] System of National Accounts 2008, p. 219-235, 572-573. Система национальных счетов 1993, Евростат, МВФ, ОЭСР, ООН, Всемирный банк, 1998, с. 249-270.

AF 711 Опциони
AF 712 Форуърдни контракти
AF 72 Опциони на акции на наети лица

Създава се нова позиция AF.8 Друга дебиторска/кредиторска задълженост с подпозиции:

AF 81 Търговски кредити и аванси
AF 89 Друга дебиторска/кредиторска задълженост (с изключение на търговски кредити и аванси).

Капиталовата и финансовата сметка, заедно със сметки „други изменения в обема на активите" (които изразяват измененията в активите, пасивите и чистата стойност на капитала между началния и заключителния баланс на активите и пасивите, невключени в двете предходни сметки) и „преоценки" (за холдинговата печалба или загуба) са свързани с баланса на активите и пасивите (нефинансови и финансови), който характеризира националното богатство в СНС 2008 г.

Промените в класификацията на финансовите активи в СНС 2008 г. се обсъждат в кръстосан разрез и разгърнат план в глава XVII. В нея са разгледани отчитанията на застрахователни договори, социално-осигурителни схеми, стандартизирани гаранции, потоци по отношение на финансови активи и задължения, споразумения, лизингови договори и лицензии и опции върху акции, притежание на служители[16].

Новите аспекти на населението и труда в СНС 2008 г. се разглеждат в глава XIX. Те се свързват с международните стандарти за работната сила, с нарастване обема на БВП на глава от населението, с измерване на работната сила и производителността на труда[17].

Новите аспекти на капиталовите услуги[18] в СНС 2008 г. (глава XX) се обсъждат във връзка с тяхното оценяване (принос в производството, стойност, възрастова ефективност, геометрично намаляващи профили), брутен оперативен излишък, цени и обеми и модел на капиталовите услуги във връзка с природните ресурси и т.н.

Измерването на корпоративната активност[19] (глава XXI) е нов момент в СНС 2008 г. Тя се свързва с демографията на корпорациите (създаване, закриване, национализация, приватизация, сливания и придобивания), връзките между корпорациите в различните икономики, приносът на активите им в производството, последиците от финансов дисбаланс (лоши кредити, концесионно кредитиране и разсрочване на заеми) и връзки с търговското счетоводство.

Особен интерес представляват новите аспекти на връзките на централното правителство с публичния сектор (глава XXII)[20]. Те се разглеждат от гледна точка на различните институционални единици, статистиката на държавните финанси и отчитането на транзакциите, свързани с тях.

В СНС 2008 г. се препоръчва използването на общ подход за отразяване на платежите на държавните корпорации и квазикорпорации, от една страна, и на

[16] System of National Accounts 2008, p. 341-394.
[17] System of National Accounts 2008, p. 405-414.
[18] Пак там, p. 415-426.
[19] Пак там, p. 427-434.
[20] System of National Accounts 2008, p. 435-454.

държавата, от друга страна. Така например, в сметка „разпределение на първичните доходи" в състава на доходите от собственост [D.4] се отчитат постоянните платежи на държавата от доходи за участие в капитала на държавните корпорации – дивиденти [D.421] и от държавните квазикорпорации – изземване на предприемаческия доход [D.422].

Тези нови аспекти на СНС 2008 г. са свързани с анализа на данъчно-бюджетната политика. Те се основават на отчитане на операции: 1) на органите на държавно управление; 2) за другите икономически потоци; 3) в баланса на активите и пасивите и 4) за източниците и използването на парични средства. Обобщената информация се използва за изчисляване на показатели за: 1) нетно операционно салдо (доходи минус разходи); 2) чисто кредитиране/заимстване (нетно операционно салдо минус нетно придобиване на нефинансови активи. Чистото кредитиране/заимстване също така е равно на придобиване на финансови активи минус чисто поемане на задължения, консолидиране на операциите и класификация на транзакциите за инвестициите, в зависимост от класификацията на функциите на правителството. В СНС 2008 г. се разглеждат счетоводни въпроси за централното правителство и публичните сектори за: 1) осчетоводяване на данъци, на невзети данъци и данъчни кредити; 2) на транзакции с други национални и международни организации (международни членски такси и международни помощи) и 3) за правителствения дълг и неговото преструктуриране (опростяване, разсрочване, рефинансиране, конверсия и други въпроси на преструктуриране). Нов момент в държавните сметки са последствията от правителствените гаранции, предоставени на кредиторите. Някои гаранции се предоставят с производни финансови инструменти. В други случаи на много голям брой кредити от един и същи вид (например, кредити за износ или за студенти) правителствените гаранции са подобни на тези в застраховането, независимо от трудностите за определяне вероятността за отпадане на всеки конкретен кредит в рамките на определена група. Предоставянето на безлихвени заеми в изключителни случаи ще се отнасят, само за реално осъществени случаи или за такива, които ще се осъществят в бъдеще. Нови аспекти в СНС 2008 г. са взаимоотношенията на централното правителство с корпорациите. Те са: 1) за печалба от инвестиции в частен капитал; 2) за дивиденти срещу отказ за участие в частен капитал; 3) за разпродажба на активи; 4) за придобиване на капитал, капиталови трансфери и субсидии; 5) за приватизация, национализация и изкупуване; 6) за преструктурирания, сливания и прекласифициране; 7) за транзакции с централната банка и 8) за публично-частни партньорства по схема „построй – владей – експлоатирай – предай".

Нетърговските организации се включват за първи път в СНС 2008 г. (глава XXIII)[21]. През последните години значително нараства интересът към нетърговските организации, които обслужват домакинствата. Те са насочени към удовлетворяване главно на социални потребности, насочени към повишаване качеството на живот в гражданското общество. Тези и други аспекти на нетърговските организации са включени в цитираната глава XXIII. При усъвършенстване на

[21] System of National Accounts 2008, p. 455-460.

СНС 1993 се препоръчва: 1) съставяне на сателитни (спомагателни) сметки за нетърговските организации; 2) прецизиране на определението за нетърговските организации, с цел разкриването на мястото им в другите институционални сектори на икономиката; 3) прилагане на Международната класификация на нетърговските организации във връзка с Международната стандартна класификация на икономическите дейности – ревизия 4 и 4) въвеждане на методи за стойностна оценка на работата в нетърговските организации на доброволни начала[22]. Нетърговските организации се разкриват в областта на: културата и отдиха, образованието и изследванията (начално, средно, висше и т.н.), здравеопазването (болници, домове за инвалиди и др.), социалните услуги, околната среда, развитието на жилищната сфера, политическата, правозащитната или друга обществена дейност, филантропия и поощрение на волни помощи, международна дейност, религия (фондации, конгрегации и асоциации), дялове в професионални съюзи и т.н. В СНС 2008 г. се препоръчва прецизиране на сателитните (спомагателни) сметки за нетърговските организации и на техните класификации във връзка с дейността на правителството и тяхната дейност.

В СНС 2008 г. в отделна глава се разглежда дейността на сектор „Домакинства" (глава XXIV)[23]. В нея се обсъждат проблеми, свързани с класификацията на домакинствата, образуването на домакинствата (определения, местожителство, подсектори, проучвания), класификации по подсектори (по производство, потребление, доходи, демографски промени и др.), домакинствата като производители (в сивата икономика, селското стопанство, жилищното строителство). Разглеждат се домакинствата като потребители на стоки и услуги, разходите им като туристи и други разходи, според типа на продукта. Нови са аспектите за благосъстоянието на домакинствата (баланс на приходите и разходите им, семейни тръстове за защита на активи и данъци, пенсионни съображения и потребление на стоки за дълготрайна употреба).

В СНС 1993 г. се отбелязва, че незаконната дейност в сивата икономика не трябва да се изключва от системата на националните сметки. Сивата икономика, поради своята природа, не се поддава на пряко измерване. Информацията за нея, основана на косвени оценки и методи винаги може да се оспори. Импулс за измерване на сивата (ненаблюдавана) икономика се дава в международните препоръки в ръководството за измерване на ненаблюдаваната икономика, съвместно издание на ОИСР, МВФ, СНГ през 2002 г[24]. В СНС 2008 г. нови аспекти на сивата икономика се разглеждат в глава XXV[25]. В нея се обсъжда политическият интерес от измерване активността на фирмите в сивата икономика. Характеризират се единиците, които действат в сивия сектор, наричан още невидима икономика. Разглежда се сивата икономика по дефиниция на Международната организация на труда.

Интересни са новите аспекти за извличане на данни за сметките на СНС за нелегални фирми (домакинства, корекции, разбивка по дейности, производство,

---

[22] Саламон, Л. М. Отчет о проделанной работе по занесению некомерческих учреждении на Экономическую карту мира – СНС: Новости и коментарий, вып.23/декабрь 2006, с. 9-10.
[23] System of National Accounts 2008, p. 461-469.
[24] Measuring the Non – Observed Economy: A Handbook, 2002.
[25] System of National Accounts 2008, p. 471-482.

работна ръка). Разгледани са и методи за изучаване на активността в сивата икономика чрез анкетиране на домакинства, предприятия или смесено анкетиране на домакинства и предприятия.

В СНС 2008 г. са включени сателитните (спомагателни) макросметки (глава XXIX)[26]. Те се основават на функционални класификации и ключови секторни сметки. Разгледани са сателитните сметки като опции за концептуални вариации при производство на стоки и услуги, доходи, трансфери и разполагаем доход, използване на стоките и услугите, активи и задължения, цели и агрегати.

Дадени са примери за сателитни сметки в туризма, опазването на околната среда и здравеопазването.

СНС 2008 г. има и други нови аспекти, които не са разгледани[27]. По наша преценка, те не са свързани пряко с развитието на икономическата статистика.

3. Развитие на икономическата статистика

Системата на националните сметки 2008 г. е теоретична интегрирана основа за развитието на икономическата статистика. Насоките за нейното усъвършенстване могат да се представят по следния начин:

а) разкриване на особеностите на СНС 2008 г. като информационна основа за развитие на икономическата политика;
б) разкриване на аналитичните възможности на макросметките в СНС 2008 г.;
в) отразяване на новите аспекти в сметка „производство” при изчисляване на БВП и основните макропоказатели, свързани с него;
г) усъвършенстване на статистическото изучаване на цените и инфлацията с използване на методика за общ дефлатор на БВП като единство на дефлаторите по сектори на икономическите дейности;
д) усъвършенстване на статистическото изучаване на националното богатство чрез отразяване на настъпилите промени в капиталовата и финансовата сметка и тяхното влияние върху промените на баланса на активите и пасивите;
е) развитие на статистиката на държавните финанси и нейната аналитична основа при изучаване доходите, разходите, баланса на активите и пасивите и операциите с нефинансови активи, финансови активи и задължения и други икономически потоци в рамките на СНС 2008 г.;
ж) развитие на статистиката на външния дълг по отношение на концепции, правила на отчитане, институционални сектори, финансови инструменти, принципи на отчитане, възможности за анализ;
з) усъвършенстване на парично-кредитната и финансовата статистика по отношение на финансовите потоци и сметки в СНС 2008 г.;
и) развитие на статистиката на външните операции, отразявани в платежния баланс;
й) развитие на международните статистически сравнения в икономиката;
к) развитие на статистиката на туризма;

[26] System of National Accounts 2008, p. 523-544.
[27] Това са глави VIII, IX, XII-XVI, XVIII, XXVI-XXVIII. // System of National Accounts 2008, p. 157-194, 237-340, 395-404, 483-522.

л) развитие на статистиката на информационната икономика;

м) развитие на статистиката на краткосрочните икономически показатели за деловата активност.

Заключение

Разгледаните знания за СНС в икономическата политика и за някои нови аспекти на СНС 2008 г., които влияят върху икономическата статистика, позволяват да се формулират следните изводи:

1. Обект на СНС са масовите явления и процеси в икономиката, а предмет – разработване на статистическа методология за измерване на БВП и националното богатство, с цел осигуряване на достоверна обобщена информация за комплексен анализ и управление на икономиката.

2. Новият международен статистически стандарт СНС 2008 г. обхваща промени в отчитане на потоците, запасите, промени в макросметките за производство, разпределение, преразпределение и използване на доходите, в капиталовата и финансовата сметка, свързани с баланса на активите и пасивите.

3. Новите аспекти на (които не са включени в СНС 1993 г.) СНС 2008 г. се отнасят за отчитане на капиталовите услуги за измерване на корпоративната активност, за операциите на централното правителство и публичните сектори, за нетърговските организации, домакинствата, неформалните сектори на икономиката, монетарната статистика, матричнобазираните анализи и сателитни сметки (за туризма, екологията и здравеопазването).

THE SYSTEM OF NATIONAL ACCOUNTS 2008 FOR THE DEVELOPMENT OF ECONOMIC STATISTICS

Assoc. Prof. Dr Ec. Sc. Dimitar Radilov

Abstract

In the paper there is discussed knowledge of the System of National Accounts (SNA) in the economic policy and some new aspects of the international statistical standard (adopted by the UN Statistical Commission on 23-26.02.2010) SNA 2008, which affect the development of economic statistics. The new aspects of SNA 2008 are connected with accounting for capital services, measuring corporate activity, the operations of the central government and the public sectors, changes in the classification of capital and financial assets, non-profit organizations, households, the non-formal sectors of the economics, the connections of monetary statistics with the balance of payments, the matrix-based analyses and the satellite accounts (in tourism, ecology and health). These new aspects are directed not only towards the economic policy, but and towards the teaching of economic statistics in order to improve the general knowledge level and analytical knowledge of Bachelor, Master and Doctoral students.

СИСТЕМА НАЦИОНАЛЬНЫХ СЧЕТОВ 2008 Г. И РАЗВИТИЕ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ СТАТИСТИКИ

Доц. д-р эк. н. Димитр Радилов

Резюме

В статье рассматриваются знания о Системе национальных счетов (СНС) в экономической политике и некоторые новые аспекты международного статистического стандарта (принятого Статистической комиссией ООН 23-26.02.2010 г.) СНС 2008 г., которые влияют на развитие экономической статистики. Новые аспекты СНС 2008 г. касаются учета услуг в сфере капитала, измерения корпоративной активности, операций центрального правительства и публичного сектора, изменений в классификациях капитальных и финансовых активов, некоммерческих организаций, домашних хозяйств, неформальных секторов экономики, связей монетарной статистики с платежным балансом, матрично базированных анализов и сателитных счетов (в туризме, экологии и здравоохранении). Эти новые аспекты направлены не только к экономической политике, но и к преподаванию экономической статистики с целью повышения культуры и аналитических знаний бакалавров, магистров и докторов.

УДК – 004
EconLit – C8

ИНТЕЛИГЕНТНИ АГЕНТИ В ЕЛЕКТРОННАТА ТЪРГОВИЯ

Гл. ас. д-р Снежана Сълова

Електронната търговия се развива със значителни темпове. Данните от различни статистически проучвания показват, че броят на сделките по Интернет се увеличава непрекъснато. В световен мащаб през 2009 г. повече от 624 милиона потребители на Интернет са направили покупки, а се очаква през следващите 5 години броят на сделките да се удвои[1]. В страните от Европейския съюз близо 40% от жителите са пазарували онлайн през изминалата 2009 година[2]. Съществува и тенденция към непрекъснато увеличаване на броя на електронните магазини. Само в България, към края на 2009 г. функционират около 600 реални онлайн магазина, като преди 2 години те са били едва 400[3].

Сега, при наличието на множество функционални и удобни за използване уеб сайтове за е-търговия, които предлагат значителен брой продукти и услуги, е трудно за клиентите да решат какво да купят и от къде. Създава се необходимост от инструменти, които да напътстват и подпомагат потребителите по-добре да организират, управляват и използват информацията, с цел вземане на правилни решения в процеса на онлайн пазаруването. Същевременно, през последните години все по-успешно се развиват технологиите на изкуствения интелект, една интердисциплинарна област, чрез която се създават компютърни системи, способни на разумни разсъждения и действия. В сферата на електронната търговия, където има множество неструктурирани задачи, такива, за които е необходимо използването на натрупаните знания и опит при вземане на решение, навлизат и успешно се използват технологиите на разпределения изкуствен интелект и интелигентните агенти.

Цел на тази статия е да се анализира приложението на интелигентните агенти в помощ на електронната търговия и да се предложи модел на използване на семантичните и мултиагентните технологии за създаване на съвременни интелигентни системи за търсене на стоки и услуги, предлагани в Интернет.

Приложение на интелигентните агенти в електронната търговия

Интелигентните агенти се определят като „софтуерни елементи, които се намират в сложни динамични среди, възприемат и действат автономно в тези

---

[1] Number of Mobile Devices Accessing the Internet Expected to Surpass One Billion by 2013, According to IDC, <http://www.idc.com/getdoc.jsp?containerId=prUS22110509>, 29.01.2010.

[2] Eurostat. Data in focus. <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_OFFPUB/KS-QA-09-046/EN/KS-QA-09-046-EN.PDF>, 29.01.2010.

[3] Според БАЕТ, публикувано във в. Пари. Двоен ръст за онлайн търговията по Коледа, <http://dailycardpromotions.bg/news/191.aspx>, 39.01.2010.

среди и реализират набор от цели или задачи, за които са създадени”[4]. Jennings и Wooldridge дефинират следните основни характеристики на интелигентните агенти: автономност, възможност да работят съвместно с други агенти и хора, реактивност и самостоятелност, могат да действат по собствена инициатива[5]. Всички тези отличителни черти на интелигентните агенти ги правят подходящи за помощници на клиентите, които пазаруват онлайн, защото могат да работят от тяхно име като търсят стоки, сравняват оферти или препоръчват стоки.

В редица литературни източници се разглежда приложението на интелигентните технологии в системите за електронна търговия[6]. Най-добре, обаче, е подчертано ролята на интелигентните агенти като посредници в процеса на е-търговия в изследванията на учените от MIT (Massachusetts Institute of Technology)[7]. Те анализират потребителското поведение в процеса на онлайн покупката и определят шест области на приложение на агентите:

- При идентификация на потребителите. Използват се агенти-наблюдатели, които следят потоците от данни и предприемат действие при определено условие, с цел да стимулират потенциалния купувач.
- Посредничество за потребителите. Агентите извличат информация и подпомагат потребителите в процеса на покупка.
- Посредничество за търговците. Агентите подпомагат търговеца, като оценяват търговските алтернативи на базата на потребителските критерии като цена, гаранция, достъпност, срок на доставка, репутация и т.н.
- В процеса на договаряне. Агентите за водене на преговори по зададени стратегии постепенно модифицират офертите, с цел да се постигне споразумение.
- При заплащане и доставка. В този етап от онлайн покупката интелигентните агенти се използват при завършване на преговорите между търговеца и купувача.
- За обслужване и оценка на удовлетвореността на клиента от покупката. Агентите следят данните и предлагат действия за по-ефективно обслужване.

Във всички етапи на онлайн покупката агентите се използват най-вече за извличане и сравнение на информация за стоки, която впоследствие се предоставя на потребителите[8]. От казаното до тук можем да дефинираме, че основната роля на агентите е като посредници, съветници в процеса на електронната

---

[4] Maes, P. Artificial Life Meets Entertainment: Lifelike Autonomous Agent <http://www.nada.kth.se/kurser/kth/2D1381/ArtificialLifeMaes.pdf>, 14.01.2010.

[5] Jenning, H. and M. Wooldridge. Applications of Intelligent Agents <http://users.ecs.soton.ac.uk/nrj/download-files/agt-technology.pdf>, 14.01.2010.

[6] Iyer, G. and A. Pazgal Internet shopping agents: Virtual co-location and competition. Marketing Science, 22(1), 85-106; Pivk, A. and M. GamsIntel. ligent Agents in E-commerce. <http://dis.ijs.si/Sandi/docs/IAinEC.pdf>, 15.01.2010; Fasli, M. Agent Technology for e-Commerce. <http://cswww.essex.ac.uk/staff/mfasli/ATe-Commerce.htm>, 15.01.2010; Pivk, A. and M. GamsIntel. ligent Agents in E-commerce. <http://dis.ijs.si/Sandi/docs/IAinEC.pdf>, 15.01.2010.

[7] Guttman, R., A. Moukas and P. Maes. Agent-mediated Electronic Commerce: A Survey <http://alumni.media.mit.edu/~guttman/research/pubs/ker98.pdf>, 15.01.2010.

[8] You, W. Comparison-Shopping Services and Agent Design: An Overview. <http://www.igi-global.com/downloads/excerpts/33281.pdf>, 25.01.2010.

покупка. Те търсят информация за продукта, сравняват продукти, доставчици и услуги, в съответствие със зададени от потребителите критерии; откриват най-добрите по стойност продукти или услуги, изпращат уведомления и препоръчват продукти или услуги, които са потенциален интерес за клиентите въз основа на предишни техни покупки и предпочитания.

Някои от най-известните интелигентни агенти, използвани в сферата на е-търговията са представени в таблица 1.

Таблица 1

Интелигентни агенти в помощ на електронната търговия

Агенти	Основна функционалност	Недостатъци
BargainFinder, разработен от Andersen Consulting, 1995 г.	Сравнява неците на музикални CD-та от 9 онлайн магазина.	Сравнява само цената и игнорира всички други характеристика.
PersonaLogic, разработен от PersonaLogic Inc, по-късно закупен от AOL	Сравнява стоки и извежда като резултат само тези, които напълно отговарят на заявката. Използва знанието за клиентските вкусове и предпочитания и определя кои продукти и услуги са подходящи за тях.	Необходимо е продавачите да предоставят подходящ интерфейс към своите системи, за да се се извлече информация за стоките.
ShopBot/Jango, разработен от Netbot по-късно закупен от фирмата Excite	Отправя заявки към сайтове за е-търговия с книги, музика, хардуер и софтуер, обработва полуструктурираните HTML документи, извлича информация за цената на стоките и анализира получените резултати.	Ако се промени сайта, трябва да се променят и механизмите на извличане на информацията. Извлича информация за определен набор от стоки.
IntelliShopper, разработен от научен център в университета в Индиана	Наблюдава действията на потребителите и се опитва да научи предпочитанията им. Изпраща анонимни заявки към онлайн магазините, скрива IP адреса на изпращача.	Механизмите за извличане на информация работят само със сайтове, които използват специален език за описание, разработен за IntelliShopper.

Има и други примери за подобни интелигентни агенти, използващи се в помощ на електронната търговия. Ако трябва, обаче, да обобщим разгледаните в табл.1 представители, можем да кажем, че всички имат един и същ механизъм на работа. Те анализират уеб страниците от сайтовете за е-търговия, като за целта използват за всеки сайт специфични механизми за извличане на данни (вж. фиг. 1). Недостатък в случая е, че при промяна на уеб сайта на търговеца, е необходимо да се коригират и тези механизми за достъп. Освен това, новите търговци не могат да бъдат открити и запитани, а трябва първо да бъдат идентифицирани и след като се разработят методи за извличане на информация от техните уеб страници, тогава да се включат в сравненията. Описаният начин на работа на интелигентите агенти – да разчитат на определен синтаксис на уеб страниците налага те да извличат само ограничена информация и тъй като един от най-важните фактори при покупка е цената, обикновено се търси и сравнява точно тази характеристика. По този начин, обаче, не винаги могат да се намерят най-добрите оферти.

Именно поради всички тези недостатъци, споменатите по-горе интелигентни агенти сега се използват малко при е-търговията.

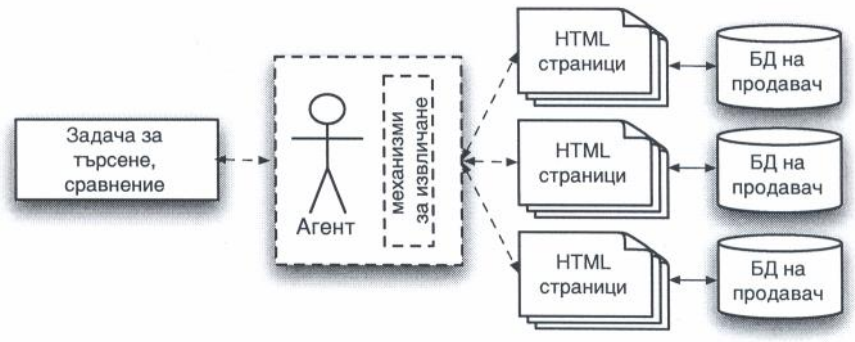

Фиг. 1. Интелигентен агент за търсене в уеб сайт

В момента интелигентните агенти в помощ на електронната търговията се използват най-вече в сайтовете за сравнение на стоки и услуги Comparison Shopping Sites (CSS). Такива са: Google Product Search, Yahoo!Shopping, Hitwise.com и др. Обикновено тези сайтове функционират като част от портали или като независими системи. Те разчитат на продавачите да предоставят необходимата информация за каталозите си със стоки или осъществяват собствено търсене с помощта на агенти. Много често онлайн продавачите и сайтовете за сравнения работят като партньори. Търговците дават на CSS пряк достъп до своите бази от данни, а сайтовете за сравнение получават комисионни за всяко кликване или за направена продажба. Наличието на договорни отношения на търговците с CSS възпрепятства предлагането на безпристрастни съвети на купувачите, следствие на което изгодни оферти остават на последните позиции от списъците за сравнение или въобще не са включени в предлаганите извадки.

Освен това, често в сайтовете за сравнение се публикува неточна и непълна информация, тъй като интервала на актуализация на данните е голям и показаните цени на стоки и услуги не са с включени такси и промоционални отстъпки. Трябва да се отбележи, че и при CSS основно се съпоставя само цената на стоките. Това до голяма степен се дължи на използваната от агентите технология за получаване на данните – „screen-scrapping", която прихваща данни от потребителския интерфейс на даден софтуерен продукт. При този подход на работа, обаче, не винаги могат да бъдат успешно разпознати и разчетени всички необходими данни за предлаганите стоки и услуги и при сравненията не се отчитат фактори, като гаранционно обслужване, условия за доставка и др., които имат решаващо значение при вземане на решение за покупка.

От направения анализ можем да посочим следните основни недостатъци на CSS:

- сравненията се базират само на цената на стоката;
- информацията за стоките не винаги е актуална;
- сравненията не са безпристрастни;
- технологията за получаване на данните – „screen-scrapping", не е надеждна.

Считаме, че съществуващите недостатъци на агентите за сравнение, използвани в електронната търговия, до голяма степен могат да се преодолеят, затова в статията ще предложим как да се усъвършенстват съществуващите технологични модели за работа на тези софтуерни агенти.

Усъвършенстван модел на мултиагентна система за сравнение и извличане на информация от сайтове за е-търговия

За изграждане на съвременен модел на системата за интелигентно търсене на информация считаме, че е необходимо използването на технологиите за уеб услуги при осъществяване на комуникация между различните компютърни системи. Уеб услугата е софтуерна програма, която включва набор от функции и се идентифицира с единен ресурсен идентификатор (URI), който се публикува в мрежата и може да бъде достъпен за други програми, чрез своя програмен интерфейс. Стандартите за описание, откриване и взаимодействие с уеб услугите се базират на eXtensible Markup Language (XML)[9]. Уеб услугите позволяват достъп до сайтовете на продавачите и извличане на информация директно от техните системи в машинно обработваем вид. Въпреки, че подобни практики сега не са достатъчно широко разпространени, най-добрият пример в това отношение е онлайн магазинът Амазон. Той предлага уеб услуги, които позволяват на програми да извличат информация за продукти и за направените добавяния в количката за пазаруване. Интелигентните агенти за е-търговия биха могли да осъществяват достъп към голям брой търговци, ако последните им предоставят програмни интерфейси за извличане на необходимата информация. За постигане, обаче, на по-добри резултати при извличането на информация се изискват по-богати описания на уеб услугите и средства за обработка на подобни описания. Ето защо, според нас, е наложително да се използват т.нар. семантични уеб

[9] Специализиран език за описание на данни.

технологии за по-добро разчитане на информацията от уеб страниците и за създаване на по-задълбочени сравнения между продуктите. „Семантичният уеб е еволюиращо развитие на WWW, в което се дефинира значението (семантиката) на информацията и услугите, правейки възможно уеб да „разбира" и изпълнява заявките на хора и машини за използване на уеб съдържание"[10]. Тази технология позволява при търсене резултатите да се извеждат на базата на значението на думата и предоставя възможности за осъществяване на смислени сравнения не само по цена, но и по много други атрибути.

Един от начините да се разшири и задълбочи описанието е чрез използването на онтологични езици[11] за описание на атрибутите и характеристиките на услугите и генериране на нови връзки. Най-често за тази цел се използва форматът Resource Description Framework (RDF), който е разработка, базираща се на основа на синтаксиса на XML и използва идентификатори URI за обозначение на ресурсите. Този формат е предназначен основно за съхранение на метаданни (данни за данните) и на негова основа е съставен онтологичният уеб език Web Ontology Language (OWL). Езикът OWL е подходящ за използване за описание на машинно обработваеми дефиниции на основните концепции и техните връзки в областта на е-търговията, тъй като може да се разглежда като комбинация от език за агентно описание и онтологичен слой DARPA Agent Markup Language (DAML) и Ontology Interchange Language (OIL). Позволява описание на класове и свойства, включително и връзки между класовете.

Уеб услугите в комбинация с онтологичните езици позволяват:

- доставчиците на услуги да описват своите услуги със семантично богати описания;
- тези, които търсят услуги, да претърсват смислено тези описания.

Подход за метатърсене и сравнение, базиран на уеб услугите и онтологичните езици при работата на интелигентните агенти в помощ на е-търговията, е описан в публикациите на Ким[12] (вж. фиг. 2). Предлаганата от него система за интелигентно търсене на информация за продукти Intelligent Product Information Search (IPIS) допуска, че електронните магазини предоставят уеб услуги, които описват предлаганите от тях стоки и услуги. При получаване на заявка от потребител интелигентният агент, използвайки онтологични езици, преобразува потребителското търсене в заявка. Той претърсва системите за е-търговия, които предоставят необходимия интерфейс за работа с уеб услуги. Агентът извлича необходимата информация от системите и след това сравнява и оценява получените резултати. Ако в намерените уеб услуги са използвани технологиите на семантичния уеб за тяхното описание, съответно ще се получат по-добри резултати.

Считаме, че чрез описания механизъм интелигентните агенти могат да осъществяват достъп до системите на голям брой търговци, ако последните предоставят интерфейс за извличане на информация, но процесът на откриване на

[10] Berners-Lee, T., J. Hendler and O. Lassila. The Semantic Web. Scientific American Magazine, <http://www.scientificamerican.com/article.cfm?id=the-semantic-web>, 18.01.2010.

[11] В компютърните науки и изкуствения интелект онтологичните езици са формални езици за описание на знанията за дадена предметна област чрез понятия, отношения и аксиоми.

[12] Kim, W., D. Choi and S. Park. Intelligent Product Information Search Framework Based on the Semantic Web, <http://iswc2004.semanticweb.org/demos/06/index.html>, 28.01.2010.

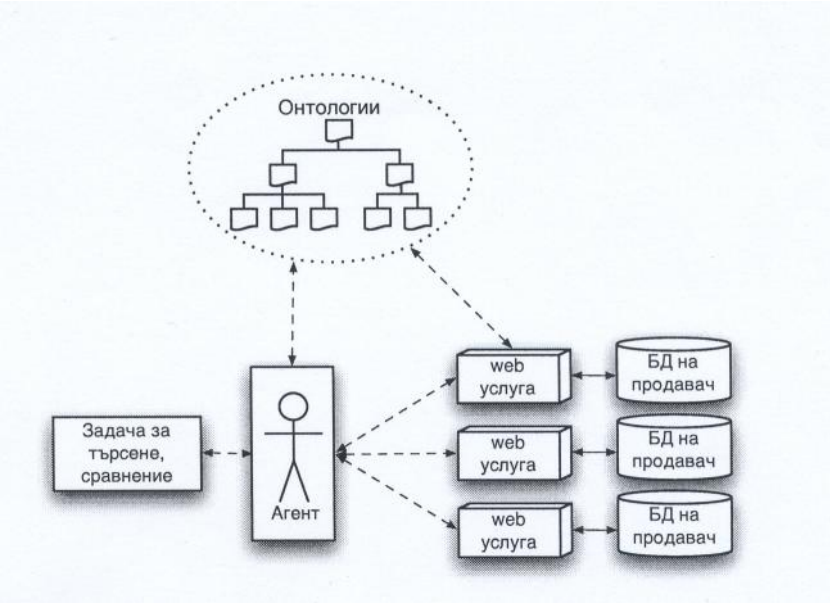

Фиг. 2. Система за интелигентно търсене на информация

подобни услуги ще става по-бавно и по-трудно, тъй като се осъществява от един и същ агент. **Ето защо, според нас, трябва да се използва и друг агент, който да локализира уеб услугите и да работи специализирано, само като посредник при намиране на търсената услуга в множеството системи за е-търговия.** По този начин системата ще е по-гъвкава и ще може динамично да се променя при промени в средата. Според теорията на разпределения изкуствен интелект, при подобни условия на наличие „на голям обем от непрекъснато променящи се различни информационни величини – маркетингови данни, финансово-отчетни, складови наличности и др.; множество източници на несигурност и динамични промени в потребителското поведение; ресурсни и разходни ограничения; относително добре структурирани оценъчни критерии за преценка на решенията на системата мултиагентните системи нямат конкурентна алтернатива.”[13]. Нашето предложение за използването на съвместна работа на взаимодействащи си агенти ни дава основание да определим новата система за интелигентно търсене на информация в сайтовете за онлайн търговия като мултиагентна. Мултиагентната система е „мрежа от свободно свързани, решаващи задачи единици, които работят заедно за намиране на отговори на проблемите на ниво над индивидуалните възможности или знания на всяка от тях”.[14]

[13] Атанасова, Т. и В. Спасова. Приложение на мулти-агентните системи при вземане на стратегически решения в търговските фирми. <http://www.ue-varna.bg/Library/publications/publications.php?id=36>, 29.01.2010.

[14] Атанасова, Т. Интелигентни агенти и мултиагентни системи. Изд. „Наука и икономика”, ИУ – Варна, 2009, с. 61.

Предлаганият от нас усъвършенстван модел на мултиагентна система за търсене, сравнение и извличане на информация от сайтове за електронна търговия, с цел подпомагане на клиентите при избора им за конкретна покупка, е показан на фиг. 3.

В представения модел се използва взаимодействие между агентите в една мултиагентна система. „Агент 1" е в динамична връзка с останалите агенти, които работят като брокери или посредници. Той получава заявки и изпълнява действия, като използва услуги на други агенти. Агентите посредници са специализирани в търсене на системи за електронна търговия, които предоставят интерфейс за извличане на информация посредством уеб услуги. Освен това, те имат възможност да претърсват смислово техните описания. Използването на онтологично богати езици в случая е необходимо, както при описанието на уеб услугите, така и при агентите, за да разберат, обработят и извлекат информация, която да предоставят на потребителите. Осмислянето на извлечената информация ще осигури сравнения по множество параметри: цена, гаранция, репутация на производителя, доставка, начини на плащане и др. Търговците, от своя страна, могат да улеснят достъпа до сайтовете и каталозите си, като разработят уеб услуги и ги регистрират при посредници. Трябва да се отбележи, обаче, че за да работи ефективно предложеният модел са необходими: надеждни алгоритми за откриване на уеб услуги; онтологични услуги, базирани на консолидация на онтологии и смислови механизми за същинско сравнение, базирано на предпочитанията на потребителите.

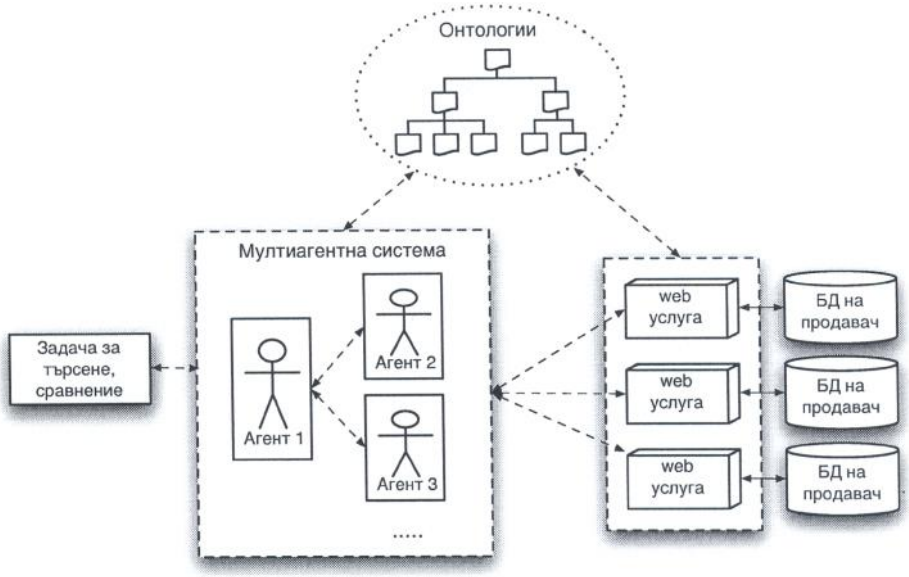

Фиг. 3. Мултиагентна система за търсене, сравнение и извличане на информация от сайтове за електронна търговия

Предимствата на предложения усъвършенстван модел на мултиагентна система за търсене, сравнение и извличане на информация от сайтове за електронна търговия, можем да обобщим по следния начин:

- интелигентните агенти могат динамично да извличат информация от променлив брой търговци и не зависят от статични линкове;
- позволява използването на множество посреднически агента, което е предпоставка за по-добри резултати при търсенето, а оттам и при сравнителните анализи на информацията;
- системата осъществява смислени търсения и сравнения на стоки и услуги, базирани не само на една тяхна характеристика – цената, а и на други характеристики като гаранционен сервиз, условия за доставка, текущи промоции и др.

В заключение следва да отбележим, че използването на технологиите на семантичния уеб и интелигентните агенти в системите за е-търговия е наложително. Те ще позволят на търговците да предлагат по-качествени и персонализирани услуги. Предложеният усъвършенстван модел на мултиагентна система за търсене, сравнение и извличане на информация от сайтове за електронна търговия помага както за набиране на знания за клиентските предпочитания, така и за осъществяване на обширно търсене на базата на получената информация за клиентите. Използването му ще допринесе за предлагането на повече и по-качествени Интернет услуги потребителите.

Литература

1. Атанасова, Т. Интелигентни агенти и мултиагентни системи. Изд. „Наука и икономика", ИУ – Варна, 2009.
2. Brody, A. and J. Edward= GottsmanPocket BargainFinder: A Handheld Device for Augmented Commerce. <http://www.accenture.com/NR/rdonlyres/73AD7A5A-283D-4D44-93EB-71732B697759/0/pocketbargainfinderhuc99.pdf>, 17.01.2010.
3. Fasli, M. Agent Technology for e-Commerce. <http://cswww.essex.ac.uk/staff/mfasli/ATe-Commerce.htm>, 15.01.2010.
4. Garcна, R. Semantic Web for Business: Cases and Applications, InformatIon scIence reference, New York, 2008.
5. Guttman, R. and P. Maes. Agent-mediated Integrative Negotiation for Retail Electronic Commerce. <https://eprints.kfupm.edu.sa/23234/1/23234.pdf>, 17.10.2010.
6. Guttman, R., A. Moukas and P. Maes. Agent-mediated Electronic Commerce: A Survey <http://alumni.media.mit.edu/~guttman/research/pubs/ker98.pdf>, 15.01.2010.
7. Iyer, G. and A. Pazgal. Internet shopping agents: Virtual co-location and competition. Marketing Science, 22(1), 85-106.
8. Jenning, H. and M. Wooldridge. Applications of Intelligent Agents <http://users.ecs.soton.ac.uk/nrj/download-files/agt-technology.pdf>, 14.01.2010.
9. Kim, W., D. Choi and S. Park. Intelligent Product Information Search Framework Based on the Semantic Web, <http://iswc2004.semanticweb.org/demos/06/index.html>, 28.01.2010.

10. Maes, P. Artificial Life Meets Entertainment: Lifelike Autonomous Agent <http://www.nada.kth.se/kurser/kth/2D1381/ArtificialLifeMaes.pdf>, 14.01.2010.
11. Pivk, A. and M. GamsIntel M. ligent Agents in E-commerce. <http://dis.ijs.si/Sandi/docs/IAinEC.pdf>, 15.01.2010.
12. You, W. Comparison-Shopping Services and Agent Design: An Overview. <http://www.igi-global.com/downloads/excerpts/33281.pdf>, 25.01.2010.
13. Weiss, G. Multiagent Systems A Modern Approach to Distributed Modern Approach to Artificial Intelligence. The MIT Press, 1999.

INTELLIGENT AGENTS IN E-COMMERCE

Chief Assist. Prof. Dr Snezhana Salova

Abstract

The use of the technology of distributed artificial intelligence and the intelligent agents as its implementation in the systems of e-commerce is imperative. In the present article we put forward a perfected model of a multi-agent system for comparing and extracting data from e-commerce sites. For the realization of this model there is used semantic web technology, which will allow salespeople to offer a greater number of unbiased and personalized services on the Internet.

ИНТЕЛЛИГЕНТНЫЕ АГЕНТЫ В ЭЛЕКТРОННОЙ ТОРГОВЛЕ

Гл. асс. д-р Снежана Сылова

Резюме

Применение технологий распределенного искусственного интеллекта и интеллигентных агентов как его реализации в системах электронной торговли весьма актуально. В настоящей статье представлена усовершенствованная модель мультиагентной системы сопоставления и извлечения информации из сайтов электронной торговли. Для реализации представленной модели используются семантические веб-технологии, что позволит торговцам предлагать в Интернете все более беспристрастные и персонализированные услуги.

УДК – 338
EconLit – M190

ОБСЛУЖВАНЕТО НА КЛИЕНТИТЕ В ЛОГИСТИКАТА КАТО КОНКУРЕНТНО ПРЕДИМСТВО

Гл. ас. д-р Донка Желязкова

В съвременните пазарни условия острата конкуренция предизвиква бизнесът да търси предимства в областта на логистичното обслужване, защото то оказва пряко влияние върху пазарното участие на фирмите и може да се приеме като обективен индикатор за конкурентноспособност.

Целта на тази разработката е да дефинира същността на обслужването на клиентите в логистиката и да разкрие неговия потенциал като конкурентно предимство.

За постигане на така заложената цел следва да бъдат решени задачи, свързани с:

1. Дефиниране същността на обслужването на клиентите в логистиката.
2. Разкриване потенциала на обслужването в логистиката като източник на конкурентно предимство.

Интересът към разглеждането на обслужването на клиентите в логистиката в контекста на конкурентното предимство има сериозно основание, предвид съвременните тенденции на развитие в теорията и практиката, които се обединяват около безспорните преимущества, осигурявани от услугите, които оказват на своите клиенти фирмите, опериращи на пазара.

Под клиенти в логистиката[1] ще разбираме юридически или физически лица, които имат намерение да придобият стоки и услуги, с цел задоволяване на своите потребности. За логистиката клиентите могат да бъдат:

- юридически или физически лица, които изпълняват доставки по местоназначение;
- юридически или физически лица, през които преминава правото на собственост на доставената продукция;
- предприятие или подразделение на предприятие, които са партньори в бизнеса, но са част от друга верига на доставки.

В теоретичен план няма единно мнение относно същността на обслужването на клиентите, което налага да се разгледат авторските становища и да се изведат основните допирни точки и респективно разлики при дефиниране на това понятие.

Според J. Johnson „Обслужването на клиентите е съвкупност от дейности, осъществявани в процеса на изпълнение на поръчката за удовлетворяване потребностите на клиентите, с цел създаване у клиента на представата, че с дадената организация се работи леко и приятно”.[2]

---

[1] Дыбская, В. В. и колектив. Логистика. М: Эксмо. 2008, с. 353-367.
[2] Джонсон, Дж. С. Современная логистика. М: Вильмс. 2005, с. 126.

Авторът възприема обслужването като едно отлично „оръдие” на конкурентната борба, което, заедно с конкурентноспособните цени, притежава достатъчно потенциал за създаване на допълнителни предимства, свързани с привличане и задържане на определен контингент лоялни клиенти. J. Johnson декларира интерес към един подход, ориентиран към клиента, чрез който освен удовлетворяване на конкретни потребности, се създава и позитивен имидж, сигурна предпоставка за дългосрочно сътрудничество между партньорите. По смисъла на това становище, логистичните дейности складиране, транспортиране, управление на поръчките и доставките до клиента, управление на разпределението и на стоковите запаси, са елементите на процеса на обслужването на клиентите.[3]

J. Bernard La Londe, Martha C. Cooper и Thomas G. Noordewier се обединяват около схващането, че обслужването на клиентите може да се разглежда като процес на предоставяне във веригата на доставките на значителна добавена стойност, предимства и оправдани разходи.[4]

В този случай добавената стойност означава предоставяне на някои допълнителни услуги, които увеличават полезността за клиента и същевременно превръщат стоките или услугите на фирмата в предпочитани пред стоките и услугите, предлагани от конкурентите. Такива услуги могат да бъдат свързани, например, с осигуряването на клиентите на постоянна информация относно наличните запаси; подреждане или разтоварване на стоките в такава последователност, в каквато клиентите ще ги използват; осигуряване на стоките с щрих кодове, което ще улесни всички участници в логистичната верига при тяхната обработка и др. Проблемът, който може да възникне пред фирмената логистика в този аспект е свързан с възприемането от страна на клиентите като задължително условие предоставянето на основните услуги да бъде съпътствано неизменно и от предоставянето на допълнителни услуги. Този факт изисква фирмата да прилага един непрекъснат иновативен подход, за да задържи интереса на клиентите към себе си и да пребори адаптивната политика на конкурентите към предлаганите от нея новости в сферата на обслужването.

Авторите поставят акцент и върху „оправданите разходи”, защото, създавайки ред в организацията на логистичните процеси, те считат, че ще се разкрие възможност за предотвратяване на неочаквани разходи, свързани със загуба на стоки, грешки и др.

От своя страна, Л. Миротин дефинира обслужването на потребителите в контекста на процес, свързан със създаване на съществени изгоди, съдържащи добавена стойност, при поддържане ефективно равнище на запасите във веригата на доставки.[5] В този случай обслужването на потребителите се разглежда като процес, който попада в обсега на управлението на веригата на доставките и оказва своето въздействие и върху фирмената ефективност.

---

[3] Herbert, W. Davis. Physical Distribution Costs: Performance in Selected Industries, 1987 in Council of Logistics Management, Fall 1987 Annual Conference Proceedings, vol. 1. Oak Brook, IL: CLM. 1987, p. 372.

[4] Bernard, J. La Londe & Martha C. Cooper, Thomas G. Noordewier. Customer Service: A Management Perspective. Oak Brook, IL: Council of Logistics Management. 1988, p. 5.

[5] Миротин, Л. Б. и др. Логистика: обслужевание потребителей. М: ИНФРА, М., 2002, с. 11.

Обслужването в логистиката е понятие, което се използва за описание на комплекса от операции, които изпълнява доставчикът от момента на получаване на поръчката, до момента на получаване на продукцията от потребителя.[6] Тези операции включват доставката на продукцията, складирането, съхранението, опаковката, комплектуването и транспорта. Тук се включват също така избор на маршрут и съставяне на график за движение. Целта на тези операции е да преодолеят териториалното несъответствие между производството и потреблението. Те се ангажират да пренесат продукцията от мястото на производството до мястото на потребление в точното време при оптимални разходи.

Б. Аникин формулира своето виждане по въпроса като счита, че обслужването в логистиката представлява съвкупност от функции и дейности във всички подсистеми на предприятието, обезпечаващи връзката „предприятие – потребител" при движението на материалните и информационните потоци по качество, количество, цена, място и време на доставката в съответствие с изискванията на пазара.[7] Авторът обмисля съдържанието на обслужването на клиентите в един по-широк аспект, като отбелязва, както значението на динамиката на материалните потоци и коректността по отношение на съпътстващата ги информационна обезпеченост, така и въздействието на условията на средата.

Според В. Ковачева, „На обслужването на клиентите си фирмата трябва да гледа като на изходно начало на дистрибуционните дейности, защото то е критерий за това, доколко продуктите са доставени на определените места и в определеното време".[8] Обслужването на клиентите е своеобразен критерий за фирмата до каква степен продуктите са доставени точно навреме и точно на място, т.е. не следва да се разглежда единствено като завършващ етап, а като изходно начало при организацията и управлението на цялостната логистична дейност.

Логистичното обслужване, обаче, може да се разглежда и като краен продукт на логистичната функция при съчетаването и изпълнението на логистичните дейности точно навреме и точно на място, осигурявайки полезност за потребителите. J. Stock и D. Lambert подкрепят едно такова становище, като имат предвид самата същност на логистиката да задоволява платежоспособното търсене на потребителите като изпълнява техните поръчки, което означава, че „обслужването на клиентите е крайният продукт от съчетаването на редица логистични функции и операции, които осигуряват пространствена и времева полезност на продуктите, свързани с техните потребности".[9]

Stock и Lambert дефинират обслужването на клиентите по три принципни начина, които възприемаме като основа при неговото разглеждане, тъй като те включват три равнища на осъзнаване. Тези равнища са следните:[10]

- *Обслужването на клиентите като дейност*. Това ниво тълкува обслужването на клиентите като необходима дейност, която фирмата трябва да осъществи, за да задоволи техните нужди. Приемането на поръчките,

---

[6] Цит. съч., с. 55.
[7] Аникин, Б. А. Логистика. М.: ИНФРА-М, 2006, с. 337.
[8] Ковачева, В. Дистрибуционна политика на търговските фирми, С.: ВЕК 22, 1995, с. 103.
[9] Stock, J., Lambert, D. Strategic Logistics Management. Illinois: IRWIN, Homewood, 1997, p. 81.
[10] Цит съч., p. 81-82.

разплащането, фактурирането, приемането на рекламациите са типични примери за това ниво на обслужване на клиентите. Отделите, които основно се занимават с проблемите на клиентите, също представляват това ниво.

- *Обслужването на клиентите като измерител на представянето.* Това ниво включва обслужването на клиентите в границите на критериите за специфично представяне като процент на получените поръчки навреме и изпълнението им и броя на поръчките, изпълнени без приемливите ограничения. Това ниво включва обслужването на клиентите като дейност. Фирмата трябва да гледа над резултатите, за да види, дали услугата задоволява действителните потребности на клиентите.
- *Обслужването на клиентите като философия.* Това ниво разглежда обслужването на клиентите в рамките на фирмата като възможност да се предлага обслужване на много добро равнище. В този аспект разглеждането на обслужването на клиентите засяга количеството и качеството на мениджмънта. Често това представя обслужването на клиентите като дейност или набор от измерители на представянето. Тази интерпретация включва направленията на обслужването на клиентите, които засягат цялата фирма или всички нейни дейности.

Тези три аспекта са важни за разбирането на необходимостта от успешното обслужване на потребителите и конкретно в контекста на логистиката, защото ефективното обслужване трябва да се отличава с определена гъвкавост при предоставянето на услугите и с бърза адаптация към измененията на външната среда и към растящите потребности на клиентите.

В заключение можем да обобщим, че обслужването на клиентите в логистиката представлява процес на формиране на добавена стойност за потребителите при ефективно ниво на разходите. В този контекст добавената стойност представлява някои допълнителни услуги, които подобряват обслужването и го превръщат в предпочитано от потребителите.

Потвърждава се и схващането на M. Porter, че конкурентните предимства произлизат от стойността, която фирмата създава за своите купувачи, и не е възможно тези предимства да се осмислят, ако фирмата се разглежда в контекста на единно цяло. Според автора, предимствата се формират и зависят от всяка отделна дейност, извършвана от фирмата. M. Porter определя пет основни стратегически дейности, които създават стойност и разходи във всеки отделен бизнес и това са вътрешната логистика, операциите (дейностите), външната логистика, маркетингът и продажбите и услугите (сервизът). Тези дейности трябва да се извършват по-добре от конкурентите и така да се постигне конкурентно предимство.[11]

Обслужването на клиентите има много измерители и действително е комплексно понятие. Фирмата, обаче, може изцяло да контролира много от елементите на това обслужване посредством ефективния логистичен мениджмънт. Успешното интегриране, високото равнище на логистично обслужване на клиенти-

[11] Портър, М. Управление на маркетинга. С.: Класика и стил, 2002, с. 50.

те могат лесно да се превърнат в стратегически подходи, чрез които фирмата да се разграничи от останалите конкуренти.

Основният момент, който определя значимостта на обслужването за постигане целите на разпределителните процеси може да се сведе до преодоляване на разрива по място, време и владеене на продукта. Нивото на обслужване на клиентите оказва пряко влияние върху пазарното присъствие на фирмата, доставките, дейностите по разпределението и общите логистични разходи, а от там и върху печалбата и рентабилността. Поради това, нивото на обслужване на клиентите може да се приема като индикатор за наличието на интеграция в управлението на логистиката, която е предпоставка за повишаване на фирмената конкурентноспособност.

Осигуряването на оптимално ниво на обслужване на клиентите се свързва главно с удовлетворяване на техните изисквания относно[12]:

- наличието на добре организирана система за приемане на поръчки за доставка и за покупка от клиентите. Тази система включва редица звена, служби и др., осигурени с необходимите материални ресурси и с персонал със съответната квалификация;
- поддържането от предприятията-доставчици и от търговците на такова равнище на запасите, което осигурява възможно най-пълното задоволяване на потребителското търсене; това е свързано с наличието на добре организирана складова мрежа;
- времето за доставката на продуктите – включва времето от подаването на поръчките до получаването от клиента на продуктите на посоченото от него място;
- възможността за задоволяване на специални поръчки и потребности – спешни доставки в екстрени ситуации, задоволяване на необичайни потребности и изисквания;
- високото качество на доставяните продукти и на всички операции, осигуряващи изпълнението на поръчките и реализирането на покупките;
- възможността за купувача да види и изпробва продукта преди неговото закупуване;
- готовността на предприятието да приеме обратно дефектните стоки и да ги замени в кратък срок;
- предоставянето на услуги по транспортиране от мястото на закупуване на продукта до мястото на неговото използване;
- следпродажбен сервиз и поддръжка на продуктите и своевременно снабдяване с резервни части;
- приемлива стойност на услугите, т.е. целият комплекс от предоставяни услуги и обслужване не трябва да води до значително и неприемливо увеличаване на цените на стоките за потребителите от съответния пазарен сегмент;
- други услуги – улесняване избора на продукт, възможност за закупуване на изплащане, на лизинг и др.

[12] Маринов, Г. и др. Икономика на предприемаческата дейност. С.: Информа интелект, 2001, с. 392.

Съвременните фирми демонстрират своя интерес към обслужването на клиентите, признавайки неговото значение като източник на конкурентно предимство и интегрална част от фирмената програма за постигане на тоталното качество, предлагано на клиента.

Обслужването на клиентите, като един от елементите при търсенето на тотално качество, следва да се разглежда на три основни етапа, включващи три категории услуги: услуги, предоставяни от компанията преди сделката (или преди продажбата), по време на сделката (на продажбата) и след сключването на сделката (след продажбата).[13]

На всеки етап обслужването включва различни елементи:

1. Елементи на обслужването преди сделката:
- политика на обслужване на клиентите;
- достъпност до информация за продукта;
- достъпност до рекламна и ценова информация за стоките и услугите от страна на клиента;
- качествено техническо обслужване;
- организационна структура на компанията;
- гъвкавост на системата за обслужване;
- финансови условия.

2. Елементи на обслужването по време на сделката:
- комплектуване на поръчката;
- маркиране, етикиране;
- подготовка на стоките за продажба;
- проверка на качеството на стоките;
- транспортиране;
- експедиране;
- избор на товароносител;

както и дейностите, свързани с:
- организация на доставките;
- избор на транспортно средство;
- съвместна разработка на маршрутите за доставка;
- осигуряване на аутсорсинг услуги при необходимост;
- управление на запасите;
- информационно осигуряване относно поръчките и евентуално за тяхното изменение.

3. Елементи на обслужването след сделката:
- гаранционно обслужване;
- подготовка на персонала;
- поддържане на рекламни кампании и стимулиране на продажбите;
- приемане на дефектни стоки;
- приемане на опаковки с нарушена цялост;
- осигуряване на достъпност до техническа информация;
- обработка на постъпили оплаквания;
- смяна на продукт.

[13] Дыбская, В. В. и колектив. Логистика. М.: ЭКСМО, 2008, с. 353.

Логистиката съдейства за успеха на бизнеса на основата на материалното и информационно обезпечаване на потребителите в съответствие с техните потребности на всеки етап от сделката. За да се постигне определено ниво на обслужване по отделни елементи е необходимо специалистите в тази област да извършват редовно анализи на фирмено равнище и да сравняват резултатите с тези на своите конкуренти. Това ще помогне за установяване на адекватността на предоставяните услуги, в съответствие с измененията на изискванията на самите клиенти или в съответствие с измененията на пазарните условия.

Някои от тези елементи могат да бъдат изведени като показатели за оценка на конкурентноспособността на фирмено равнище, които да бъдат измерени и сравнени с тези на конкурентите на всеки етап, при отчитане на специфичните условия в бранша и в съответствие с потенциала на конкретната бизнесединица. Резултатите могат да послужат като основа при изграждането на фирмената стратегия в направление обслужване на клиентите в логистиката.

Аутсорсингът, например, е една от съвременните възможности за подобряване на обслужването и изтъкването му като конкурентно предимство пред фирмите в бранша. Известни са няколко вида аутсорсинг модела:

- Аутсорсинг на бизнеспроцеси (Business process outsourcing – BPO) – концепция, базирана на специфични бизнесзадачи. Аутсорсингът на бизнеспроцесите често се разделя на две категории: аутсорсинг на вътрешни услуги (back office outsourcing), които включват вътрешнофирмени бизнесфункции и аутсорсинг на външни услуги (front office outsourcing), включващ обслужване и работа с клиенти, маркетингова концепция или техническа поддръжка.
- Аутсорсинг на процесите, свързани с бизнеспознанията (Knowledge process outsourcing – KPO). Докато по-голямата част от аутсорсингът на бизнеспроцесите включва изпълнение на стандартизирани процеси за самата компания, то аутсорсингът на процесите, свързани с бизнеспознанията, реализира тези процеси, които изискват задълбочени изследвания и аналитични умения. Не толкова комплексна, колкото аутсорсингът на бизнеспроцесите, дейността по аутсорсингът на процесите, свързани с бизнеспознанията включва адекватно изследване и развитие, както и събиране на данни.
- Аутсорсинг на информационни технологии (Information technology outsourcing – ITO). Аутсорсингът на информационни технологии е подвид на аутсорсингът на бизнеспроцесите. Той попада в обсега на дейност на ИТ ръководителите, които често участват и контролират усилията за реализация на другите два аутсорсинг модела.

Основните причини за избор на аусорсинг стратегия са различни за всяка компания, но най-често включват някои от основните параметри, като:

- намаляване на разходите;
- търсене на възможност за концентриране върху ключовите аспекти от цялостния бизнеспроцес чрез възлагане периферните дейности на външен изпълнител;
- липса на ресурси във фирмата;

- постигане на ефективност при осъществяване на планираните дейности;
- възможности за по-бърза реакция при променящите се бизнесусловия;
- по-големи възможности за контрол на бюджета чрез фиксиране на разходите;
- намаляване на текущите инвестиции във вътрешната инфраструктура;
- достъп до иновации.

Основанията за използване на аутсорсинг услуги са показателни за пряко-то влияние върху обслужването на клиентите, което оказва прилагането на такава съвременна стратегия.

Фирмите могат да обмислят, как да превърнат всеки елемент на обслужването на клиентите в конкурентно предимство.

Поради комлексността при осигуряването на отделните елементи на обслужването в една фирма, е необходимо да се изхожда от гледна точка на градивното сътрудничество между отделите по маркетинг, продажби и логистика, както и останалите звена във фирмата (вж. фиг. 1).

Маркетингът провежда анализ на пазара на потребителите, сегментира целия потенциал на база разработените стандарти за логистичните услуги и определя кои услуги са най-важните за клиентите. При анализа на пазара на конкурентите маркетингът установява услугите, които позиционират конкурентните компании, а също така се опитва да разбере условията при предоставянето на услугите, както и тяхната пазарна стойност. В резултат на проведения маркетингов анализ се определят най-търсените услуги от страна на потребителите, съпоставят се с възможностите на фирмата и съвместно с логистиката се определят услугите, които ще съставлява фирмената политика на обслужване. Именно поради тази причина логистиката трябва да разработва стандарти за изпълнението на услугите. Разработването на такива стандарти предполага изучаването на всички процеси, свързани с реализацията, които протичат във фирмата и определяне на себестойността на услугите при отчитането на всички фактори, влияещи върху тяхното изпълнение. Това е т. нар. традиционен подход при обслужването на клиенти, който е свързан със стандартизиране на обслужването и изисква разработване на показатели за оценка на обслужването и стандарти на обслужване. Най-често използваните показатели са: наличие на стоки на склад по асортиментни позиции; пълнота на запаса; процент стоковите партиди (групи) готови за изпращане; сумарни разходи за предоставяне на услуги, съпоставени с пропуснатите продажби и др.

Ръстът на конкуренцията и насищането на пазара налагат да се използват съвременни подходи при обслужването на клиента. За целта се преминава от стандартизиране към индивидуален подход при обслужването.

Във връзка с това, съвременното обслужване може да се определи като стремеж към тотално качество чрез индивидуален подход към клиента. Предложенията трябва да се сведат не до стандартен портфейл от комплексни услуги, а до гъвкава организация на обслужване, към диференциация на услугите за по-голяма пълнота при удовлетворяването на индивидуалните потребности на клиентите. Всички определения за качеството на обслужването трябва да изхождат от клиента и оценката на работата на отделите по обслужването трябва да се приведе в съответствие с параметри, значими за клиента.

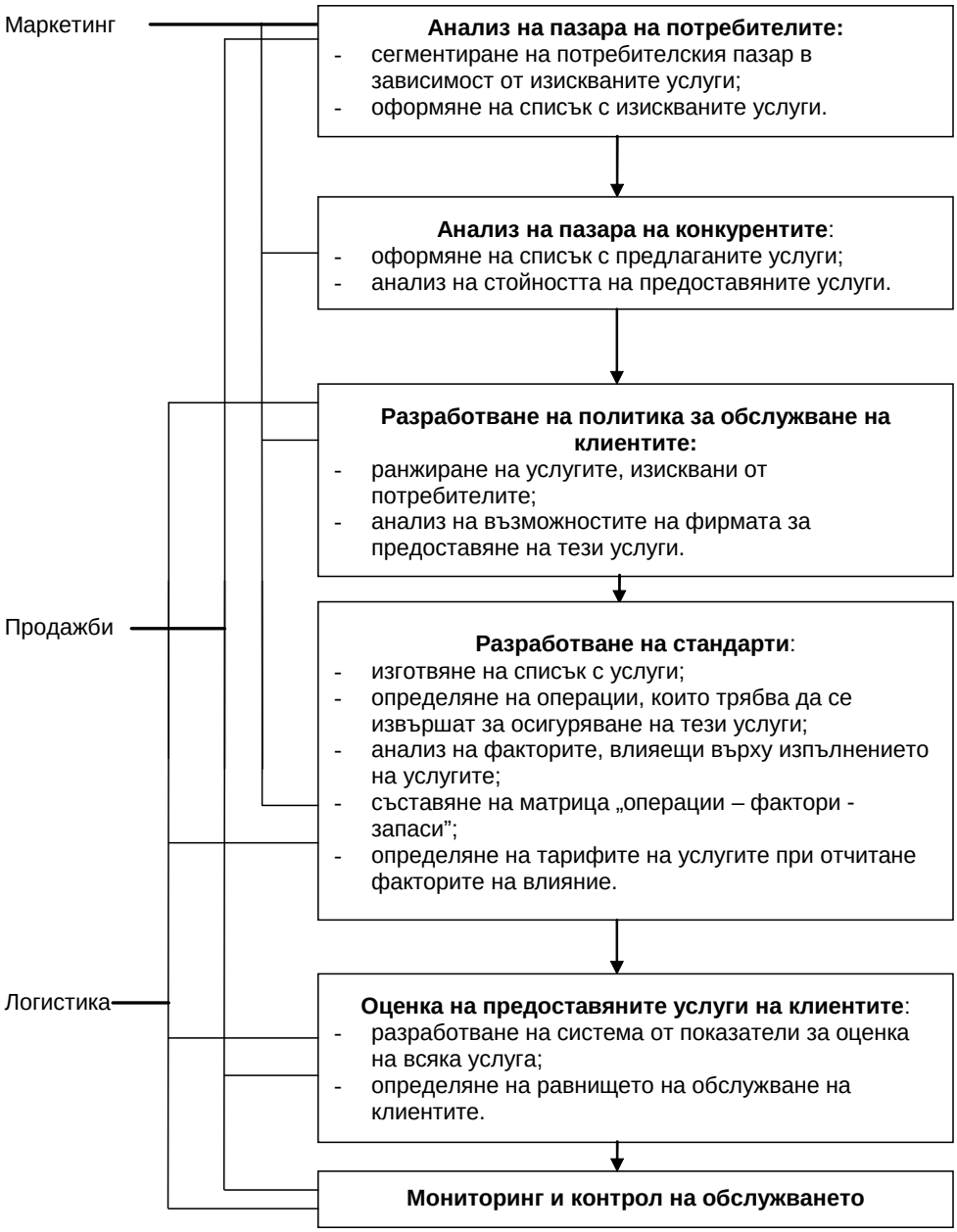

Фиг. 1. Взаимодействието на логистиката с маркетинга и продажбите при формиране на логистичното обслужване[14]

[14] Адаптирано от Дыбская, В. В. и др. Логистика: Интеграция и оптимизация логист. бизнес-процессов в цепях поставок . М.: Эксмо, 2008, с. 363.

Следователно, в условията на непрекъсната конкурентна борба всяка фирма, която се стреми да установи лидерски позиции на пазара, може да реализира превъзходство над своите конкуренти по отношение на обслужването на клиентите.

Алтернативните подходи в конкурентната борба по отношение на обслужването на клиентите могат да бъдат определени като „стар" и „нов" и да се изграждат на различни основи като най-ниска цена, наличност на стоката, надеждност на доставките, осигуряване на техническо обслужване и пр. В таблица 1 са изложени някои специфични особености на подходите за конкуриране при основа наличност на стоката и време за доставката.

Таблица 1

Особености на подходите в конкурентната борба при обслужването на клиентите в логистиката на основа наличност на стоката и време за доставката[15]

Стар подход	Нов подход
Оптимизиране на стоковите запаси, с цел преодоляване на несъответствията в пространството и времето между производството и потреблението.	Оптимизиране времетраенето на вътрешнофирмените процеси, за да се повиши гъвкавостта и адаптивността към промените в пазарното търсене.
Увеличаване броя на складовите звена.	Акцент върху спазването на разписанието, за да се гарантира предварително заложеното предимство – надеждност на доставките.
Увеличаване на фирмения капацитет, с цел подобряване възможностите на предприятието да реагира при промени в пазарното търсене.	Възприемане политиката на тотално качество, за да се намали времето от рекламацията до реалното задоволяване на потребностите на клиентите.
Превантивност при осъществяване на стопанските процеси за изпълнение на приетите поръчки.	Използване на бърз превоз и централизиране на дейностите по разпределението, за да се избегне нерационалното разполагане на запасите.
Акцент върху стопанските резултати.	Подобряване комуникациите с клиентите, посредством завишаване нивото на тяхното обслужване.

По същество резултатите, които се регистрират вследствие на прилагането на единия или другия подход се различават съществено. Основавайки се на „стария

[15] Адаптирано от Гаторна, Дж. Основи на логистиката и дистрибуцията. Бургас: Делфин прес, 1996, с. 440-441.

подход”, предприятията формират по-високи разходи, по-ниско качество на продуктите, удължават цикъла на поръчката, затрудняват разпределението на запасите и т.н. Всички тези негативи рефлектират върху обслужването на клиентите.

За разлика от тях, предприятията, които са осъзнали предимствата на съвременните подходи за конкуренция, регистрират по-ниски разходи, повишават качеството на своите продукти, създават имидж за сигурността на клиентите, повишават степента на гъвкавост и адаптивност при промени в пазарното търсене по отношение и на количество и на разнообразие. Позитивните резултати от прилагането на един модерен подход в конкурентната борба осигурява и желаното обслужване на клиентите.

Обслужването в логистиката до известна степен се ограничава до конкретните дейности, които трябва да бъдат осъществени с оглед адекватното преодоляване на несъответствието във времето и пространството между сферата на производството и сферата на потребление. За да се превърне в конкурентно предимство, обаче, обслужването на клиентите трябва да се отличава с определена гъвкавост при предоставянето на услугите и с бърза адаптация към изменнията на външната среда и към растящите потребности на клиентите.

CUSTOMER SERVICE IN LOGISTICS AS A COMPETITIVE ADVANTAGE

Chief Assist. Prof. Dr Donka Zhelyazkova

Abstract

The present work examines some theoretical aspects of customer service in logistics. There is formulated a general position on the nature of customer service, viewed as a process of creating added value as a result of the provision of additional services, with a view to overcoming the discrepancy in the temporal and spatial aspect between production and consumption at optimum cost. The service is presented as a major competitive advantage, adaptive towards the requirements of the customers.

ОБСЛУЖИВАНИЕ КЛИЕНТОВ В ЛОГИСТИКЕ КАК КОНКУРЕНТНОЕ ПРЕИМУЩЕСТВО

Гл. асс. д-р Донка Желязкова

Резюме

В настоящей разработке рассматриваются некоторые теоретические аспекты обслуживания клиентов в логистике. Обобщается мнение относительно сущности обслуживания клиентов, которое воспринимается как процесс формирования добавленной стоимости в результате обеспечения дополнительных услуг с учетом преодоления несоответствия во временном и пространственном аспекте между производством и потреблением при наличии оптимальных затрат. Обслуживание представлено как серьезное конкурентное преимущество, приспособимое к требованиям клиентов.

УДК – 912
Econ Lit – R120

АКТУАЛНИ АСПЕКТИ В РАЗВИТИЕТО НА СЪВРЕМЕННОТО ТУРИСТИЧЕСКО СТРАНОЗНАНИЕ

Ас. д-р по география Вилиян Кръстев

Динамизиращите се световни процеси намират пряко отражение в повишаване ролята на туристическата дейност в общественото развитие. Бурно развиващият се международен туризъм се нуждае от все по-задълбочено осмисляне на географските знания, чиято систематизация намира пряко отражение в организацията на туризма, издаването на специализирана литература, туристическата мотивация. Потребността от добре подбрани и систематизирани географски знания поставя сериозен акцент най-вече върху туристическото странознание със стремеж към разширяване възможностите на регионалните изследвания за интензивното и ефективно развитие на туризма. Като основен сегмент в географията на туризма, туристическото странознание се стреми да изпълнява и важна систематизираща функция в комплексното представяне на знанията за туризма. Въз основа на така представената постановка на проблема, цел на това изследване е извеждането на някои от методологичните потребности и приложни възможности на туристическото странознание във връзка с тенденциите в развитието на обществената география (преди всичко културното осмисляне на пространството). Във връзка с това си поставяме за задача да обосновем специфичните обстоятелства за приложение на културно-образния подход.

1. Значение и място на странознанието в географската наука

Странознанието (географията на страните) се смята за класическо географско направление, ориентирано към пълноценно изучаване на отделни страни и райони. Известно е, че регионалният подход в географията се ползва с основополагащо значение и в хода на нейното развитие е придобил емблематичен за нея характер. Едновременно с това, в таксономичен план географията традиционно се поделя на обща (глобална) и регионална. Тази класификация, спомената още през 1650 г. от Б. Варениус в неговата „*Всеобща география*", акцентира върху обхвата на изследваната територия. Съществуват твърдения, че в началния период на развитие на географската наука странознанието служи дори за нейна концептуална основа[1].

Особеностите в теоретико-методологичното развитие придават на странознанието синтетичен характер, от където произтичат обяснения за неговата същност и съвременно значение. Положението му на синтетично направление го поставя все по-често в полезрението на географската наука при разрешаването на комплексни интердисциплинарни проблеми. В системата от географски

[1] Мукитанов, Н. К. От Страбон до наши дни. С., Наука и изкуство, 1988, с. 15.

науки, на странознанието се залагат и важни функционални перспективи в реализацията на интеграционния потенциал между физическата и обществената (социално-икономическата) география. Поради това, дефинирането на неговия предмет и място в системата от географките науки са теоретично обвързани с основния за географията проблем, засягащ нейното единство. От една страна, съвременните теоретични обяснения приписват на странознанието комплексност и цялостно приложение на хорологичния принцип, даващи основание за увеличаване на неговата роля в поддържане на географското единство. От друга, обаче, твърде неедноначна остава оценката за проявите на географския синтез, че посредством извършването на комплексни страноведски изследвания за отделни страни и райони може с увереност да се говори за консолидация между двата основни научни клона на географската наука.

Още в средата на миналия век Н. Барански (1881-1963) определя странознанието за „организационна форма" или своеобразен купол на географията, която трябва да изработва, „визитните картички" на страните и районите[2]. Известният с теоретичните си проучвания Я. Машбиц (1928-1997) квалифицира странознанието като ключ към разбирането на сложността от географското многообразие на форми и явления. На генерализирано ниво той го диференцира на традиционно и проблемно, а в рамките на неговата вътрешна структура отделя природно, обществено и комплексно странознание[3].

Наред с обясненията, придаващи особена тежест и перспективи пред развитието на това научно направление, не липсват и такива с подчертано изразена резервираност. Такава е оценката за статута и ролята на странознанието в географската наука, дадена от алматинския географ Н. Мукитанов. Той твърди, че повишеното отношение и внимание, отдаващо се на това синтетично направление днес е следствие от възникналата в географията криза, която „лишавайки се до голяма степен от предмета на своите изследвания, като удавник за сламка се хваща за странознанието"[4]. Подобна е оценката и на А. Исаченко[5], който заявява, че търсенето на висша форма на географски синтез в странознанието представлява интригуващо, но все още твърде далече от интеграционните възможности, оставащи си предмет на дискусия.

Въз основа на изложените обстоятелства следва да приемем, че теоретичните проблеми на съвременната география имат и своята регионална мултиплицираност. Придържайки се към обективността, без да подценяваме интегративния потенциал на странознанието, трябва да обобщим, че то е призвано да изучава в единство географските обекти и явления на определена територия, както от позициите на физическата, така и от тези на социално-икономическата география. Обект на изследване е страната или районът, а предметът позволява да бъде дефиниран в рамките на цялата съвкупност от взаимно зависими отношения между отделните компоненти на географската среда, формиращи регионалното своеобразие.

---

[2] Баранский, Н. Н. Страноведение и география физическая и экономическая // Избраные труды. Научные принципы географии. М., Мысль, 1980, 18-48.

[3] Вж.: Комплекное страноведение. Смоленск, СГУ, 1997.

[4] Мукитанов, Н. К. Цит. съч., с. 58.

[5] Исаченко, А. Г. Теория и методология географической науки. М., Академия, 2004, с. 347.

2. Методологични особености и функции на туристическото странознание

Особеностите в теоретико-методологичното развитие придават на странознанието синтетичен характер, от където произтичат обяснения за неговата същност и съвременно значение. Наред с отделящите се в географската наука комплексно, проблемно, физикогеографско и икономгегографско странознание, практически свое регионално направление развиват също отраслевите географски дисциплини. В този план регионално направление на географията на туризма е туристическото странознание. То се е установило като област, осигуряваща разностранна и научно систематизирана информация за страните и районите от гледна точка на туризма. Но с оглед на съвременните потребности, в него нараства и потенциалът към решаване на важни проблеми като локализацията, районирането и планирането на туристическата дейност. В такъв аспект италианският географ Дж. Валусси[6] възприема самата география на туризма като регионална география, която, изучавайки туристическия район, се свежда към анализ на съставляващите го елементи.

По своята концептуална същност туристическото странознание е в значителна степен и проблемно, понеже изучаването на страните и районите е предметно ориентирано от гледна точка на туризма. Методологичният инструментариум в изследванията е пряко обвързан с този на социално-икономическата география, включващ традиционните подходи (териториален, исторически, типологичен, комплексен, диалектичен, системен) и методи (описателен, сравнителен, количествен, пространствено моделиране, картографски, икономическо райониране), всички те подчинени на географския анализ и синтез. Основните функции, които изпълнява туристическото странознание се припокриват до голяма степен с тези на комплексното:

- *културно-познавателна* – предоставяща разнообразна информация за пространствените особености, историческото развитие и туристическия потенциал на определена територия; количеството и качеството на природните ресурси;
- *образователна* – предоставяща емпирични и теоретични знания; формираща туристикогеографска култура;
- *информационна* – детайлизираща разнородните данни за туристическите обекти и явления, като подчертава тяхната актуалност;
- *практична (управленска)* – разкриваща дейностите по организацията на туризма, като извежда мерки за неговата оптимизация; помага в разработването на маркетингови стратегии и на оптимални схеми за туристически маршрути.

Не подлежи на съмнение факта, че изучаването на туристическата география на страните и районите има първостепенно значение за разкриване на възможностите, тенденциите и перспективите в развитието на туризма. Подобна констатация ангажира туристическото странознание с отчитане на съвременните особености в обществените нагласи при избора на дестинация, както и

[6] Valussi, G. Per una geografia del turismo in Italia // QUGFEC, Università di Trieste, 1986, 1, p. 17.

регионалната туристическа конкуренция. Тоест необходимо е туристическите страноведски анализи е да бъдат ориентирани към по-широк диапазон от типологични характеристики, засягащи още социално-икономическото положение, организацията на туризма, политическата ситуация, транспортната осигуреност, геополитическите особености и др. Затова в перспектива би следвало да се работи в посока към разширяване на комплексния характер на регионалните туристически изследвания, с отчитане на многофакторното влияние при създаване на туристическия образ на територията.

Важен момент при съставянето на страноведските туристически характеристики е структурната композиция. Широко използваната схема за регионална туристическа характеристика до голяма степен копира тази на икономгеографското странознание, следвайки утвърдена в научните изследвания последователност. Класическата страноведска методика се базира на последователен анализ и оценка на отделните компоненти на територията: географско положение, природни особености, население, история, материална и духовна култура, политически условия, селищна мрежа, икономика, инфраструктура, туристически райони. Макар и вътрешно балансирана и логична в методологично отношение, следването на подобна универсална структура в туристическото странознание не позволява пълноценно разкриване на своеобразието на страните и районите. Подобно на всяка друга схема и тази не е лишена от шаблонност, а прилагането й в туристическите пътеводители често е съпроводено с енциклопедичност и компилативност (включително заимстване на гледни точки от други автори).

Дейностите, свързани с масово копиране на съответния планов алгоритъм и преследването на енциклопедичност в странознанието не водят толкова до загуба на географския му характер (понеже пространственият подход има основна организираща функция), колкото до мултиплициращо се схематично еднообразие и обезценяване на аналитичната стойност на съдържанието. В този смисъл на страноведското изследване трябва да се гледа като географска система от представи или възможности за развитие на туристическата дейност на територията, а не като справочник, съдържащ по възможност най-голям брой сведения.

Логично решение на проблема с шаблонността в странознанието дава Н. Мироненко[7], посредством по-широко внедряване на хуманистичния (културно-образния) подход, сближаващо го с историята, художествената литература и културата, при преобладаваща роля на културно-символичния компонент. Според нас, с възприемането на този подход туристическото странознание се насочва към проектна дейност по създаване на регионален туристически портрет, отговарящ в най-пълна степен на неговия туристически потенциал. Използването на културно-образния подход издава и покомпонентната тежест в класическата схема на странознанието. За целите и нуждите на туризма е необходимо все пак някои от тези компоненти да бъдат допълнително детайлизирани. При анализа на природната част, например, това са ресурсите от естествен характер, благодарение на които се развива туристическата дейност. При населението – броят и качеството на кадровия потенциал в туризма. При културните особености – историческите паметници, карнавалите, фестивалите. При изследва-

[7] Мироненко, Н.С. Страноведение: Теория и методы. М., Аспект Пресс, 2001, с. 53-55.

нето на инфраструктурата – регионалното разпределение и качеството на туристическата суперструктура (леглова база, къмпинги, заведения за хранене, обособените места за развлечение, тематичните паркове и др.). Стопанската част е необходимо да бъде ориентирана най-вече към онези дейности, които имат пряко отношение към туризма и участват в предлагането на съвкупния туристически продукт (те могат да бъдат най-различни, но в повечето случаи са или подотрасли на хранително-вкусовата промишленост, като производството на вина, или някои дейности от третичния сектор – банкиране, хазартни игри и др.). При районирането от съществено значение е представянето (или разработването) на туристическите маршрути. Целият този набор от специфични туристически компоненти спомага за реализирането на синтеза в страноведските изследвания, създавайки своеобразни туристикогеографски паспорти.

Съставянето на *географски паспорт* в странознанието се извършва чрез на извеждането на характерни показатели за дадена територия, които систематизирани в табличен вид улесняват сравнението, типологизацията и формулирането на изводи в изследванията.[8] Логично е в регионалните туристически анализи да се посочат тези показатели (брой легла, реализирани нощувки, валутни постъпления, количество туристически обекти и др.), които имат пряко отношение към туризма. По пътя на различни изчисления, за по-голяма яснота и нагледност, техните абсолютни стойности могат да бъдат преобразувани в проценти или коефициенти.

3. Значението на културния компонент в регионалните туристически изследвания

Съществено значение за изработването на пълноценни страноведски характеристики за нуждите на съвременния туризъм има приложението на **културно-образния подход.** Негова принципна особеност е анализът на отделните компоненти на географската среда от гледна точка на културата, доближаващ туристическите изследвания до културната география. На тази основа все по-широка приложимост в регионално-географските разработки придобива концепцията за географските образи. Съществен принос за формирането на теоретико-методологичните й основи има руският географ Д. Замятин. Приложението на концепцията цели формализацията и моделирането на пространството, като създава географски образи, притежаващи най-ярките и характерни знаци, символи или ключови представи за конкретни територии[9]. В туристическото странознание създаването на образни представи за отделни страни и райони се свързва с оценката на туристическата им атрактивност, от една страна, а от друга – създаването на въображаеми туристически продукти в рамките на маркетингова дейност. Във връзка с образните представи А. Ковалчик[10] е разработил дори модел на възприемно-поведенческо туристическо развитие.

---

[8] Вж.: Русев, М. Обществена география. С., 2008, с. 498-503.

[9] Замятин, Д. Н. Власть пространства и пространство власти: Географические образы в политике и международных отношениях. М., РОССПЭН, 2004, с. 7.

[10] Turystyka. Redaktor naukowy W. Kurek, Warsawa, Wydawniktwo naukowe PWN, 2008, s. 14.

Специалистът по география на туризма Е. Сапожникова[11] определя като главна задача на туристическото странознание именно създаването на „образ на страната" по отношение на условията и възможностите за развитие на туристическа дейност. Подобно е мнението и на Д. Севастянов[12], според който „географският образ е завършващ момент на всяко туристикогеографско изследване". Туристическият образ, обаче, върху който оказва влияние съвкупният туристически потенциал, не винаги е еднозначен в популяризирането на отделните видове туризъм. На тази основа различията на туристическите ресурси и ролята им в организацията на туризма са причина полските географи З. Кручек, А. Курек и М. Новацки[13] да отделят три типа страноведски туристичеки образа:

- **първичен**, представен от природните ареали, незасегнати от човешката дейност, включващ природните паркове и резервати;
- **естествен**, представен от цялостния природен потенциал на територията, облагороден от човешката дейност;
- **културен**, представен от антропогенните ландшафти в цялата им съвкупност. Според авторите, културният образ има специално значение за туристическото странознание, понеже е в състояние да обяснява промените в развитието на пространството.

Факторите, въздействащи върху формирането на туристическия образ са многобройни и от различно естество, а мащабът на влиянието им варира при отделните територии. В генерализиран план Е. Никанорова ги поделя на обективни и субективни. Първите включват особеностите на географското положение, природата, историята, населението, икономиката, транспорта, политическата ситуация, състоянието на туризма и др., а вторите – разпространяваната информация, личните предпочитания, идеологията, безопасността, гостоприемството. Взети заедно, те оказват въздействие върху отделните страни и райони, като формират туристически образи, които придобивайки популярност влияят стимулиращо или лимитиращо на инвестиционната дейност в туризма[14]. Детайлното изучаване на туристическия образ позволява разработване и на стратегия за развитие на територията като туристическа дестинация, с цел повишаване на нейната конкурентноспособност на регионалния, националния или световния туристически пазар. Никанорова посочва, че трайният туристически образ на територията се формира благодарение на натрупаната информация в процеса на туристическите посещения и посредством различни маркетингови методи, пропагандиращи привлекателността на региона. Целенасочено създаваният туристически образ в това отношение е не само нагледен и узнаваем, но позволява да бъде и използван за рекламата и обновяван според сезонната туристическа дейност, което го прави изключително динамичен във времето. Принципът на териториалността се свежда до отделянето на *пространствени*

---

[11] Сапожникова, Е.Н. Цит. съч., с. 8.

[12] Севастьянов, Д. В. Основы страноведения и международного туризма. М., Академия, 2008, с. 45.

[13] Kruczek, Z., A. Kurek. Nowacki M. Krajoznawstwo. Zarys teorii i metodyki. Krakòw, Proksenia, 2007, s. 144-146.

[14] Никанорова, Е. В. Формирование туристского образа территории (На примере Ростовской области) // Автореферат кандид. диссерт. М., 2009, с. 8.

ядра, формиращи туристическия образ на страната[15]. Следването на подобен принцип съдейства за пълноценното разкриване на уникалността на изследваната територия и позволява да бъде възприет като изходен организационен подход в цялостната аналитична трактовка. За България, например, такива могат да бъдат Черноморието, старите български столици, Розовата долина, Родопите, които като центрове на туристическата гравитация придават своя образен потенциал и върху останалата територия от страната.

Културно-образният подход в туристическото странознание придобива широка популярност и чрез митологизирането на пространството. Митът за някои страни и райони отдавна се е превърнал в туристически образ и стои в основата на пряко обяснение за тяхната туристическа известност. Според Ж.-М. Девайли и Е. Фламен туризмът в основата си представлява използване на по-малко или повече утвърдени пространствени митове за определени територии, чиито пресъздадени образи се превръщат в един от най-важните фактори за туристическата активност. Реанимирането на стари и създаването на нови митове се приема като условие за определянето на ресурсния потенциал на страната и разработването на нейната туристическа марка[16]. В това отношение един от най-разпространените митове за България, например, е представянето ѝ като страна на розите, а маслодайната роза се е превърнала в безспорен образен символ за нейната туристическа известност.

Картографският образ също оказва влияние върху съвкупния туристически образ на конкретната страна. Широкоизползвани са т.нар. ментални карти, които въз основа най-вече на конфигурацията, географското положение и качествения фон на картографското изображение, придават своеобразна туристическа „опаковка” на редица дестинации. Така например, Италия е „средиземноморския ботуш”, Финландия е „върха” на Европа, Куба е „острова на свободата”, Шри Ланка е „сълзата” на Азия. От друга страна, реалният тематичен картографски образ е в състояние да онагледи комфортността на климатичните условия, разнообразието на природния комплекс, транспортната достъпност и др. Добре подбраният картографски и снимков материал допълнително насища емоционалното възприятие в образното усещане за дадена страна или регион. Той е насочен както към задоволяване потребностите на масовия турист от комплексна информация, така и към формиране на трайни представи за туристическата привлекателност на територията.

В условия на масова култура в информационната сфера, върху туристическия образ на пространството оказват влияние и редица фактори от геополитически и геоикономически характер, които го насищат с нееднозначно смислово съдържание. Съществено значение в подобна насока има анализът на вътрешната политическата ситуация, управлението и настроенията в обществото, както и положението на туристическия субект спрямо конфликтни територии. Според Б. Менегатти[17] обществените представи за различни пространства, подхран-

---

[15] Никанорова, Е. В. Цит. съч., с. 9-11.
[16] Dewailly, J. -M., E. Flament. Geografia del turismo e delle attivita ricreative. Bologna, CLUEB, 1996, p. 163.
[17] Menegatti, B. Presentazine del libro di J-M. Dewalli e E. Flament // Geografia del turismo e delle attivita ricreative. Bologna, CLUEB, 1996, p. 10.

вани от информацията, превръщат туризма в точен и верен индикатор за геополитическата ситуация, поделяйки света на богати (активизиращи туристическото движение) и бедни (приемащи) региони. Социално-икономическият профил и особеностите на геополитическото положение на страните несъмнено оказват определящ отпечатък върху техния туристически образ. На пръв поглед подобна аналогия между геотуристическата и геополитическата структура на света има известни основания, но не би трябвало да се абсолютизира, с оглед нарастващото влияние на някои страни от Югоизточна Азия в генерирането на туристопотоци, на първо място Китай.

Туристическият образ е пряко подвластен и на субективни интерпретации от минали или настоящи събития. Според Е. Сапожникова,[18] формирането на туристически представи за отделни страни и райони в масовата култура е повсеместно повлияно от глобалната информационна мрежа и шоубизнеса, налагайки вкусовете на културното потребление и модните тенденции в лансирането на определени туристически дестинации. Този процес е пряко обвързан с формиране на устойчиви стереотипи в масовото съзнание, притежаващи силна доза субективизъм. Пресъздаденият туристически образ оказва съществено въздействие върху психоемоционалното възприятие на туристите за конкретни територии, които намират отражение и в туристическото им поведение. Доказателство за влиянието на масовата култура върху посещаемостта на определени туристически дестинации може да се установи при някои социални групи, сред които рекреацията и туризма не са свързани толкова с реалните потребности, колкото с преследването на престиж в обществото и демонстрирането на определен начин на живот. За повечето от новосъздадените богаташки кръгове в Русия, например, посещението на екзотични дестинации през лятото (Тайланд, Сейшелите, Малдивите, Куба и др.) или престижни алпийски курорти през зимата се е превърнало в начин за поддържане на високо реноме в обществото. И обратно, масовата култура има подчертано отрицателен ефект върху туристическата посещаемост на страни като Албания, която по качеството на природните си условия може да бъде сравнена с Хърватия или Черна гора, но представянето й в средствата за масова информация като западнала и изостанала държава, блокира формирането на позитивен туристически образ.

Съвременните тенденции в регионалните туристически анализи неминуемо се свеждат до проблема, засягащ конструктивизма и приложните функции. Този проблем е свързан със стремежа към преодоляване на описателността за сметка на аналитичните обяснения, съпоставки и прогнозни оценки. Във връзка с това Дж. Мерлини[19] утвърждава, че изследването на туристическите места не трябва да се ограничава само до описанието на района от отделно взети географски компоненти, но също да съдържа анализ на обективна информация (вкл. статистическа), в които да личи личната оценка на изследователя. Придържайки се към приложните функции на географията на туризма, Мерлини извежда същинския й проблем на изследване – териториалната организация на

[18] Сапожникова, Е. Н. Цит. съч., с. 130-131.

[19] Merlini, G. Problemi geografici del turismo in Italia // Bolletino della Societa geografica italiana, serie IX, vol. IX, Fasc.1-3, gennaio-marzo, 1968, p. 17-18.

пространствения пейзаж и адаптирането му към масовия туризъм. В подобна насока той апелира към изработване на регионални характеристики със специфична организираност и туристическа цел, посредством научен анализ на съвкупността от географски компоненти. Проектната дейност по изработването на подобни туристически характеристики би могла да намери широко приложение в отделни маркетингови стратегии, популяризиращи туристическата привлекателност на територията или целящи привличането на инвестиционната дейност.

Не по-малко конструктивно значение притежава и проблемът с обособяването на туристическите райони, които са важни елементи в управлението и планирането на туризма. Отсъствието на единна методика и на общоприети критерии при определянето на туристическите райони налага научният анализ да отчита значението на все по-широк комплекс от фактори, разкриващи в най-пълна степен районната туристическа специализация. Освен това, проблемът с районирането на изучаваната територия засяга и обосноваването на вътрешната им териториална организация, където туристическото странознание следва да се ангажира с типологична характеристика по пътя на комплексен анализ[20]. Знаейки, че районообразуването е не само важна, но и много сложна задача, в опростения страноведски анализ често се прилага генерализиран подход при отделянето на туристическите райони. Той се свежда до отчитане на пространствената организация на туристическите ресурси, туристопотоците и суперструктурата, както и съчетанията помежду им. Макар и открояващо се, въздействието на тези три фактора е невинаги способно да определи туристическата специализация на района. Според Ю. Ковалев,[21] тази оценка в специализацията трябва да отчита и различните „артефакти и ментифакти", които по специфичен начин влияят върху регионалното развитие на туризма. В този случай приложението на концепцията за географските образи може до голяма степен да изясни функционалната особеност (предлаганият туристически продукт) на туристическия район, която е една от съществените качествени характеристики в пространствената самоорганизация на туристическите територии. Към подобен подход се придържа и Дж. Валусси. Той посочва, че „най-вероятният туристически район е създаден от представите за него, пречупени през образа на рецептивната му туристическата организация, който се разпространява от средствата за масова информация". Този регион, утвърждава Валусси, който в повечето случаи не е определен от географските закони, е реалността, възприета по субективен път от туриста, която ориентира избора му и включва неговите цели[22]. Следователно, с голяма доза увереност можем да твърдим, че добре разкритият и обоснован туристически образ на района въздейства върху процесите на туристическото районообразуване.

---

[20] Рекреационные системы. Под ред. Н. С. Мироненко, М. Бочварова. М., МГУ, 1986, с. 90.

[21] Ковалев, Ю. П. Проблемные аспекты туристского районирования // Региональные проблемы России – Труды XII съезда РГО, Т. 3., СПб., 2005, с. 123.

[22] Valussi, G. Цит съч., p. 20.

4. Заключение

Представените в настоящата статия теоретични въпроси пред съвременното туристическото странознание далеч не претендират за изчерпателност, а само за опит в насоките към неговото иновативно развитие. Отдавайки му важно значение за нуждите на туризма, си струва да акцентираме върху някои от предизвикателствата, пред които е поставено. От една страна, то трябва да се ориентира към задоволяване на обществените потребности от туристическа информация, понеже придобива все по-голямо значение при определяне предпочитанията и избора на туристическа дестинация от туристите. От друга страна, отговорността на туристическото странознание в подготовката на кадри за туризма налага непрестанно усъвършенстване на неговия аналитичен материал. От трета страна, за целите на практиката е необходимо увеличаване на приложната функция в изследванията, посредством разширяване на методологичния инструментариум. Съгласно тези обстоятелства страноведското туристическо изследване позволява да бъде ориентирано, както комплексно, така и строго проблемно. От своя страна, синтезът на туристически знания в страноведските разработки позволява осъществяването на комплексност, мащабност и многовариантност при тяхното съставяне, които се променят, в зависимост от нуждите и предварително поставените цели.

TOPICAL ASPECTS IN THE DEVELOPMENT OF CONTEMPORARY TOURIST CULTURAL STUDIES

Assist. Prof. Dr of geogr. Viliyan Krastev

Abstract

The aim of the present article is to outline the peculiarities and some of the applied opportunities of tourist cultural studies in connection with the topical trends in the development of social geography (above all the cultural rationalization of space). There are substantiated specific conditions for the application of the cultural-image approach. There are also drawn important methodological prerequisites for the drafting and analysis of civilization studies, in line with the contemporary need for tourist and geographical information.

АКТУАЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ РАЗВИТИЯ СОВРЕМЕННОГО ТУРИСТИЧЕСКОГО СТРАНОВЕДЕНИЯ

Асс. д-р географии Вилиян Крыстев

Резюме

Цель представленной статьи в определении особенностей и некоторых из прикладных возможностей туристического страноведения в связи с актуальными тенденциями развития общественной географии (прежде всего культурного осмысления пространства). Обосновываются специфические обстоятельства применения культурно-образного подхода. Определены важные методологические предпосылки составления и анализа страноведческих исследований, соответствующие современным потребностям в туристско-географической информации.